

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

POLITIKOS IR MEDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

GABRIELĖ GALINYTĖ

II kurso studentė

**GAL UŽTEKS SAVIŠVIETOS? LIETUVOS Z KARTOS LYTIŠKUMO
UGDymo(SI) PATIRTYS SOCIALINIŲ MEDIJŲ EROJE**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: Augustė Dementavičienė

Vilnius, 2025

Magistro darbo vadovės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Magistro darbo recenzentas/ė:

.....
(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Galinytė G. Gal užteks savišvietos? Lietuvos Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialinių medijų eroje: Politikos mokslų specialybės, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė A. Dementavičienė – V., 2025. – 67 p.

Reikšminiai žodžiai: lytiškumas, lytiškumo ugdymas, savišvieta, Z karta, patirtys, mokykla, šeima, bendraamžiai, socialinės medijos, socialiniai tinklai, skaitmeninė erdvė.

Šiame darbe siekiama suprasti, kokios yra Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialinių medijų eroje, atsižvelgiant į mokyklos, šeimos, bendraamžių ir skaitmeninės erdvės (socialinių medijų) aspektus. Tyrime naudojamos visapusiško lytiškumo ugdymo, lytiškumo socializacijos teorinės koncepcijos, gilinamasi į Z kartos skaitmenizaciją ir jos ypatumus. Siekiant atsakyti į tyrimo probleminį klausimą, atlikti 19 pusiau struktūruotų giluminių interviu su Z kartos atstovėmis(-ais). Tyrime išanalizuotos Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys skirtingose lytiškumo socializacijos aplinkose ir patvirtinta prielaida, jog suaugusioms(-iems) nefigūruojant jaunų žmonių lytiškumo ugdyme, Z karta savo lytinį raštingumą ugdo savarankiškai socialinių medijų pagalba. Pateikti šios situacijos teigiami ir neigiami aspektai, iškelta hipotezė ateities tyrimams ir pateiktos rekomendacijos visapusiškam lytiškumo ugdymui mokyklose.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas „Gal užteks savišvietos? Lietuvos Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialinių tinklų eroje“ yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Gabrielė Galinytė

Turinys

Įvadas.....	6
1. Teorinis pagrindas	12
1.1. Kaip suprasti lytiškumą?.....	12
1.2. Lytiškumo socializacija	15
1.2.1. Mokykla ir lytiškumas.....	15
1.2.2. Tėvai ir lytiškumas	17
1.2.3. Bendraamžės(-iai) ir lytiškumas.....	19
1.3. Skaitmenizuotoji Z karta.....	21
2. Tyrimo metodologija	24
3. Empirinių duomenų analizė	28
3.1. Z kartos lytiškumo samprata.....	29
3.2. Socialinė aplinka lytiškumo ugdymui(si)	31
3.2.1 Mokykla ir lytiškumas.....	31
3.2.2. Tėvai ir lytiškumas	38
3.2.3. Bendraamžės(-iai) ir lytiškumas.....	41
3.3. Socialiniai tinklai – tendencijos ir poveikis	44
3.3.1. Lytiškumo ugdymas(is) socialinėse medijose.....	45
3.4. Gal užtenka savišvietos?	50
Išvados	52
Literatūros sąrašas	55
Priedai.....	61
Summary.....	66

Ivadas

Jaunų žmonių pažintis su lytiškumu yra ne tik reikšminga jų tapatumo ir tolimesnio gyvenimo dalis, bet ir visuomenės pamatas. Visapusiškas lytiškumo ugdymas padeda ugdyti žmones saugiam, produktyviam, pilnavertiškam gyvenimui pasaulyje, kuriame ŽIV ir AIDS, lytiškai plintančios ligos, neplanuotas nėštumas, smurtas dėl lyties, lyčių nelygybė ir kitos panašios problemos kelia iššūkius asmeninei individų ir bendrai visuomenės gerovei.¹ Daugelyje visuomenių, tarp jų ir Lietuvoje, vis dar neegzistuoja viešos diskusijos apie lytiškumą ir seksualinę elgesį, o įsitvirtinę socialinės normos vis dar išlaiko žalingas sąlygas, kai jauni žmonės susiduria su prieštaravimais, neigiamomis ir painiomis žinutėmis apie jų lytiškumą, kurias paaštrina suaugusiųjų, įskaitant tėvus ir mokytojas(-us), tyla ir gėdos jausmas.²

„Nepatenkintas seksualinių klausimų smalsumas sukuria sąlygas akiai atkartoti nusistovėjusius lyčių vaidmenis, negebant kritiškai jų vertinti ir nesiformuojant įgūdžio matyti save ir kitus nestereotipizuotai. Siauras ir cenzūruotas seksualinių praktikų aptarimas mokyklinio amžiaus vaikus palieka rizikos zonoje, kur šie dėl informacijos trūkumo, turimo klaidingo žinojimo ir veikiami išorinių veiksnių (bendraamžių spaudimo, medių poveikio ir pan.), gali iki galo nesuprasti galimų savo pasirenkamo elgesio padarinių“, – savo tyrime *„Mokinių lytiškosios patirtys. Lytinio raštingumo link“* teigia lytiškumo ugdymo ekspertė Akvilė Giniotaitė, dar pabrėždama, kad LGBTQIA+ bendruomenei priklausantys jauni žmonės išvis eliminuojami iš diskusijų apie lytiškumą, o kartu pilkoje zonoje atsiduria ir vaikai, nesulaukiantys jokios informacijos nei namuose, nei mokykloje.³

Jaunų žmonių lytiškumas dažnai yra tabu – jis arba stipriai stigmatizuojamas, arba traktuojamas kaip neegzistuojantis.⁴ *„Jaunuoliai neturi teisės į savo tapatybės dalį, nors ši, nepaisant visuomeninių stigmų, vis tiek biologiškai vyksta“*⁵ – akcentuoja A. Giniotaitė. Savo darbuose mokslininkė pastebi, kad mokinėms(-iams) turėtų būti suteikiama galimybė *„kritiškai suvokti juos supantį pasaulį ir dėmenis, kurie konstruoja jų pačių tapatybę“*⁶, tačiau šiomis dienomis Lietuvoje apie tai, ko turi būti mokomi jauni žmonės, sprendžia suaugusiosios(-ieji), turinčios(-ys) visiškai kitokias patirtis ir įsitikinimus, o pačios(-ys) mokinės(-iai) priverstos(-i) prisitaikyti ir atrasti kitų savišvietos būdų.⁷

¹ Women, U. N., and UNICEF. *International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach*. UNESCO Publishing, 2018, 28.

² Ibid, 28-30.

³ Akvilė Giniotaitė, „Mokinių lytiškosios patirtys. Lytinio raštingumo link“. *Acta Paedagogica Vilnensia* 45 (2020), 95.

⁴ Ibid, 95.

⁵ Ibid, 80.

⁶ Akvilė Giniotaitė, „Lytiškumo ugdymas kaip galimybė dekonstruoti heteronormą: mokytojų turimo žinojimo ir nuostatų analizė.“ *Acta Paedagogica Vilnensia* 41 (2018), 122.

⁷ Giniotaitė, „Mokinių lytiškosios patirtys. Lytinio raštingumo link.“, 78.

Problema viešojoje erdvėje itin išryškėjo 2023 m. rudenį, kai prieš prasidedant naujiems mokslo metams, Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir sporto ministerija (toliau – ŠMSM) paskelbė apie mokyklose pradedamą dėstyti Gyvenimo įgūdžių ugdymo programą (toliau – GIUP), kurios apie 10-15 proc. turinio sudarė būtent lytiškumo ugdymas. Visuomenė tarsi pasidalino į dvi dalis, nesutardama, kada, koks lytiškumo ugdymas mokyklose būtų tinkamas ir, ar išvis jis turėtų būti suteikiamas mokinėms(-iams).⁸

Be oficialaus lytiškumo temų plėtojimo mokyklose, jauni žmonės informaciją gali gauti neformaliais šaltiniais, pavyzdžiui iš artimųjų. Tačiau, kaip teigia akademikės(-ai), temų, susijusių su lytiškumu, aptarimą su mokytojais(-ais), tėvais ir netgi draugėmis(-ais), paauglės(-iai) dažniausiai laiko gėdingu⁹, o, ir atvirkščiai, visuomenėje klausimai, susiję su nepilnamečių lytiškumu, laikomi problemiškais ir rizikingais.¹⁰ Be to, Lietuva yra viena iš posovietinių valstybių, kur lytinis raštingumas taip pat nebuvo ugdomas, todėl karta iš kartos buvo ir vis dar yra sėjamos stigmos kalbėti apie šiuos klausimus net artimoje aplinkoje.¹¹ Todėl augant tokiomis sąlygomis, jauniems žmonėms išeitimi tampa internetas, o jaunesniajai kartai – būtent socialinės medijos,^{12,13,14} kurios suteikia jiems ir joms alternatyvą švietimo sistemoje ir artimoje aplinkoje bei šeimoje neužpildytam turiniui.^{15,16}

Darbo problema ir aktualumas. Visapusiškas lytiškumo ugdymas šiame darbe suprantamas kaip suteikiantis itin reikšmingus visapusiškus gebėjimus ir įgūdžius asmeniškai žmogui bei visai visuomenei ir jos socialinei sanklodai. Tyrime daroma prielaida, kad Lietuvoje neegzistuojant oficialiam lytiškumo ugdymui ir nesant užtikrintumui dėl pokalbių šiomis temomis šeimoje dėl vis dar vyraujančio gėdos jausmo ir stigmų visuomenėje, skaitmenizuota Z karta savarankiškai ugdo savo lytinį raštingumą skaitmeninėje erdvėje, o ypač socialinių medijų pagalba. Pastebima, kad šias temas siejantis tyrimų laukas pasaulyje kol kas siauras ir naujas, o esami tyrimai ne tik, kad yra išskaidyti geografiškai (nėra padengiama Europa, o ypač posovietinės valstybės, Baltijos šalys), bet ir nesiūlo

⁸ Aida Murauskaitė, „Gyvenimo įgūdžių pamoka – mitų ir protestų jūroje: gretina net su pataisos namais ir rėžia bijantys dėl vaikų seksualinės orientacijos“, lrt.lt, žiūrėta 2025 m. sausio 2 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2079607/gyvenimo-igudziu-pamoka-mitu-ir-protestu-juroje-gretina-net-su-pataisos-namais-ir-rezia-bijantys-del-vaiku-seksualines-orientacijos>

⁹ Billie De Haas., Hutter, I. (2019). Teachers' conflicting cultural schemas of teaching comprehensive school-based sexuality education in Kampala, Uganda. *Culture, Health & Sexuality*, 21(2), 243–244.

¹⁰ Nancy Kendall, The sex education debates. Chicago, IL: University of Chicago Press, (2012).

¹¹ Valdemaras Klumbys, Tomas Vaisieta, „Mažasis o: seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje“, Baltos lankos, 2022, 129-143.

¹² Akvilė Giniotaitė, „Mokinių lytiškosios patirtys. Lytinio raštingumo link.“, 95.

¹³ Michal Dolev-Cohen, Limor Brief, and Gaia Cucci. „#Sexuality: Sexuality Education Content in TikTok Israel Videos.“ *Sexuality & Culture* (2023), 1143-1147.

¹⁴ Rachel K Jones, Biddlecom, A. E. Is the Internet filling the sexual health information gap for teens? An exploratory study. *Journal of Health Communication*, 16, (2011), 112–123.

¹⁵ Pauline Oosterhoff, Catherine Müller, and Kelly Shephard. „Introduction: Sex education in the digital era.“ *IDS Bulletin* 48.1 (2017), 3.

¹⁶ Bitā Jamali, et al. „Women's sexual health literacy and related factors: a population-based study from Iran.“ *International Journal of Sexual Health* 32.4 (2020): 433-442.

žvilgsnio į pačios Z kartos atstovių(-ų) perspektyvas ir patirtis lytiškumo ugdymo(si) procese. Todėl šiame darbe kildinamas **problematis klausimas: kokios Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialinių medijų eroje?**

Z kartos atstovės(-ai) (gimusios(-ieji) 1997-2012 m.), augusios(-ę) naujajame šimtmetyje, skirtingai nei kitos kartos, užaugo su prieiga prie interneto ir dideliu skaičiumi įvairaus dažnai seksualizuoto turinio bei socialinių tinklų. Ši karta patyrė naują socialinių tinklų ir kitų skaitmeninių medijų pasaulį, kuris prisidėjo prie jų įpročių bei asmenybės formavimo(si).¹⁷ Nicola Döring studijoje „*Sex education on social media*“ atranda tiesioginį ryšį tarp skaitmeninio raštingumo ir informacijos apie lytiškumą ieškojimo socialinėse medijos. Tos ir tie, kurios(-ie) nesulaukia visapusiško lytiškumo ugdymo savo aplinkoje ir pasižymi skaitmeniniu raštingumu, socialines medijas savišvietai naudoja labiau. Pavyzdžiui, tai itin paplitę tarp LGBTQIA+ bendruomenei priklausančių jaunų žmonių, kurie jiems rūpimais klausimais informacijos mokykloje ar šeimoje negauna.¹⁸ Kaip teigiama 2018 m. atliktame tyrime apie LGBTQIA+ bendruomenės problemas ir socialinių medijų ryšį, socialiniai tinklai atlieka itin reikšmingą vaidmenį – padeda didinti lytinį raštingumą, nes suteikia erdvę kalbėti ir skleisti informaciją apie temas, kuriomis kitur nekalbama, ir suburti bendruomenes bei tokiu būdu tampa pilietinio aktyvumo forma.¹⁹ Šiame skaitmeniniame amžiuje dažnai sutariama, kad jaunuolių skaitmeninis raštingumas aktyviai ugdo aukštus kritinio mąstymo įgūdžius, taip pat gebėjimus suprasti ir surasti informaciją, bendradarbiauti ir bendrauti socialinėse medijose.²⁰ Todėl galima teigti, kad skaitmeninis raštingumas suteikia galimybes ugdyti(s) lytinį raštingumą.

2013 m. atlikta akademinės literatūros apžvalga „*Adolescents' use of the internet for sex education: A thematic and critical review of the literature*“ apie su lytiškumo ugdymu susijusią informaciją ir jos paplitimą internete atskleidžia, jog populiariausios temos, apie kurias informacijos ieško jauni žmonės, yra lytiškai plintančios ligos, nėštumas, seksualinis elgesys, kontracepcija, kūnas ir savęs priėmimas, romantiniai santykiai, seksualinė tapatybė ir orientacija. Studijoje daroma išvada, jog internete randama informacija reikšmingai keičia jaunų žmonių elgesį ir žinojimą lytiškumo temomis bei jų požiūrį į lytinės sveikatos klausimus. Be to, atrasta, kad jauni žmonės, besinaudojantys informacijos paieškomis internete, yra linkę ją vertinti kritiškai, o pats internetas gali būti kaip paskatinimas domėtis lytiškumo klausimais.²¹ Visgi, svarbu pastebėti, kad tyrinėta literatūra parašyta

¹⁷ Zi Le Chua, et al. *Social media influence and sexual content: A perception study on sexual behaviour among generation Z*. Diss. UTAR, 2023, 24-28.

¹⁸ Nicola Döring, „Sex education on social media.“ *Encyclopedia of sexuality and gender* (2021): 10.

¹⁹ Aida E. Manduley, et al. „The role of social media in sex education: Dispatches from queer, trans, and racialized communities.“ *Feminism & Psychology* 28.1 (2018): 152-170.

²⁰ Kyung-Sun Kim, Sei-Ching Joanna Sin, and Tien-I. Tsai. „Individual differences in social media use for information seeking.“ *The journal of academic librarianship* 40.2 (2014): 177.

²¹ Laura Simon, and Kristian Daneback. „Adolescents' use of the internet for sex education: A thematic and critical review of the literature.“ *International journal of sexual health* 25.4 (2013): 305-319.

anksčiau negu 2013 m., todėl tiriamos(-i) buvo paauglės(-iai), gimusios(-ę) anksčiau, arba, kitaip tariant, priklausančios(-ys) Y kartai (ang. *millennials*), kuri gali reikšmingai skirtis nuo Z kartos, nuo gimimo turėjusios prieigą prie interneto.

Štai naujesni akademiniai tyrimai jau atskleidžia konkretesnę socialinių medijų įtaką jauniems žmonėms, o ypač Z kartai. Kokybiniame tyrime „*A Qualitative Exploration of Young Australians' Lived Experiences of Social Media Use and Sexual Agency*“, atliktame 2023 m. Australijoje, pastebėta itin didelė socialinių medijų reikšmė jaunų žmonių lytinei raidai: socialiniai tinklai formuoja jaunimo supratimą apie seksualinę elgesį, reprodukciją, romantinius santykius, reprodukcinę sveikatą. Tyrime akcentuotas itin įdomus aspektas, atrastas ir prieš tai aptartoje studijoje²², ir šio darbo teorinio pagrindo skyriuje apibrėžtame SMILE modelyje – jaunimas, aktyviai naudojantis socialinius tinklus, demonstruoja kritiškumą internete gaunamai medžiagai (tarp jų, ir pornografijai).²³

Bitā Jamali 2020 m. atliktame tyrime Irane, pastebėta itin pozityvi interneto įtaka iranietėms moterims didinant jų lytinį raštingumą, kas lydi ir geresnės lytinės sveikatos rodiklius.²⁴ Nenuostabu, Rachel Silver atliktame tyrime JAV, atskleidžiama, jog Z karta, lyginant su Y karta (ang. *millennials*), turi daugiau žinių apie saugų seksualinį gyvenimą.²⁵

Tuo tarpu kiti tyrimai, atlikti pastaraisiais metais, atskleidžia, jog socialiniai tinklai gali neigiamai paveikti jaunų žmonių seksualinį elgesį. Pavyzdžiui, skatinti rizikingą seksualinį elgesį tiek internetinėje erdvėje, tiek realybėje^{26,27}, motyvuoti pritapti prie socialiniuose tinkluose pasidalintų kitų jaunų žmonių patirčių ir elgtis taip pat, rasti ir sau pritaikyti nebūtinai teisingą ir objektyvią informaciją.^{28,29} Australijoje 2018 m. publikuotame kokybiniame tyrime „*I see it everywhere': young Australians unintended exposure to sexual content online*“ pastebima, jog jauniems žmonėms didelė dalis jų randamos informacijos internete tampa netikėta ir nemaloni bei sukelia neigiamus jausmus. Kaip teigia tyrimą atlikusios mokslininkės, jaunimo randamas turinys gali turėti įtakos jaunų žmonių elgesio ir socialinėms normoms, savo ir kitų kūnų suvokimui, seksualinės veiklos lūkesčiams. Mokslininkės rekomenduoja, kad suaugusioms(-iems) būtina suvokti socialinių medijų svarbą jauniems žmonėms ir suvokti jose cirkuliuojančio turinio poveikį, o visa tai atliepti švietimo

²² Ibid, 316.

²³ Spring Chenoa Cooper, et al. „A Qualitative Exploration of Young Australians' Lived Experiences of Social Media Use and Sexual Agency.“ *Sexuality & Culture* (2023): 18.

²⁴ Jamali, et al. „Women's sexual health literacy and related factors: a population-based study from Iran.“, 439.

²⁵ Rachel Silver, "Which Generation Is Having Safe Sex? Millennial Or Gen-Z." (2022), 29.

²⁶ Krishna Kanhar, Lalit Kumar, and Dehradun Selaqi. „Impact of Sexuality and Substance Abuse on Generation-Z with Reference to Instagram“ (2023), 69.

²⁷ Zi Le Chua, et al., 24-28.

²⁸ Valentine Joseph Owan, Mercy Valentine Owan, and Samuel Eneje. „Undergraduates' utilization of social networking media and sexual behaviours in higher education: A case study.“ *Pedagogical Research* 5.2 (2020), 6.

²⁹ Pramod Regmi, et al. „Role of social media for sexual communication and sexual behaviors: A focus group study among young people in Nepal.“ *Journal of Health Promotion* 10.1 (2022), 164.

programose – jaunimas turėtų jausti saugūs su suaugusiomis(-iais) aptarti randamą turinį.³⁰ Įžvalgas papildo studija „*Social media influence and sexual content: A perception study on sexual behaviour among generation Z*“, kurioje atskleidžiama, kad Z kartos atstovėms(-ams) socialiniai tinklai tampa ne tik tiksliais informacijos ieškojimo šaltiniais, bet ir įrankiais, žadinančiais smalsumą arba būdu atskleisti ar surasti dar nepažįstamą informaciją, kuri nebūtinai yra teisinga ar tinkama jų amžiui. Tyrime pastebėta, jog socialinių tinklų turinys skatina jaunuoles(-ius) plačiau domėtis apie seksualinius klausimus ir problemas bei užėti į svetaines ar skaityti informaciją, kuri yra dalinamasi kitų.³¹

Žvelgiant į akademinę literatūrą, nagrinėjančią socialinius tinklus ir jaunų žmonių lytiškumą (bei savarankišką lytiškumo ugdymąsi), galima matyti, jog išvelgiama tiek teigiama, tiek neigiama šių dviejų elementų sąveika. Kai kuriuose tyrimuose akcentuojama socialinių medijų paveikta neigiama įtaka jaunų žmonių seksualiniam elgesiui (kuris tampa rizikingu), įvardijamos rizikos dėl didelio, įvairaus turinio, kuris nėra patikrintas, kiekio, pastebima jaunų žmonių tendencija lyginti savo patirtis ir pačius save su internete rasta informacija bei kitų patirtimis. Kita vertus, socialiniai tinklai tampa ir pozityvia edukuojančia vieta, suteikiančia platesnį informacijos tinklą, kuris nebūtinai yra prieinamas kitur (pavyzdžiui, tai itin reikšminga LGBTQIA+ žmonėms), bei daugiau požiūrio kampų, todėl gali padėti naikinti užsistovėjusias normas ir stigmatas, taip pat leidžia surasti bendraminčių ir pasijusti ne vienu, skatina kritišką požiūrį į gaunamą informaciją ir netgi gali pagerinti lytinę jaunų žmonių sveikatą.

Tyrimo niša. Studijos, siejančios socialinius tinklus ir jaunų žmonių lytiškumą (ir savišvietą apie tai), o ypač atsižvelgiant į Z kartos ypatumus, kol kas yra gana retos bei nesiūlo bendro sutarimo, kuris leistų aiškiau suprasti, kaip Z karta ugdomi savo lytiškumą ir žinias apie jį (tiek bendrai, tiek būtent socialinių medijų pagalba) bei tokio ugdymosi rezultatus, todėl čia atrandama šio tyrimo niša ir naujumas.

Tyrimo tikslas: analizuojant ir interpretuojant Lietuvos Z kartos įžvalgas ir perspektyvas, **suprasti**, kokios šios kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialinių medijų eroje, atsižvelgiant į mokyklos, šeimos, bendraamžių ir skaitmeninės erdvės aspektus.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apibrėžti pagrindines darbe naudojamas sąvokas ir teorinį pagrindą, leidžiantį atsakyti, kokios yra Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialinių medijų eroje,
2. Sudaryti klausimyną ir pagal jį atlikti 19 pusiau struktūruotų giluminių interviu su Z kartos atstovėmis(-ais) Lietuvoje,

³⁰ Larissa Lewis, et al. „I see it everywhere’: young Australians unintended exposure to sexual content online.“ *Sexual health* 15.4 (2018), 138.

³¹ Zi Le Chua, et al., 24-28.

3. Pasitelkiant interpretatyvistinę tyrimo tradiciją išanalizuoti surinktus interviu duomenis remiantis teorijoje apibrėžtomis koncepcijomis, išskirstant analizę pagal keturis lytiškumo socializacijos elementus (mokyklą, šeimą, bendraamžes(-ius), skaitmeninę erdvę),
4. Apibendrinti tyrimo duomenis, pateikti jų analizę ir pateikti tyrimo išvadas, atsakant į darbe iškeltą probleminį klausimą.

Atsižvelgiant į šiame tyrime keliamą probleminį klausimą, pasitelkiamas kokybinis tyrimo metodas – atlikti 19 pusiau struktūruotų giluminių interviu, juos interpretuojant pagal nusibrėžtus teorinius tyrimo rėmus, atlikta empirinių duomenų analizė ir pateiktos tyrimo išvados. Suprantant, jog tyrimo tema yra jautri, o interviu atliekami su jaunais žmonėmis, visos studijos metu buvo griežtai laikomasi tyrimo etikos (plačiau žr. Metodologija).

Stengiantis atsakyti į šiame darbe išsikeltą probleminį klausimą ir pasiekti tyrimo tikslą, pirmiausia apibrėžiami teoriniai tyrimo rėmai, leisiantys formuoti tolimesnį tyrimą, duomenų rinkimą ir padėsiantys analizuoti surinktą tyrimo medžiagą. Antroje darbo dalyje skaitytojas supažindinamas su šiame darbe naudojama metodologija ir empirinių duomenų rinkimo procesu. Trečioji tyrimo dalis pristato surinktų duomenų analizę, remiantis anksčiau pristatytais studijoje naudojamais teoriniais rėmais. Galiausiai, tyrime pateikiamos tyrimo išvados, atsakymas į tyrimo probleminį klausimą ir rekomendacijos ateities studijoms.

Svarbu pastebėti, kad šiame darbe nuosekliai stengiamasi naudoti lyčiai neutralią kalbą, pasitelkiant žymėti abi žodžių giminės – vyriškąją ir moteriškąją – pirmąją sąmoningai pasirenkant moteriškąją, stengiantis išreikšti prieštaravimą vyriškos giminės kaip neutralios statuso naudojimui.³²

Šiame darbe svarbiausiomis bus laikomos šios **pagrindinės sąvokos**:

- **Lytiškumas** – žmogaus būties, jausenos ir patyrimų rinkinys (apimantis seksą, lytinę tapatybę, seksualinę orientaciją, erotiką, malonumą, intymumą ir dauginimąsi). Lytiškumą veikia biologinių, psichologinių, socialinių, ekonominių, politinių, kultūrinių, teisinių, istorinių, religinių ir dvasinių veiksnių sąveika.
- **Lytiškumo ugdymas** – skėtinis terminas, apibūdinantis įvairių tipų švietimo priemonės, skirtas įvairioms su lytiškumu susijusioms problemoms spręsti ir ugdyti seksualinį raštingumą. Lytiškumo ugdymas yra dviejų pagrindinių formų: **neformalus**, teikiamas pasauliečių, tokių kaip tėvai ir bendraamžės(-iai) per kasdienes pokalbius bei apimantis jaunų žmonių savišvietą (šiame darbe aktualią – internete); ir **formalus**, kurį teikia apmokyti pedagogės(-ai) ir edukatorės(-iai).

³² Vilniaus universitetas, „Vilniaus universiteto lyčiai neutralios kalbos gairės“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 13 d., https://www.kf.vu.lt/dokumentai/VU_ly%C4%8Diui_jautrios_kalbos_gair%C4%97s.pdf

- **Z karta** – žmonės, gimę 1997-2012 m., laikomi pirma skaitmenizuota karta (ang. *digital generation*).
- **Socialinės medijos** (sinonimiškai **socialiniai tinklai**) – platformos internete, leidžiančios vartotojams(-ams) kurti turinį ir juo dalintis, bendrauti tarpusavyje. Pavyzdžiui, Facebook, Instagram, TikTok, Snapchat ir kt.

1. Teorinis pagrindas

Šiame darbo skyriuje pirmiausia gilinamasi į lytiškumo sampratą. Antrame šios darbo dalies skyriuje žvelgiama į tris jauno žmogaus socializacijos lygmenis – šeimą, mokyklą ir bendraamžius. Galiausiai, atkreipiamas dėmesys į ketvirtąjį – skaitmeninės aplinkos, o ypač socialinių tinklų – dėmenį, ir gilinamasi į Z kartos socialinių tinklų naudojimo ypatumus bei kaip juos galima susieti su lytiškumo ugdymu(si).

1.1. Kaip suprasti lytiškumą?

Siekiant apibrėžti teorines diskusijas apie lytiškumą, pirmiausia svarbu pastebėti, kad anglų kalboje dvi lietuviškas sąvokos – seksualumas ir lytiškumas – verčiamos kaip „*sexuality*“. Nors lietuviškame akademiniame lauke šie terminai gali būti naudojami kiek skirtingai, šiame darbe pasirenkama abi šias lietuvių kalboje naudojamas sąvokas suprasti kaip sinonimiškas ir pakaitines. Visgi, pagrindine darbo sąvoka pasirenkamas būtent „lytiškumas“ dėl dažnesnio naudojimo Lietuvoje ir siejimo su lytiškumo ugdymu, kuris šiame darbe taip pat aktualus. Kalbant apie švietimo lauką, taip pat svarbu paminėti, kad šalyje vyrauja du terminai – tiek lytiškumo ugdymas, tiek lytinis švietimas. Pasak Mariaus Bytauto ir Sigito Daukilo, mokslinėje literatūroje anglų kalba taip pat pastebimi du – *sex education* ir *sexuality education* – terminai, visgi, nepastebima, kad jie nešų aiškius skirtingus vertybinius atspalvius, priešingai, negu minėti terminai lietuvių kalba.^{33,34} Lytinis švietimas paprastai suvokiamas kaip orientuotas į fiziologiją, biologinius žmogaus kūno procesus, o lytiškumo ugdyme akcentuojamas asmenybės, kuri gebėtų suprasti tiek savo fizinę, tiek psichologinę prigimtį, galėtų atpažinti savo norus, priimti sprendimus ir kurtų kokybiškus, atvirus santykius su aplinkiniais ir

³³ Marius Bytautas, and Sigita Daukila. „Vertybių naratyvai lytiškumo ugdymo temomis: pedagogų pasirengimas ar atsisraukimas?“ *Pedagogy Studies/Pedagogika* 150.2 (2023), 149.

³⁴ Anglų kalboje atskiri yra ir *lyties* terminai (*sex*, suprantamas kaip biologinė lytis, ir *gender*, suprantamas kaip socialinė lytis). Feministinėje teorijoje Judith Butler plėtoja mintį, kad ortodoksišku požiūriu visi *gender* veiksmai kyla iš *sex*, tačiau realybėje yra atvirkščiai – žmonės performatyviai *atlieka* savo socialinę lytį, priimdami normas ir socialines struktūras, todėl socialinė lytis yra pirminė, o biologinė – tik socialinių galios diskursų padarinys. Ši teorija yra aktuali gilinantis į vieną iš lytiškumo komponentų – lyties supratimą, tačiau šios paplitusios skirtys darbo analizėje naudojamos nebus, nes nėra aktualios būtent šio tyrimo turiniui, atsižvelgiant į informančių(-ų) atsakymus.

savimi, ugdymas.^{35, 36} Šiame darbe pasirenkamas pastarasis – lytiškumo ugdymo – terminas dėl savo platumo, tarptautinių organizacijų rekomendacijų³⁷ ir aktualumo – būtent visapusiškas lytiškumo ugdymas įeina į nuo 2023 m. rudens Lietuvoje pradėtos dėstyti GIUP turinį³⁸.

Pasaulio sveikatos organizacija (toliau – PSO) lytiškumą apibrėžia kaip apimančią seksą, lytinę tapatybę, seksualinę orientaciją, erotiką, malonumą, intymumą ir dauginimąsi:

*„Lytiškumas patiriamas ir išreiškiamas mintimis, fantazijomis, troškimais, įsitikinimais, požiūriais, vertybėmis, elgesiu, praktika, rolėmis ir santykiais. Nors lytiškumas gali apimti visas šias dimensijas, ne visi jie visada patiriami ar išreiškiami. Lytiškumą veikia biologinių, psichologinių, socialinių, ekonominių, politinių, kultūrinių, teisinių, istorinių, religinių ir dvasinių veiksnių sąveika“.*³⁹

Mokslininkės(-ai) teigia, kad nors lytiškumas yra labai svarbi buvimo žmogumi dalis, nes visi žmonės gimsta kaip seksualios būtybės ir turi vienaip ar kitaip plėtoti savo seksualinį potencialą⁴⁰, žmogaus, o ypač vaiko, lytiškumą nuo seno buvo stengiamasi tramdyti. Kerry H. Robinson savo knygoje plėtoja mintį, jog socialiai ir kultūriškai lytiškumas tapo tabu, nes į jį buvo žiūrima kaip pernelyg sudėtingą, vaikystės trapumą laužantį reiškinį. Tėvai, senelės(-iai), visa suaugusiųjų karta laikosi nostalgijos, kuri idealizuoja ir romantizuoja nerūpestingą, laimingą, naivią ir nekaltą vaikystę, kurioje lytiškumas tampa neįmanomu. Palaikant tokias sąlygas, vaikams net nesuteikiamas tinkamas žodynas kalbėti apie savo kūną arba leidimas kalbėti apie su lytiškumu susijusius dalykus – neleidus jaunuoms(-iems) individams(-ams) gauti tokių žinių ir atvirai diskutuoti apie joms ir jiems kylančius klausimus, susijusius su jų ir kitų žmonių kūnais, lytiškumu ir santykiais, vaikai tampa verčiami „susitvarkyti pačios(-ys)“ pasitelkiant medijas ir bendraamžes(-ius). Tačiau, anot autorės, siekiant padidinti vaikų atsparumą ir kritiškumą, itin svarbu suteikti joms(-iems) tinkamas priemones (žinias, atitinkamą žodyną, įgūdžius), kad jos(jie) galėtų tapti kompetentingomis(-ais) individėmis(-ais) ir veiksmingai kurti savo kasdienybę, santykius ir patirtis tiek su bendraamžėmis(-iais), tiek su suaugusiomis(-iais).⁴¹

„Standards for Sexuality Education in Europe“ leidinyje teigiama, kad lytiškumo ugdymas padeda paruošti jaunus žmones gyvenimui, tinkamų santykių kūrimui ir palaikymui, prisideda prie

³⁵ Ibid, 148.

³⁶ Vita Daudaravičienė, „Lytinis ugdymas ar lytinis švietimas?“ *Pedagogika*. No. 49. 2001. 43-54.

³⁷ Women, U. N., and UNICEF. *International technical guidance on sexuality education*.

³⁸ ŠMSM, „Gyvenimo įgūdžių programa“, žiūrėta 2024 m. lapkričio 25 d., https://smsm.lrv.lt/uploads/smsm/documents/files/GIP_mokytojams.pdf

³⁹ World Health Organisation, „Defining sexual health“, žiūrėta 2025 m. sausio 6 d., <https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research/key-areas-of-work/sexual-health/defining-sexual-health>

⁴⁰ WHO Regional Office for Europe, BZgA, „Standarts for Sexuality Education in Europe“, 2010, žiūrėta 2024 m. lapkričio 25 d., https://www.bzga-whocc.de/fileadmin/user_upload/BZgA_Standards_English.pdf

⁴¹ Kerry H. Robinson, *Innocence, knowledge and the construction of childhood: The contradictory nature of sexuality and censorship in children's contemporary lives*. Routledge, 2013, 1-20.

teigiamos asmenybės raidos ir sugebėjimo priimti sprendimus. Autoriai pabrėžia Jungtinių Tautų organizacijos Vaiko teisių konvenciją, kuri nurodo kiekvieno vaiko teisę į informaciją ir valstybės pareigą šviesti vaikus. Jiems skirtame švietimo turinyje privalo atsidurti ir lytiškumo ugdymas, nes jis užtikrina seksualines teises kaip žmogaus teises. Anot leidinio autorių, nederėtų šios teisės palikti tik neformalaus ugdymo, ypač tėvų ar kitų šeimos narių, rankose, nes to nepakanka. Patiems tėvams dažnai trūksta reikiamų žinių, o patys jauni žmonės dažnai nori mokytis iš kitų šaltinių, o ne iš tėvų. Taip jaunimas susiduria su daugybe kitų informacijos šaltinių, o ypač šiuolaikinėmis medijomis ir skaitmenine erdve, kurioje randama informacija dažnai yra iškraipyta, nesubalansuota, nereali, dažnai galinti žeminti moteris. Leidinyje pastebima, jog šios aplinkybės iškelia dar vieną svarbų lytiškumo ugdymo tikslą – neutralizuoti ir taisyti klaidinančią informaciją bei vaizdinius, gaunamus medijose.⁴²

Svarbu pastebėti, kad paprastai tyrėjos(-ai) išskiria dvi lytiškumo ugdymo kryptis – visapusišką (angl. *Comprehensive Sex Education* arba CSE) ir grįstą tik susilaikymu nuo lytinių santykių iki santuokos (angl. *Abstinence-Only Until Marriage Sex Education* arba AOUM). Tačiau kaip pastebi M. Bytautas ir S. Daukilas, akademiniuose darbuose neįrodomas pastarosios krypties veiksmingumas, todėl pasaulinės organizacijos skatina visapusišką lytiškumo ugdymą (toliau – CSE).⁴³

2018 m. UNESCO išleistame „*International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach*“ plačiai aprašyta CSE nauda ir svarba. Anot gido, toks ugdymas leidžia vaikams ir jauniems žmonėms apmąstyti socialines normas, kultūrines vertybes ir tradicinius įsitikinimus, siekiant geriau suprasti ir valdyti savo santykius su aplinkiniais ir įgalina jaunimą suvokti savo sveikatą, gerovę, orumą, plėtoti pagarbius socialinius ir seksualinius santykius, mokėti apsvarstyti, kaip jų pasirinkimai veikia jų pačių ir kitų gerovę, o galiausiai, suprasti savo teises bei užtikrinti jų apsaugą. CSE skatina lytiškumą pamatyti ne tik per fiziologinę prizmę, bet pažvelgti ir į meilę, santykius, lygybę, pagarbą. Kitaip tariant, tai ugdymo programa apie emocinius, fizinius ir socialinius lytiškumo aspektus.⁴⁴ Kaip minėta darbo įvade, tikimasi, kad CSE gali prisidėti ne tik prie teigiamų jaunų žmonių reprodukcinės ir lytinės sveikatos pokyčių, bet ir prie socialinių visuomenės problemų sprendimo: smurto dėl lyties ir diskriminacijos mažinimo, lyčių lygybės, pasitikėjimo savimi didinimo ir sveikesnių santykių kūrimo įgūdžių. Renkant šio tyrimo duomenis buvo naudojama pagal minimą gidą sudaryta lentelė (žr. Priedas Nr. 2), kuri padėjo tyrime dalyvavusioms(-iems) informantėms(-ams) susipažinti su lytiškumo ir CSE komponentais (plačiau žr. Metodologija).

⁴² WHO Regional Office for Europe, BZgA, “Standarts for Sexuality Education in Europe”, 9-17.

⁴³ Bytautas, Daukilas, „Vertybių naratyvai lytiškumo ugdymo temomis: pedagogų pasirengimas ar atsitraukimas?“, 148.

⁴⁴ Women, U. N., and UNICEF. *International technical guidance on sexuality education*, 15-31.

Šio darbo esminė sąvoka – lytiškumas, todėl apibrėžus ją ir išsiaiškinus, kaip turėtų būti suprantamas visapusiškas lytiškumo ugdymas ir kokia yra jo svarba, siekiant atsakyti į darbe išsikelto problemą, svarbu suprasti, kaip individą supanti socialinė aplinka gali tai paveikti.

1.2. Lytiškumo socializacija

Jauni žmonės mokosi, įsisavina žinias apie lytiškumą, nuostatas, įgūdžius ir normas seksualiniams ir romantiniams santykiams per socializacijos procesą. Žmonės išmoksta būti seksualūs tam tikrose kultūrose ir kontekstuose, o šis procesas prasideda vaikystėje ir tęsiasi visą gyvenimą. Pagrindiniais tokios socializacijos aspektais, ugdant ir palaikant žmogaus lytiškumą, tampa šeima, mokykla, bendraamžės(-iai) ir medijos.⁴⁵ Visgi, anot straipsnio autorių, tyrimai rodo, jog paauglių gyvenime šie socializacijos lygmenys veikia skirtingai: tėvai ir mokykla yra tradiciniai edukatoriai, skatinantys lytinę sveikatą, o bendraamžės(-iai) ir medijos dažnai teikia plačią informaciją, kuri gali paskatinti jaunų žmonių seksualinį gyvenimą. Būtent tos(-ie) paauglės(-iai), kurie artimai nebendrauja su tėvais ir neįsitraukia į mokyklos gyvenimą, informacijos paieškas nukreipia į bendraamžes(-ius) ir medijas, o tai lemia jų greitesnį psichologinį pasirengimą seksualinių santykių pradžiai.⁴⁶

Siekiant atsakyti į tyrimo klausimą, kokios yra Lietuvos Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys, yra tikslinga pažvelgti į visus keturis socializacijos elementus. Tolimesnė studijos teorinė dalis suteiks akademinį rėmimą aptariant tėvų, mokyklos, bendraamžių ir medijų (ypač socialinių) svarbą jauno žmogaus lytiškumo ugdymo(si) klausimu, padės formuoti tyrimo klausimą ir suteiks įžvalgų darbo empirinių duomenų analizei.

1.2.1. Mokykla ir lytiškumas

Lytiškumo ugdymo užuomazgos Lietuvos švietimo sistemoje atsirado 2007 m., kai buvo parengta ir pradėta vykdyti Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programa. 2016 m. ji buvo atnaujinta į Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrąją programą (dar sutrumpintai vadinamą SLURŠ), kuri dažniausiai minima kaip pirmoji Lietuvoje lytinio švietimo programa.⁴⁷ Žmogaus teisių aktyvistų ir ugdymo ekspertų teigimu, šios programos buvo itin atsilikusios nuo pasaulinių tendencijų, o šalyje buvo stebimi prasti statistiniai rodikliai, pavyzdžiui, itin aukštas

⁴⁵ Kelly Ladin L'Engle, and Christine Jackson. „Socialization influences on early adolescents' cognitive susceptibility and transition to sexual intercourse.“ *Journal of research on adolescence* 18.2 (2008): 355.

⁴⁶ Ibid, 355.

⁴⁷ Kristina Saulytė, „Kodėl Lietuvai reikalingas visapusiškas lytinis ugdymas mokyklose?“, manoteisės.lt, žiūrėta 2024 m. lapkričio 23 d. <https://manoteises.lt/straipsnis/kodel-lietuvai-reikalingas-visapusiskas-lytinis-ugdymas-mokyklose/>

nepilnamečių nėštumų skaičius.⁴⁸ Dėl to 2019 m. pradėtas ruošti programos patobulinimas, atitinkantis jau ne lytinio švietimo, bet lytiškumo ugdymo sąvoką, kuris, sujungus įvairias temas, ugdančias moksleivių socialinį ir emocinį raštingumą, pavadintas Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa (GIUP). Pagal ją, visiems mokiniams, nuo 1 iki 10 klasės, pradėtas dėstyti naujas dalykas, kuriam skiriama viena pamoka per savaitę, o lytiškumo ugdymas sudaro 10-15 proc. visos programos. Tiesa, viešojoje erdvėje kol kas pasigirsta abejonės dėl mokytojų kompetencijos, šališkumo ir jų rengimo dėstyti GIUP, todėl šio darbo rašymo laikotarpiu vis dar abejojama dėl lytiškumo ugdymo užtikrinimo Lietuvos mokyklose.⁴⁹

Šiame darbe jau buvo minėta, jog jaunų žmonių prieiga prie kokybiško lytiškumo ugdymo yra itin teigiamas aspektas, nes tokiu būdu jie ir jos tampa pasirengusios(-ę) geriau valdyti ir palaikyti savo reprodukcinę ir lytinę sveikatą, priimti sprendimus, gebėti kurti ir palaikyti socialinius ryšius ir romantinius santykius. Tačiau mokyklose vykdomo lytiškumo ugdymo veiksmingumą stabdo netinkamų metodų taikymas ir didelis dėmesys orientavimasis į pavojų ir ligas.⁵⁰ Suaugusiosios(-ieji) dažnai jaunos žmones laiko pasyviomis(-iais) informacijos gavėjomis(-ais), kurios(-ie) yra seksualiai naivios(-ūs) ir nekalto(-i), tačiau moksliniai tyrimai tokias prielaidas paneigia.⁵¹ Toks neteisingas suaugusiųjų, o ypač švietimo sistemos atstovių(-ų), požiūris paprastai sukuria „jos(jie)“ ir „mes“ atskirtį, kuri lemia neigiamą jaunų žmonių požiūrį į suaugusiųjų pagalbą iškilus su lytiškumu susijusiomis problemomis ir nepasitikėjimą bei lytiškumo ugdymo mokyklose laikymą pasenusiu ir nenaudingu.^{52,53,54} Paauglės(-iai), reikšdamos(-i) savo nuomonę apie lytiškumo ugdymą mokyklose, pastebi, kad turinys mokyklose turi atitikti jų gyvenimus, pedagogės(-ai) turi būti atviros(-i), nešališkos(-i), nesmerkti savo mokinių priimamų sprendimų ir būti pasiruošusios(-ę) atsakyti į visus kylančius klausimus, o, galiausiai, mokykloje turi būti užtikrinamas itin saugios aplinkos jausmas.⁵⁵

M. Bytautas ir S. Daukila atkreipia dėmesį į dvejopą pedagogų indėlį lytiškumo ugdyme. Įvardindami įvairių mokslininkų atrastas lytiškumo ugdymo įsitvirtinimo mokyklose nesėkmes, jie

⁴⁸ Jurgita Andriejauskaitė, BNS, Viktorija Smirnovaitė, ELTA, „ŠMSM ir SAM laikosi vienos pozicijos: 11-metės nėštumas rodo, kad gyvenimo įgūdžių programa labai reikalinga“, LRT.lt, žiūrėta 2024 m. lapkričio 25 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2092145/smsm-ir-sam-laikosi-vienos-pozicijos-11-metes-nestumas-rodo-kad-gyvenimo-igudziu-programa-labai-reikalinga>

⁴⁹ Domantė Platukytė, „Vyrai linke į prievartą, o moters kūnas – vartojimo objektas“? Po VDU dėstytojos teiginių – aštri kritika“, LRT.lt, žiūrėta 2024 m. lapkričio 25 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2248648/vyrai-linke-i-prievarta-o-moters-kunas-vartojimo-objektas-po-vdu-destytojos-teiginiu-astri-kritika>

⁵⁰ R. Essop, et al. „They tell you about the risks’: Exploring sources of sexuality education among very young adolescents in rural Mpumalanga.“ *South African Journal of Child Health* 2018.1 (2018): s36-s39.

⁵¹ Ibid, s36-s39.

⁵² Ibid, s36-s39.

⁵³ Jozef Miškolci, et al. „Young people’s attitudes toward sex education as their human right in Slovakia.“ *Sex Education* 20.3 (2020): 334-349.

⁵⁴ Jessica L. Corcoran, et al. „Adolescents’ perceptions of sexual health education programs: An integrative review.“ *Journal of Adolescence* 84 (2020): 96-112.

⁵⁵ Ibid, 96-112.

akcentuoja šias problemas: „(a) mokytojų kompetencijos stoka, (b) mokytojų išankstiniai įsitikinimai ir baimės, (c) socialinės opozicijos reakcijos“ bei teigia, kad šias pamokas dažnai veda vyresnio amžiaus mokytojos(-ai), kurioms(-iems) su lytiškumu susijusios temos yra tabu, todėl mokymo procesas tampa nemalonus ir nenorimas. Visgi, autoriai pastebi, kad tiek Lietuvoje, tiek kitose valstybėse yra atvejų, kai būtent paskirų mokytojų iniciatyva lytiškumo ugdymas įleidžia šaknis švietimo sistemoje ir jos ugdymo turinyje.⁵⁶

Mokslinink(i)ų pastebimos prielaidos tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje suponuoja apie susidariusį neteisingą suaugusiųjų požiūrį į jaunus žmones lytiškumo ugdymo fone. Stigmos, neteisingos prielaidos ir baimė kalbėti gali lemti paauglių ir vaikų nepasitikėjimą mokytojomis(-ais) bei motyvuoti jas ir juos kreiptis pagalbos ir ieškoti atsakymų kitais šaltiniais. Svarbu pažvelgti, ar teorinės prielaidos šeimos aplinką leidžia suvokti kaip saugų ir tikslingą lytiškumo ugdymo(si) šaltinį. Ž kartai.

1.2.2. Tėvai ir lytiškumas

Nors dažniausiai, kalbant apie lytiškumo ugdymą, pirmiausia į galvą šauna mokykla, tačiau seksualinė kūdikių ir vaikų socializacija prasideda ne kur kitur, o namuose, kur nuo pat mažens vaikai mokosi apie kuklumą, nuogumą, privatumą, tinkamą elgesį jų lyčiai. Tėvų atsakas į vaikų klausimus ir su lytiškumu susijusius veiksmus, meilės demonstravimas, formuoja vaikų supratimą apie lytiškumą.⁵⁷

Visgi, teigiama, kad ryšys tarp vaikų ir tėvų kalbant lytiškumo temomis yra itin svarbus, tačiau dažniausiai yra per siauras, retas ir vyksta per vėlai.⁵⁸ Karina L. Pariera ir Evan Brody teigimu, daugelis tėvų supranta šios temos svarbą, tačiau vis tiek vengia ją plėtoti šeimoje, nes nežino, ką ir kaip pasakyti, nemano, kad jų vaikas nori kažką iš jų išgirsti arba nežino, kokiame vaiko amžiuje reikėtų paliesti šias temas. Tačiau jaunuolės(-iai) savo tėvus laiko svarbiausiu informacijos apie lytiškumą šaltiniu ir nori, kad tėvai su jais ir jomis apie tai kalbėtųsi.⁵⁹ Visgi, Armie M. Ashcraft ir Pamela J. Murray teigia, jog diskusiju apie lytiškumą gali vengti abi pusės, nes tai paprastai kelia nerimą ir baimę. Tėvai dažnai tokius pokalbius gali suprasti kaip „idėjų įdėjimą į vaiko galvą“ arba tiesioginį leidimą savo vaikui pradėti seksualinį gyvenimą. Be to, daugelis tėvų sutelkia dėmesį į mechaninės, faktinės informacijos apie lytinius santykius teikimą ir praleidžia diskusijas apie

⁵⁶ Bytautas, Daukila, 148.

⁵⁷ Ronny A. Shtarkshall, John S. Santelli, and Jennifer S. Hirsch. „Sex education and sexual socialization: Roles for educators and parents.“ *Perspectives on sexual and reproductive health* 39.2 (2007): 116-119.

⁵⁸ Katrina L. Pariera, and Evan Brody. „“Talk more about it”: Emerging adults’ attitudes about how and when parents should talk about sex.“ *Sexuality Research and Social Policy* 15 (2018): 219-229.

⁵⁹ Ibid, 219-229.

emocijas, seksualinį malonumą, vertybes.^{60, 61} Panašios išvados prieitos ir Lietuvoje atliktame M. Bytauto ir S. Daukilo tyrime „*Vertybių naratyvai lytiškumo ugdymo temomis: pedagogų pasirengimas ar atsitraukimas?*“, kuriame teigiama, jog visi tyrime dalyvavę tėvai lytiškumo temas supranta kaip socialiai jautrias, kuriomis kalbėtis yra sunku. Tačiau dalis jų stengiasi įveikti šį barjerą ir bando kalbėti, o kitoms(-iems) perlipti per save tampa daug sudėtingiau.⁶²

Lenkijoje atliktas mokslinis tyrimas rodo, jog tėvai su savo vaikais yra linkę aptarti tokius klausimus kaip brendimas, nėštumo prevencija ir meilė, tačiau itin vengia malonumo temos ir kalbų apie masturbaciją (jeigu tokie pokalbiai ir vyksta, koncentruojamasi tik į berniukus), pornografiją ir seksualinį smurtą.⁶³ Kitos studijos į vengiamų kalbėti sąrašą papildė ir seksualinę orientaciją, ypač homoseksualumą – tėvai yra linkę manyti, jog jų vaikai yra heteroseksualūs, todėl šią temą paprastai eliminuoja iš pokalbių lauko su savo vaikais. Žvelgiant iš vaikų perspektyvos, jos ir jie platesnėmis negu nėštumo prevencija temomis dažnai gali vengti kalbėti, nes nerimauja dėl tėvų reakcijos ir nusivylimo arba savo tėvus vertina kaip prastus komunikatorius, todėl jaučiasi nejaukiai.⁶⁴

Kitu svarbiu aspektu tampa laikas, nes kiekvienas paauglystės ir brendimo etapas iškelia skirtingus prioritetus vaiko lytiškume. Jau minėtų autorių K.L. Pariera ir E. Brody studijoje pastebima, kad jauni žmonės apie lytiškumą su tėvais nori kalbėtis kuo anksčiau ir kuo dažniau. Dažnas principas, vyraujantis šeimose, yra vienkartinis pokalbis, tačiau paauglės(-iai) į tai žiūri skeptiškai ir prašo nuolatinio, plataus dialogo. Be to, netgi vienkartiniai pokalbiai stipriai vėluoja – jauni žmonės įvardija, kad apie seksualinę orientaciją norėtų kalbėti būdami 11-os ar jaunesni, o, pavyzdžiui, apie santykius jau nuo 12-13 metų. Bendras panašaus pobūdžio tyrimuose sutarimas yra tai, jog apie seksą ir lytiškumą su jaunais žmonėmis yra itin svarbu pradėti kalbėti gerokai anksčiau negu lytinis gyvenimas yra pradedamas. Tačiau tiek mokyklos, tiek tėvai šiuo klausimais stipriai atsilieka – arba apie tai nekalba išvis, arba stipriai vėluojama.⁶⁵ Dažnai tėvai tiesiog neįvertina savo vaikų susidomėjimo šiais klausimais ir jų aktualumo arba nežino, kad jos(jie) jau yra seksualiai aktyvios(-ūs).⁶⁶ Todėl, nors paauglių raidos teorijos palaiko mintį, kad tėvai yra ir turėtų būti pagrindiniu vaikų šaltiniu apie lytiškumą, jie dažnu atveju yra ne patys geriausi informacijos ir

⁶⁰ Amie M. Ashcraft, and Pamela J. Murray. „Talking to parents about adolescent sexuality.“ *Pediatric Clinics of North America* 64.2 (2017): 305.

⁶¹ Ali Azaem, Abdullahi, Nafiu T. Abdulquadri. „New media and adolescents’ sexual behaviour in Sub-Sahara Africa: Linking theories to Realities.“ *Sage Open* 8.4 (2018), 9.

⁶² Bytautas, Marius, and Sigitas Daukila, 153.

⁶³ Zbigniew Izdebski, et al. „What One Gets Is Not Always What One Wants—Young Adults’ Perception of Sexuality Education in Poland.“ *International journal of environmental research and public health* 19.3 (2022): 1366.

⁶⁴ Jennifer M. Grossman, Charnell Jones, and Amanda M. Richer. „‘I put it all out there. I have nothing to hide. It’s my mom’: parents’ and emerging adults’ perspectives on family talk about sex.“ *Sex education* 23.4 (2023): 449-463.

⁶⁵ Brody Pariera, „Talk more about it”: Emerging adults’ attitudes about how and when parents should talk about sex.“, 219-229.

⁶⁶ Tiarney D. Ritchwood, et al. „Understanding African American youth and adult perspectives on sex education in rural North Carolina.“ *Sex education* 20.6 (2020): 612-626.

socialinių įgūdžių lavinimo teikėjais.⁶⁷ Be to, vaikas, kurdamas savo tapatybę ir remdamasis tėvų pavyzdžiais, paauglystėje pereina prie bendraamžių.⁶⁸

Šiame darbe svarbu akcentuoti ir tai, kad paprastai šeimose lytiškumo edukatorės vaidmeniu užsiima mamos ir bendravimą su paauglėmis(-iais) šiomis temomis vertina kaip patogesnę ir veiksmingesnę negu tėčiai.⁶⁹ Be to, tokias temas mamos labiau plėtoja su dukromis, o ne sūnumis, todėl berniukai paprastai yra linkę apie lytiškumą domėtis kitais kanalais, tokiais kaip bendraamžių teikiama informacija arba medijos.⁷⁰ Aktualu paminėti ir tai, kad artimesni santykiai tarp tėvų ir vaikų yra svarbesni ir turintys didesnę poveikį būtent mergaitėms – kai kurie tyrimai rodo, kad mergaitės šiltų santykių ir diskusijų trūkumas šeimoje gali paveikti labiau negu berniukus.⁷¹ Žvelgiant į bendrą tėvų ir vaikų dinamiką, tyrimai rodo, kad tiek paauglės(-iai), tiek vaikai apie seksualines problemas ir lytiškumą dažniau kalbasi su tos pačios lyties šeimos nariu.^{72, 73}

Galima suprasti, kad lytiškumo socialinazijoje tėvų lygmuo tampa sudėtingu – nors vaikai gali būti linkę išreikšti norą apie šias temas kalbėtis su tėvais, šie lytiškumą supranta kaip socialiai jautrią, nepatogią, labai sudėtingą temą ir netgi turi tam tikrų prietarų. Akademinėje literatūroje išsiskiria tyrėjų diskusijos ir pastebėjimai trimis aspektais – temų siaurumo, tinkamo laiko ir lyties. Iš tėvų pusės pastebimas nepagrįstas kai kurių su lytiškumu susijusių temų vengimas, įgūdžio suprasti ir kalbėtis skirtingomis temomis tinkamu laiku nebuvimas, mama-dukra ir tėtis-sūnus pasiskirstymas aptariant lytiškumo temas ar net dažnas tėčių eliminavimas(is) iš šių temų aptarimo šeimoje.

1.2.3. Bendraamžės(-iai) ir lytiškumas

Jaunimas, dažnai tarsi izoliuotas nuo suaugusiųjų paramos lytiškumo klausimais, tampa priklausomas nuo kitų, neformalių informacijos šaltinių, kuriais dažnu atveju tampa internetas ir bendraamžės(-iai).⁷⁴ Jauni žmonės pokalbius su bendraamžėmis(-iais) laiko galimybe pasidalinti savo patirtimi ir žiniomis lytiškumo temomis, taip formuojant savo įsitikinimus apie tokius aspektus kaip brendimas ar santykiai.⁷⁵ Todėl ypač paauglystėje bendravimas su bendraamžėmis(-iais) gali tapti

⁶⁷ Shtarkshall, Santelli, Hirsch. „Sex education and sexual socialization: Roles for educators and parents.“, 116-119.

⁶⁸ Ibid, 116-119.

⁶⁹ Izdebski, et al. „What One Gets Is Not Always What One Wants—Young Adults’ Perception of Sexuality Education in Poland.“, 1366.

⁷⁰ Ibid, 1366.

⁷¹ Grossman, Jones, Richer. „‘I put it all out there. I have nothing to hide. It’s my mom’: parents’ and emerging adults’ perspectives on family talk about sex.“, 449-463.

⁷² Ibid, 449-463.

⁷³ Jennifer M. Grossman, and Amanda M. Richer. „Parents’ perspectives on talk with their adolescent and emerging adult children about sex: A longitudinal analysis.“ *Sexuality Research and Social Policy* (2023): 1-14.

⁷⁴ Sidney Alisha Horlick, „A Qualitative Study on the Perspectives of Young Adults in Iqaluit on School-Based Sexual Health Education.“ *International Journal of Indigenous Health* 17.2 (2022), 61.

⁷⁵ Essop, R., et al. „They tell you about the risks’: exploring sources of sexuality education among very young adolescents in rural Mpumalanga.“, s36-s39.

reikšmingu veiksmu, veikiančiu asmenybės formavimąsi, mąstymą ir netgi seksualinį elgesį: tyrimai rodo, kad draugų vaidmuo reikšmingai veikia reprodukcinės sveikatos nuostatas ir žinias bei seksualinį jų (ne)aktyvumą.⁷⁶

Todėl nuo laiko, kai būdamas vaiku individas besąlygiškai pasitiki tėvų autoritetu, paauglystėje jis ar ji yra linkusi(-ęs) pakeisti savo pasitikėjimą į bendraamžes(-ius). Kalbant lytiškumo temomis, tai dažnai įvyksta dėl to, kad būtent panašaus amžiaus žmonės dalijasi informacija, kuri yra priimtinesnė, o dėl to ir įtakingesnė, nei suaugusiųjų.⁷⁷ L.K. Ladin ir Ch. Jackson pateiktomis išvadomis, paaugliai, kurie tarsi įgijo nepriklausomybę nuo tėvų ir kitų suaugusiųjų bei kreipiasi į bendraamžes(-ius) ir medijas, tampa labiau pasirengę lytinių santykių pradžiai.⁷⁸ Toks ryšys ir panašaus amžiaus jaunimo svarba paauglių lytiškumui nestebima atsižvelgiant į šiam laikotarpiui būdingas ypatybes – daugeliui tokio amžiaus individų brendimas ir seksualinis potraukis atsiranda panašiu laikotarpiu kaip ir tapatybės vystymosi proceso, didėjančio pasitikėjimo bendraamžėmis(-iais), siekiant emocinės paramos ir priėmimo, laikotarpiu.⁷⁹

Žinoma, svarbu pastebėti, kad tai, kiek įtakos bendraamžių suvokimas daro asmeniui, lemia individualus jautrumas panašaus amžiaus žmonių įtakai ir asmeninės charakterio savybės. Be to, daug kas priklauso ir nuo bendro socialinio spaudimo ir normų, vyraujančių specifinėje bendruomenėje ir informacinio tono kituose informacijos gavimo šaltiniuose. Vienas iš jų – internetas ir socialinės medijos. Pavyzdžiui, tyrimas „*Contextual influence of Taiwanese adolescents' sexual attitudes and behavioral intent*“ Taivane rodo, jog skaitmeninių medijų populiarumas ir vystymasis labai paveikė Taivano paauglių bendravimo ir informacijos paieškos modelius bei šaltinius – būtent socialiniai tinklai daro labiausiai pastebimą poveikį jaunų taivaniečių seksualinėms nuostatoms ir elgesiui. Tokią besikeičiančią ir didėjančią interneto įtaką autorė aiškina privačiai ir lengvai pasiekiamai informacijai – šie aspektai itin svarbūs dėl to, kad Taivano visuomenėje viešos diskusijos apie lytiškumą yra neskatinamos, o oficialius lytiškumo ugdymas yra ribotas.⁸⁰

Jaunų žmonių bendravimas su bendraamžėmis(-iais) gali formuoti asmenybę, mąstymą ir netgi seksualinį elgesį, o tai ypač aktualu tada, kai paauglė(-ys) negauna informacijos iš autoritetingų suaugusiųjų, kaip tėvai ir mokytojai. Visgi, jautrios informacijos dalijimasis tarp bendraamžių gali priklausyti nuo asmeninių savybių, kultūrinių ir socialinių aplinkybių. Yra prielaidų, leidžiančių

⁷⁶ Mellysa Kowara, Anastasia Titisari, and Luh Kadek Ratih Swandewi. „The Roles of Parents, Health Workers, and Peer in Preventing Youth Premarital Sex Behaviour in Indonesia.“ *WMJ (Warmadewa Medical Journal)* 9.1 (2024): 18-28.

⁷⁷ L'Engle, Jackson, 353-378.

⁷⁸ Ibid, 353-378.

⁷⁹ Sophia Choukas-Bradley, et al. „Experimentally measured susceptibility to peer influence and adolescent sexual behavior trajectories: A preliminary study.“ *Developmental psychology* 50.9 (2014): 2221.

⁸⁰ Angela Chia-Chen, et al. „Contextual influence of Taiwanese adolescents' sexual attitudes and behavioral intent.“ *Nursing & health sciences* 18.3 (2016): 355-361.

teigti, jog socialinės medijos šiais laikais veikia prioritetizuojamų šaltinių kismą, ypač tokiose visuomenėse, kur lytiškumas vis dar yra tabu.

1.3. Skaitmenizuotoji Z karta

Jonathan Zimmerman savo knygoje „*Too hot to handle: A global history of sex education*“ teigia, kad didžiausią galią turintis įrankis yra medijos, kurios stipriausiai formuoja jauno žmogaus lytiškumą ir sampratą apie ją(jį). Autoriaus teigimu, kalbėdami apie seksą, turime suprasti, kad labiausiai jaunos žmonės veikiančiu informacijos šaltiniu niekada nebuvo mokykla – dėmesį turėtume skirti žurnalams, filmams bei televizijai ir internetui. Masinės medijos turi daug didesnę įtaką vaikų lytiškumui negu formalus švietimas. Todėl, J. Zimmerman manymu, mokyklos lytiškumo ugdymo fone visada keliais žingsniais atsiliks.⁸¹ Tad išsiaiškinus, kaip jaunų žmonių lytiškumą gali veikti mokykla, šeima ir bendraamžės(-iai), aktualu pažvelgti ir į K. L. L'Engle ir Ch. Jackson tyrime minėtą ketvirtąją – medijų – socializacijos lygmenį. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad šiame darbe tiriama būtent Z karta, pirmiausia svarbu pažvelgti į kartos kaip socialinio darinio svarbą. Be to, svarbu akcentuoti ir tai, kad šiame darbe nuo anksčiau buvusios aktualios masinių medijų mąstysenos, žengiama prie būtent Z kartai aktualių skaitmeninių medijų, o ypač socialinių tinklų.

Kaip jau buvo minėta, šiame darbe dėmesys koncentruojamas išskirtinai ties Z karta, kuri, tikima, yra pirmoji pilnai skaitmenizuota karta, užaugusi su interneto prieiga ir socialiniais tinklais. Tokios sąlygos gali diktuoti tam tikras tendencijas, kurios leidžia šią kartą suprasti kaip jungiančią individes(-us), turinčias(-ius) tam tikrų panašumų. Ali Arazeem Abdullahi ir Nafiu T. Abdulquadri, siedami šiuolaikines medijas ir jaunų žmonių seksualinį elgesį, akcentuoja teorinio pliuralizmo svarbą. Aiškindami kartų kohortos teoriją (ang. *generational cohort theory*, toliau – GCT), autoriai pabrėžia, kad priklausymas tam tikrai kartai pagal gimimo metus dažnai gali leisti paaiškinti tai kartai priklausančių žmonių panašų požiūrį į pasaulį ir jo supratimą, panašias vertybinių sistemas, nes savo gyvenimą jie ir jos patiria per tuos pačius socialinius ir istorinius įvykius. Kitaip tariant, sukuriamas tam tikras kolektyvinis mentalitetas, kuris apima socialines, politines ir ekonomines dimensijas, suformuojančias atitinkamus kiekvienos kartos jausmus, nuostatas, pažiūras ir supratimą. Karta gali būti suprantama kaip visuomenės dalies mąstymo ir elgesio modelis, kuris labai susitelkęs į tam tikrą amžiaus grupę dėl jų bendrų patyrimų ir gyvenimo sąlygų.⁸² Galima įsivaizduoti, kad Z karta patyrė ir vis dar patiria tuos pačius kultūrinius, socialinius, politinius, ekonominius įvykius (todėl dalijasi bendrą vietą socialiniame ir istoriniame procese) ir interpretuoja juos gana panašiai, todėl amžinai dalijasi bendros perspektyvos jausmu, kuris lemia tam tikras bendras savybes, mąstymą, išgyvenimus,

⁸¹ Jonathan Zimmerman, *Too hot to handle: A global history of sex education*. Princeton University Press, 2015, 1-14.

⁸² Ibid, 1-14.

veiksmus. Todėl GCT gali pasiūlyti atsakymą, kodėl suprasti jauni žmonės į pokyčius ir procesus šiuolaikinėje visuomenėje gali žvelgti panašiai.⁸³ Kai jaunimas yra paveiktas tų pačių įvykių ir dalijasi panašia patirtimi (pavyzdžiui, prieiga prie interneto ir tų pačių socialinių tinklų naudojimas), jos ir jie gali turėti panašias pamatines vertybines sistemas.

Suvokiant, kad kiekviena karta pasižymi jai bendromis savybėmis ir įpročiais, svarbu pažvelgti, kaip akademiniai darbai gali paaiškinti Z kartos medijų naudojimo ypatumus. Socialinio mokymosi teorija (ang. *social learning theory*, toliau – SLT), plėtotą Albert Bandura, aiškina, kad vaikai ir paauglės(-iai) naujos informacijos išmoka žiūrėdamos(-i) ir mėgdžiodamos(-i), o medijos yra veiksminga mokymosi priemonė. Plėtojama prielaida, jog tikėtina, kad individas kopijuos matomą elgesį, kai modelio charakteristikos panašios į jo pačio – stebėtoja(s) žavisi matomu modeliu, o jo(s) elgesys turi praktinę ar funkcinę vertę.⁸⁴ Bene populiariausia medijų svarbą pabrėžianti teorija yra medijų priklausomybės (ang. *media dependency theory*). Jos plėtotojai teigia, kad viena iš pagrindinių medijų naudojimo priežasčių yra siekis suprasti pasaulį.⁸⁵ Tačiau suprantant socialinių tinklų svarbą, 2016 m. ši teorija papildoma socialinių tinklų priklausomybės (ang. *social networking services dependency theory*) prieiga, kuri kvestionuoja masinių medijų aktualumą dabar, kai socialiniai tinklai iškelia itin svarius pokyčius žmonių komunikacineje aplinkoje ir gyvenimuose. Autorių Yong-Chan Kim ir Joo-Young Jung teigimu, lyginant su kitomis medijomis, socialinės platformos internete suteikia daugiau vietos informacijos paieškai, patirties dalijimuisi ir pasakojimui, todėl ir savęs supratimui bei naujiems atradimams. Tačiau autorių teigimu, socialinių medijų vartotojos(-ai) kelia skirtingus lūkesčius ir rodo skirtingą elgesį, priklausomai nuo to, kokio tipo socialiniais tinklais naudojasi, ir nuo to, kokių tikslų siekdami šias medijas jos(-ie) renka. Tyrime išskiriami keturi pagrindiniai socialinių tinklų vartotojų siekiai:

- Supratimo siekis. Tokioms(-iems) vartotojoms(-ams) socialinių tinklų naudojimas yra tam tikras pasaulio pažinimas, nes plati ir daug informacijos suteikianti socialinių medijų aplinka suteikia joms ir jiems galimybę sužinoti reikalingą informaciją iš skirtingų šaltinių, kurie apima tiek naujienų tinklus, tiek draugų, artimųjų, pažįstamų ar net nepažįstamų žmonių skelbiamas asmenines nuomones.
- Orientacijos siekis. Į šio siekio kategoriją pakliūnančios(-ys) vartotojos(-ai) linkusios(-ę) socialinėse medijose įgyti praktines gaires, kurios padėtų jiems atlikti įvairius veiksmus įvairiose situacijose.

⁸³ Ibid, 1-14.

⁸⁴ Ibid, 1-14.

⁸⁵ Yong-Chan Kim, Joo-Young Jung. „SNS dependency and interpersonal storytelling: An extension of media system dependency theory.“ *New Media & Society* 19.9 (2017): 1458-1475.

- Pramogos siekis. Šioje kategorijoje išskiriami dveji tipai: asmeninis ir socialinis. Jei pagrindinis asmens tikslas yra įsitraukti į socialines medijas savo malonumui ir atsipalaiduoti, tai reiškia asmeninį pramoginį siekį. Visgi, kai socialiniai tinklai naudojami su socialiniais santykiais susijusiems tikslams, tai tampa pramoginiu socialiniu lygmeniu.
- Saviraiškos siekis. Tai kategorija, kurioje žmonės siekia išreikšti savo mintis, jausmus ir nuomones per įvairias socialinių tinklų suteikiamas formas.⁸⁶

Atsižvelgiant į dabartinių laikų aktualijas ir milžinišką socialinių medijų populiarumą Z kartoje, svarbu suprasti, kuo socialiniai tinklai tampa ypatingi. Būtent ši medijų forma yra išskirtinė dėl to, kad suteikia galimybę kiekvienai(-am) aktyviai įsitraukti kuriant, reaguojant ir dalinantis turiniu.⁸⁷ Socialinės medijos, dar vadinamos bendraamžių medijomis, Z kartos bendraamžėms(-iams) suteikia kanalą tiesiogiai perduoti asmeniškai sukurtą turinį, todėl jos(jie) gali būti ne tik pasyvios(-ūs) stebėtojos(-ai) (kaip buvo įprasta masinių medijų atžvilgiu), bet ir interaktyviai kurti, redaguoti, dalintis savo įrašais asmeninėse paskyrose.⁸⁸ Plataus spektro jaunų žmonių įsitraukimas į socialines medijas lemia tai, kad aktyvios(-ūs) socialinių tinklų vartotojos(-ai) itin ugdo savo skaitmeninį raštingumą, kuris lemia didesnę atsparumą neigiamam poveikiui, kritiškumą internete randamam ir netgi pačių kuriamam turiniui, todėl teigiama, kad skaitmeninis ir iš jo plaukiantis socialinių medijų raštingumas yra lemiamas veiksnys, leidžiantis jauniems žmonėms kontroliuoti savo patirtį socialinėse medijose.⁸⁹

Žvelgiant į mokslinę literatūrą, neretai galima pastebėti, kad lytiškumo žinios ir lytinis raštingumas tiesiogiai siejamas su skaitmeniniu raštingumu – jauni žmonės, ieškodami ir rasdami itin didelį kiekį informacijos, turi turėti įgūdžius atsirinkti naudingą bei teisingą informaciją ir patikimus šaltinius. Todėl žmonės, pasižymintys geresniu skaitmeniniu raštingumu, efektyviau ir taisyklingiau naudoja socialines medijas informacijos paieškos tikslais.⁹⁰ Lara Schreurs ir Laura Vandenbosch, plėtodamos socialinių medijų raštingumo (SMILE) modelį, įveda socialinių medijų raštingumo sampratą, kuri byloja apie jaunų žmonių technines ir kognityvines kompetencijas, kurios socialines medijas socialinei sąveikai ir bendravimui internete leidžia naudoti efektyviai ir naudingai. Autorės plėtoja mintį, kad šiuolaikinės(-iai) paauglės(-iai) aktyviai naudoja kognityvines struktūras ir interpretuoja, reflektuoja, supranta socialinių medijų turinį jo specifiniame kontekste – taip jos ir jie įgalina save per savo patirtį socialinėse medijose ir jose konstruoja savo elgesį atsakingai prieš kitas(-us) vartotojas(-us). SMILE modelis kalba apie jaunų žmonių įgalinimą socialinėse medijose per dvi

⁸⁶ Ibid, 1458-1475.

⁸⁷ Lara Schreurs, and Laura Vandenbosch. „Introducing the Social Media Literacy (SMILE) model with the case of the positivity bias on social media.“ *Journal of Children and Media* 15.3 (2021), 321-333.

⁸⁸ Ibid, 321-233.

⁸⁹ Ibid, 321-233.

⁹⁰ Döring, „Sex education on social media.“, 1-12.

prielaidas. Pirmąją autorės eigia, jog socialinių tinklų raštingumas jauniems žmonėms veikia kaip moderatorius – naudotojoms(-ams) leidžia suprasti neigiamą poveikį, kurį gali sukelti jų pačių elgesys ir tam tikri turinio tipai. Jie ir jos puikiai kontroliuoja savo emocinį atsaką į tokį elgesį ir turinį. Iš principo, jauni žmonės teigiamai sąveikauja su socialinių medijų turiniu ir maksimaliai išnaudoja šį turinį savo naudai. Antroji prielaida leidžia suprasti socialinių medijų raštingumą kaip prognozuotoją. Autorės tikisi, kad socialinių medijų raštingumas jaunimui leidžia tapti mažiau paveikiamiems potencialiai neigiamo turinio. Jauni skaitmenizuoti žmonės sugeba pasirinkti norimą turinį, jį kritiškai vertina ir sąmoningai skiria mažai dėmesio žalingam turiniui. Žvelgiant bendrai, SMILE modelio autorės pasirenka pozityvų požiūrį į jauną, socialinių medijų raštingumu pasižyminčią kartą, ir teigia, kad šis raštingumas duoda įrankius žmonėms pasisemti maksimaliai teigiamą patirtį iš socialinių medijų.⁹¹

Apibrėžti teoriniai rėmai Z kartą leidžia suprasti kaip turinčią tam tikrą kolektyvinę mentalitetą, leidžiantį prognozuoti visai kartai būsingus elgesio modelius, perspektyvas, mąstymą, nuostatas. Atsižvelgiant į šiuolaikinę skaitmeninės erdvės svarbą, galima tikėtis, kad Z karta kopijuoja matomą elgesį ir pasaulio supratimą ir matomų modelių socialinėse medijose. Taip pat tikėtina, kad socialinius tinklus ši karta naudoja dėl supratimo, orientacijos, pramogos ir saviraiškos siekių, o jos skaitmeninis raštingumas gali lemti tikslingą lytinio raštingumo ugdymą(si).

Šis darbo skyrius leidžia konstruoti empirinių duomenų analizę pagal teoriniame pagrinde nubrėžtus rėmus ir sudarytą struktūrą. Pirmiausia, analizėje bus gilinamasi į Z kartos lytiškumo sampratą. Antra, analizė dėliojama tokiu pat eiliškumu pagal socializacijos lygmenis kaip ir šis darbo skyrius – analizuojamos Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys mokykloje, šeimoje, tarp bendraamžių, o galiausiai – socialinėse medijose. Galiausiai, tyrimo analizė apibendrinama su studijos eigoje atrastomis tendencijomis ir prielaidomis. Tačiau, prieš pradėdant analizuoti surinktus empirinius duomenis, svarbu aptarti tyrimo metodologiją.

2. Tyrimo metodologija

Nubrėžti teoriniai tyrimo rėmai leidžia plačiau pažinti tyrime iškeltos problemos kontekstą, suvokti pagrindines naudojamas sąvokas ir atskleidžia, kokie pagrindiniai aspektai šioje studijoje tampa svarbiausi, stengiantis suprasti, kokios yra Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialiniuose tinkluose ir kituose socializacijos lygmenyse. Šiame darbo skyriuje trumpai paaiškinta

⁹¹ Schreurs, Vandenbosch. „Introducing the Social Media Literacy (SMILE) model with the case of the positivity bias on social media.“, 321-233.

tyrime taikomo metodo specifika ir jo pasirinkimo motyvai, informančių(-ų) atranka ir duomenų rinkimo procesas, tyrimo etika bei aprašomas interviu metu naudotas klausimynas.

Tyrimo metodas. Šiame darbe pasirinktas kokybinis tyrimo metodas dėl jo suteikiamų galimybių tyrinėti lokalius, konkretesnius reiškinius – dėmesio centru tampa tyrimo pašnekovių(-ų) perspektyvos, subjektyvios sampratos ir patirtys.⁹² Tikimasi, toks tyrimo metodas leis pasiekti šio tyrimo tikslą – suprasti, kokios yra Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialinių medijų eroje. Šiam tikslui pasiekti naudojami pusiau struktūruoti giluminiai interviu su pilnametėmis(-čiais) vis dar besimokančiomis(-čiais) mokyklose skirtinguose miestuose (Vilniuje ir Alytuje).

Šioje studijoje, pasitelkiama interpretatyvistinė pozicija, bus siekiama suprasti informančių(-ų) patirtis interpretuojant jų atsakymus. „*Interviu atliekamas tada, kai iš žmonių norime sužinoti tai, ko negalime matyti tiesiogiai. [...] Interviu leidžia įžvelgti į kito žmogaus perspektyvą, o kokybinis interviu remiasi prielaida, kad kitų žmonių perspektyva yra prasminga, pažintina ir gali būti aiškiai išsakyta*“⁹³ – teigia sociologės Inga Gaižauskienė ir Natalija Valavičienė. Norint suprasti Z kartos patirtis, tikslinga tirti ir analizuoti jų pačių asmenines perspektyvas ir įžvalgas, todėl šiame tyrime pasirinkta atlikti interviu – stengtasi iš kiekvieno(s) pašnekovės(-o) gauti informaciją apie jo(s) asmeninę patirtį, įsigilinti į jo(s) perspektyvas su visomis detalėmis ir kontekstais, o vėliau sugretinti ir palyginti atskirų informančių(-ų) atsakymus bei atrasti tam tikrus ryšius arba reikšmingus skirtumus. Naudoto klausimyno struktūra buvo lanksti, reaguojanti į realaus interviu eigą. Toks interviu tipas leidžia natūraliai plėtoti pokalbį ir išsiaiškinti, įsigilinti į visas svarbias detales.

Surinkti duomenys buvo analizuojami pagal darbo teorinėje dalyje išskirtus keturis lytiškumo socializacijos dėmenis: Z kartos patirtys išskirstytos į patirtis mokyklose, šeimose, tarp bendraamžių ir skaitmeninėje erdvėje (socialinėse medijose). Tai leido pateikti ir papildomas įžvalgas, kritikuojančias lytiškumo savišvietos realijas, atskleistas tyrimo metu. Siekiant pasiruošti analizei, buvo surinkti 19 interviu ir išsaugoti jų garso įrašai, paruošta kiekvieno jų transkripcija (žr. Priedas Nr. 4), tuomet duomenys buvo skaidomi ir jungiami bei taip paruošti duomenų interpretacijai jų analizėje. Interviu buvo analizuojami ne koduojant, bet žvelgiant į kiekvieną iš jų holistiškai.⁹⁴

Svarbu pastebėti, kad šis tyrimo metodas tyrėją taip pat įtraukia kaip „refleksyvos sąveikos dalyvę“ – aktyviai renkant duomenis, užmezgant ryšį su tyrimo dalyvėmis(-iais) ir interpretuojant surinktus duomenis nuolat apsvairstant ir savo subjektyvias nuomones, reakcijas, jausmus bei pateikiant objektyvias įžvalgas.⁹⁵

⁹² Vytauto didžiojo universitetas, *Sociologija: vadovėlis*, (Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004), 8.

⁹³ Inga Gaižauskaitė, Natalija Valavičienė, *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu: vadovėlis*, (Registru centras, 2016), 15.

⁹⁴ Duomenys yra nagrinėjami kaip visuma, siekiant suprasti bendrą kontekstą, prasmę ir ryšius tarp įvairių elementų.

⁹⁵ Ibid, 15.

Informančių(-ų) atranka. Tyrime buvo naudojama atvejų atranka, remiantis apibrėžtais kriterijais. Į interviu buvo kviečiamos(-i) Z kartos atstovai, atitinkančios(-ys) šiuos kriterijus:

- yra pilnametės(-čiai) ir vis dar mokosi mokykloje,
- gyvena ir mokosi Vilniuje arba Alytuje.

Tokia informančių(-ų) atranka pasirinkta, nes jos ir jie vis dar mokosi mokykloje, todėl nėra paveiktos(-i) platesnės socialinės erdvės (kaip pavyzdžiui išvažiavus studijuoti į kitą miestą), tačiau yra pilnametės(-čiai), dėl to gali priimti savarankišką sprendimą dėl dalyvavimo tyrime.

Vykdam atranką buvo kreipiamas dėmesys į skirtingų dydžių miestuose (Vilniuje ir Alytuje; būtent šie miestai pasirinkti dėl tyrėjos patogumo) besimokančias(-čius) moksleives(-ius) ir į lyčių balansą (siektą surinkti po panašų kiekį merginų ir vaikinų informančių(-ų), siekiant įvairovės užtikrinimo tyrime).

Informančių(-ų) buvo ieškoma: 1) paskelbus įrašus įvairiuose socialiniuose tinkluose, 2) tiesiogiai susisiekus su jaunimo organizacijomis ir įvairių gimnazijų mokinių tarybomis, 3) kreipiantis į tyrėjos pažįstamus asmenis, kurie turi giminaičių, draugų, pažįstamų, kurie galimai atitinka tyrime apibrėžtus kriterijus.

Duomenų rinkimo procesas. Iš viso atlikti 19 pusiau struktūruoti giluminiai interviu, kurių vidurkis – 23 min. Būtent 19 interviu buvo atlikti, nes vadovaujantis duomenų „prisotinimo“ taisykle, pastebėtas atsakymų pasikartojimas, išryškėjo tam tikros atsakymų tendencijos. Iš 19 atliktų interviu, 11 buvo atlikti su Vilniuje gyvenančiomis(-čiais) pašnekovėmis(-ais), o 8 – Alytuje. Apklausti 9 vaikinai ir 10 merginų. Išsami informančių(-ų) lentelė, sudaryta pagal interviu atlikimo eiliškumą, pateikta Priede Nr. 3. Interviu transkripcijos pateikiamos Priede Nr. 4. Visų tyrimo dalyvių vardai pakeisti.

Visi interviu buvo atliekami gyvai, siekiant sukurti artimesnį ryšį, pasitikėjimo jausmą tarp tyrėjos ir informantės(-to). Svarbu pastebėti, kad tyrėja interviu metu pasirinko į pašnekoves(-us) kreiptis „tu“, palaikyti gana familiarų toną dėl sąlyginai nedidelio tyrėją ir informantes(-tus) skiriančio amžiaus skirtumo bei siekiant ne oficialaus tyrėjos-tyrimo dalyvės(-io) tono ir santykio interviu metu, o draugiško pokalbio. Susitikimai vykdavo kavinėse, todėl interviu metu pašnekoves(-us) galėjo blaškyti aplink esantys žmonės, pašaliniai garsai, tačiau visi interviu įvyko sklandžiai, be didelių trukdžių ar nesusipratimų.

Svarbu akcentuoti, jog interviu metu daug platesnius, atviresnius atsakymus paprastai pateikė informantės merginos. Galima spėti, kad tam įtakos gali turėti tai, jog šios studijos tyrėja yra moteris, todėl pašnekovės merginos buvo linkusios labiau pasitikėti ja ir jaustis laisviau interviu metu negu vaikinai. Visgi, tokia tendencija gali būti ir socialinių, kultūrinių ar asmeninių psichologinių, emocinių pašnekovių(-ų) savybių rezultatas, atskleidžiantis emociškai ir kalbiškai atviresnį

komunikacijos stilių merginų paauglių tarpe.^{96,97} Panašios priežastys dėl komunikacijos įpročių ir savybių gali būti aktualios ir reflektuojant tyrime atliktų interviu trukmę, kuri buvo gana trumpa – nuo 14 min. 20 s. iki 42 min. 45 s., ypač atsižvelgiant į interviu su vaikiniais informantais. Visgi, nors kai kurie interviu truko trumpiau, nei tikėjosi tyrėja, visi 19 interviu buvo naudingi ir svarbūs tyrimui, o jų metu buvo gauta visa reikalinga informacija.

Tyrimo etika. Svarbu pastebėti, kad lytiškumas gali būti suprantamas kaip itin jautri tema, o tyrimo informantės(-tai) yra dar jauni žmonės. Dėl to kiekviena(-as) informantė(-tas) prieš interviu buvo detaliam informuotas apie tyrimo kontekstą, tikslą ir surinktų duomenų naudojimą, o kiekvieno atlikto interviu pradžioje girdimas pašnekovės(-o) sutikimas įrašyti pokalbį ir vėliau jį naudoti šiame tyrime. Taip pat užtikrintas kiekvieno(s) pašnekovės(-o) anonimiškumas ir laisva valia norint neatsakyti į interviu metu užduodamus klausimus ar bet kuriuo metu nutraukti pokalbį. Informantės(-ai) nebuvo spaudžiami atsakinėti greitai, jos(-ie) buvo informuoti, kad prieš atsakant į klausimą galima neskubėti, nesupratus klausimo tyrėja noriai jį patikslindavo, o matydami, kad pašnekovė(-as) pasijuto nejaukiai, pati interviuotoja imdavosi iniciatyvos pakeisti, praplėsti, išsamiau paaiškinti klausimą ar pateikti savo pavyzdžių.

Klausimyno aprašas. Pusiau struktūruotų giluminių interviu klausimynas (žr. Priedas Nr. 1) buvo sudarytas atsižvelgiant į darbe apibrėžtas teorines koncepcijas. Jame orientuojamasi į: 1) Z kartos socialinių tinklų naudojimosi ypatumus, 2) lytiškumo sampratą ir informacijos gavimą šiuo klausimu, atsižvelgiant į tris pagrindinius jauno asmens artimoje aplinkoje esančius galimus informacijos šaltinius – mokyklą, tėvus ir bendraamžes(-ius), 3) konkrečias patirtis naudojantis socialiniais tinklais (ir bendrai, skaitmenine erdve) ieškant atsakymų į su lytiškumu susijusius klausimus. Interviu klausimyno pradžią ir pabaigą sudarė įžanginiai bei užbaigiamieji klausimai.

Taip pat svarbu pabrėžti, jog šiame tyrime buvo atliekami pusiau struktūruoti interviu – toks būdas leido į klausimyną žvelgti kaip į pokalbio pagrindines gaires, o interviuotojai suteikė laisvę savarankiškai spręsti, kaip formuluoti klausimus ir kada juos užduoti pagal atitinkamą situaciją.⁹⁸

Pirmuoju interviu klausimų bloku siekta išsiaiškinti, koks pašnekovės(-o) santykis su socialiniais tinklais, todėl buvo kalbama apie dažniausiai naudojamas socialines medijas ir aktyvumu jose, praleisto laiko jose trukmę, specifines socialinių tinklų ypatybes ir funkcijas. Bene svarbiausiu šios klausimyno dalies aspektu tapo kiekvieno(s) pašnekovės(-o) į(si)vertinimas, kaip socialiniai tinklai ją ar jį veikia, kokia jų svarba juntama.

⁹⁶ Amanda J. Rose, Rudolph, K. D. (2006). A review of gender differences in peer relationship processes: Potential trade-offs for the emotional and behavioral development of girls and boys. *Psychological Bulletin*, 132(1), 98–131.

⁹⁷ Campbell Leaper, Smith, T. E. (2004). A meta-analytic review of gender differences in language use in children and adolescents. *Developmental Psychology*, 40(6), 993–1027.

⁹⁸ Vytauto didžiojo universitetas, *Sociologija*, (Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004), 22.

Antroje interviu dalyje buvo siekiama išsiaiškinti Z kartos lytiškumo sampratą, svarbiausius lytiškumo aspektus ir informacijos (ne)gavimo patirtis mokykloje, šeimoje ir bendraamžių rate. Kiekvienai(-am) pašnekovei(-ui) apibrėžus, kaip ji ar jis suvokia, ką reiškia lytiškumas, buvo pateikiama lentelė⁹⁹ (žr. Priedas Nr. 2), kuri padėjo tyrime dalyvavusioms(-iems) informantėms(-ams) susipažinti su lytiškumo ir CSE komponentais. Lentelė suskirstyta į aštuonias temas (kiekvienoje iš temų pristatytos ir temos potemės): 1) santykiai, 2) vertybės, teisės, kultūra ir lytiškumas, 3) lyties supratimas, 4) smurtas ir saugumas, 5) sveikatos įgūdžiai ir gerovė, 6) žmogaus kūnas ir vystymasis, 7) seksualumas ir seksualinis elgesys, 8) lytinė ir reprodukcinė sveikata.

Skyrus laiko įsigilinti į lentelėje pateikiamas į lytiškumo sampratą įeinančias temas ir potemes, su pašnekove(-u) buvo kalbama apie asmeniškai jai ar jam aktualiausius lytiškumo aspektus ir patirtis gaunant su lytiškumu susijusią informaciją mokykloje, šeimoje ir bendraamžių rate. Paskutinis šio bloko klausimas siekia išsiaiškinti, kokie dar informaciniai šaltiniai informantei(-ui) padėjo ir padeda išsiaiškinti atsakymus į kylančius klausimus apie lytiškumą. Visos ir visi atsakė, jog tai – internetas ir/arba socialiniai tinklai.

Būtent lytiškumą ir skaitmeninę erdvę, o ypač socialinius tinklus, sujungti siekiama paskutine interviu dalimi, kur gilinamasi į pašnekovių ir pašnekovų patirtis savarankiškai ieškant informacijos apie lytiškumą – aptariamas nemalonus turinys, galimi tokio elgesio privalumai ir trūkumai, informacijos prieinamumas ir pasiūla tiek lietuvių, tiek anglų kalbomis, kiti svarbūs ypatumai. Interviu užbaigiamas informantės(-o) su lytiškumu susijusių žinių багаžo įsivertinimu.

3. Empirinių duomenų analizė

Šioje tyrimo dalyje atliekama empirinė duomenų analizė pagal anksčiau darbe apibrėžtus teorinius rėmus ir darbo metodologiją. Pirmame šios dalies skyriuje žvelgiama į tyrimo informančių(-tų) lytiškumo sampratą ir prioritetus iš asmeninės perspektyvos. Antroji dalis skirta išanalizuoti Z kartos atstovių(-ų) lytiškumo socializacijos patirtis mokykloje, šeimoje ir bendraamžių rate. Trečioje empirinių duomenų analizės dalyje interpretuojamos informančių(-tų) lytiškumo ugdymosi patirtys skaitmeninėje erdvėje, o ypač socialiniuose tinkluose. Galiausiai, paskutiniame analizės skyriuje dėmesys skiriamas prieš tai minėtų trijų skyrių apibendrinimui ir bendrą Z kartos atstovų lytiškumo ugdymo(si) patirčių interpretacijai ir įvertinimui.

⁹⁹ Sudaryta remiantis Women, U. N., and UNICEF. *International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach*. UNESCO Publishing, 2018.

3.1. Z kartos lytiškumo samprata

Pradedant šio darbo analizę, pirmiausia pasirinkta apibrėžti, kaip interviu metu pradėjus kalbėti apie lytiškumą, informantės(-ai) apibrėžė šią sąvoką, kaip apie ją kalbėjo ir kokius lytiškumo elementus išskyrė kaip joms(-iems) aktualiausius. Tokia Z kartos atstovių(-ų) kalbėjimo apie lytiškumą interpretacija padės formuoti tolimesnį šio darbo analizės pasakojimą, susidedantį iš tyrimo dalyvių lytiškumo ugdymo(si) patirčių.

Iš 19 tiriamų informančių(-tų), pagal pirminius atsakymus į klausimą, kaip jos ir jie suvokia lytiškumą, dalyvės(-ius) galima suskirstyti į tris grupes. Keturi pašnekovai – Ligitas, Darius, Kordian, Kevinas – lytiškumą teigė suprantantys kaip savęs, savojo identiteto arba lyties supratimą. Kitos(-i) pašnekovės(-ai) pasiskirsto beveik per pusę – 7 iš jų (Austėja, Domantas, Milda, Klaudija, Grėtė, Žilvinas) lytiškumą supranta tik per fizinius aspektus (seksą, kūną, brendimą ir vystymąsi), o 8 iš 19 informančių(-tų) (Jonė, Kotryna, Lukas, Goda, Monika, Jurgis, Saulė, Laurynas) lytiškumą įvardijo kaip sudėtinę, plačią sąvoką, apimančią tiek fizinius, tiek emocinius ar psichologinius elementus.

Turėdami galimybę peržvelgti interviu metu pateiktą lentelę (žr. Priedas Nr. 2), atskleidžiančią lytiškumo (ugdymo) komponentus pagal UNESCO ir kitų tarptautinių organizacijų rekomendacijas¹⁰⁰, dalis pašnekovių(-ų) teigė, jog svarbiausi ir aktualiausi lytiškumo komponentai keitėsi su metais. Pavyzdžiui, Klaudija pastebėjo, kad anksčiau jai buvo svarbiausias kūno vystymasis, lytinė ir reprodukcinė sveikata, o dabar, sulaukus pilnametystės, svarbu tapo santykiai, smurtas ir saugumas bei žmogaus teisės. Panašiai nutiko ir Monikai, kuri nuo ankstyvoje paauglystėje kilusių brendimo klausimų, šiuo metu taip pat kaip ir Klaudija domisi santykiais, smurtu ir saugumu bei seksualiniu elgesiu.

„Galbūt kai visi aplinkui pradeda tave aplinkui visi žmonės, tavo draugai kažką pradeda užsiimti tokiais dalykais, tada gal tu pradedi domėtis, gal pats kažką kažkuo, kažką padarai ir tada labiau pradedi domėtis, pavyzdžiui, dėl smurto ar saugumo. Kaip išvengti tokių dalykų?“, – Monika.

Iš Monikos atsakymo galima suprasti, jog jaunų žmonių domėjimosi ir svarbiausių temų lytiškume prioritetai keičiasi su amžiumi ir su aplinkos pokyčiais, pavyzdžiui, draugių(-ų) elgesio pokyčiais, seksualinio gyvenimo pradžia ir su tuo ateinančiomis aktualijomis kaip smurtas arba lytiškai plintančios ligos: *„Man, apskritai, aktualu ŽIV ir AIDS. Ta prasme, prevencija labiau. Daug kuo aš esu domėjėsis. Gal galiu pasakyti, kuo nesu domėjėsis, tai, kaip ir sakiau, ilgalaikiai įsipareigojimai ir tėvystė, tai tikrai nesu domėjėsis daug“, – Ligitas.*

¹⁰⁰ Sudaryta remiantis Women, U. N., and UNICEF. *International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach*. UNESCO Publishing, 2018.

Tiek Monikos, tiek Ligitos atsakymai suponuoja, jos visos su lytiškumu susijusios temos žmogaus gyvenime sulaukia tam tikro aktualaus laiko – ankstyvoje paauglystėje kylantys brendimo ir kūno pokyčių temos vėliau keičia santykių ir su jais ateinančio seksualinio aktyvumo, seksualinės sveikatos klausimai, tačiau, pavyzdžiui, ilgalaikiai išipareigojimai ar tėvystė prioritetų lauke dar neatsiranda.

Kitas svarbus aspektas yra tai, kad aktualias temas jauniems žmonėms diktuoja ir jų aplinka. Iš Monikos atsakymo galima suprasti, jog tai gali būti bendraamžės(-iai). Kitos(-i) informantės(-ai) įvardijo medijas ir viešąją erdvę. Pavyzdžiui, tiek Darius, tiek Kordian kaip svarbiausią lytiškumo komponentą įvardijo lyties supratimą, tačiau į jį vaikinai žvelgia skirtingai. Darių domina seksualinės orientacijos, LGBTQAI+ klausimai, kuriais susidomėjo iš viešojoje erdvėje kylančių diskusijų, tokių kaip homoseksualių žmonių partnerystė ir santuoka. Tuo tarpu Kordian lyties supratimo klausimas domina dėl lytinės tapatybės aspekto ir savęs identifikavimo. Pirmą kartą apie transeksualus ir nebinarinę lytį sužinojęs virtualiame vaizdo žaidime, vaikinai šiuo klausimu plačiai domisi toliau žiūrėdamas įvairius įrašus, skaitydamas virtualius forumus, ieškodamas bendraminčių realybėje¹⁰¹.

Informacijos šaltiniu ir tam tikrų temų domėjimasi skatinančiu kanalu yra ir masinės medijos, o ypač televizija. Štai Jonė lytiškumu domisi itin plačiai – dažniausiai pamačiusi naujus dalykus filmuose arba serialuose, apie tai informacijos puola ieškoti internete. Tai tampa tarsi stimulu sužinoti kažką, kas iki tol nebuvo žinoma, o didžiausiu pagalbiniu įrankiu tampa internetas. „Žiūrėjau „Bohemijos rapsodiją“ ir pamačiau, kad Freddie Mercury sirgo AIDS ir man buvo gal keturiolika. Nežinojau, kas tai yra, pradėjau googlinti“, – Jonė.

Panašiai nutiko ir Kotrynai, kuri apie lyties supratimą pradėjo domėtis po paskutinių metų Eurovizijos konkurso, kurio nugalėtoju tapo Nemo, nepriskiriantis savęs jokiai lyčiai: „Kai buvo Eurovizija, kai laimėjo Nemo, tai apie tą lyties suvokimą buvau domėjusis, ten skaičiusi, kaip žmonės supranta tai, kaip jie save priima, kada jie supranta, kad jie nenori savęs priskirti konkrečiai lyčiai“.

Tačiau kalbėdama apie tokią informacijos gavimo grandinę, Jonė pastebi, kad apie naują temą informacijos pradėjus ieškoti internete, kyla grėsmė dezinformacijai ir neteisingam reiškinio suvokimui. Pavyzdžiui, pradėjusi domėtis apie AIDS, ji rado daug senesnių straipsnių, kurie jai sukėlė įtarimą dėl keistai ir kaltinančiai skambančių atsakymų, kaip žmonės užsikrečia šia liga. Mergina teigia, jog kilusių įtarimų teko skaityti nemažai skirtingų šaltinių, kol suprato, kas yra teisinga, o kas ne.

Svarbu pastebėti, kad klausiamos(-i) apie prioritetus lytiškume, didžioji dalis informančių(-tų) įvardijo santykius, teigdamos(-i), kad aktyviai domisi šia tema – klauso tinklalaidžių, skaito knygas, apie tai diskutuoja su draugėmis(-ais). Jessica Corcoran studijoje teigiama, kad paaugliai,

¹⁰¹ Plačiau apie Kordian atvejį analizės skyriuje 3.3.1. Lytiškumo ugdymas(is) socialinėse medijose.

mąstydami apie jiems priimtina lytiškumo ugdymą, kaip svarbią išskiria ne tik praktinę ir faktinę informaciją, susijusią su nėštumo ir lytiškai plintančių ligų prevencija, tačiau ir emocinę seksualinės sveikatos pusę, įskaitant santykių dinamiką. Jei lytiškumo ugdymo programos šių komponentų neatliepia, paaugliai jas kritikuoja kaip nereikšmingas.¹⁰² Panašias išvadas kokybiniame tyrime pateikia ir A. Giniotaitė, tačiau pastebi, kad šviečiant jaunos žmones apie santykių dinamiką, reikšminga dėmesį atkreipti ir į seksualinę komunikaciją, pavyzdžiui, partnerio spaudimą atlikti, išbandyti dalykus, kurie kitai pusei nėra priimtini, jaukūs, norimi.¹⁰³

Žvelgiant į Z kartos atstovių(-ų) lytiškumo sampratą, galima pastebėti, kad pirminis suvokimas apie tai, kas yra lytiškumas, skiriasi. Vieni į jį žvelgia konkrečiai per lyties supratimo ir lytinės tapatybės prizmę, kitos ir kiti akcentuoja būtent fizinius lytiškumo elementus, o dar kita dalis pašnekovių(-ų) į lytiškumą žvelgia kompleksiskai – tiek per fizinį, tiek per emocinį/psichologinį lygmenį. Svarbu akcentuoti, jog informančių(-tų) atsakymai suponuoja apie su lytiškumu susijusių prioritetų kismą su amžiumi ir su aplinkos (bendraamžių, viešosios erdvės, medijų) įtaka. Kalbant apie konkrečias temas, akcentuojamas santykių dėmuo. Tačiau nors naujų temų atradimo impulsas dažnai gali būti paduodamas iš aplinkos, tolimesnis domėjimasis, panašu, vyksta savarankiškai, internetinėje erdvėje, kur informacijos yra daug, įvairios ir ne visada tikslingos.

Kaip buvo pastebima šio darbo teorinėje dalyje, lytiškumas suvokiamas kaip susidedantis iš įvairių elementų sąveikos. Žvelgiant į jaunų žmonių lytiškumo sampratą, mokslininkai ypač akcentuoja būtent socialinius faktorius vaikų ir paauglių gyvenimuose¹⁰⁴, iš kurių pagrindiniai (ir pirminiai) bus apžvelgiami kitame šios analizės skyriuje.

3.2. Socialinė aplinka lytiškumo ugdymui(-si)

Išsiaiškinus, kaip tyrimo informantės(-ai) interpretuoja ir supranta lytiškumą ir jo elementus asmeniniame lygmenyje, šiame darbo skyriuje analizuojami trys pirminiai tyrimo dalyvių socializacijos dėmenys ir jų ryšys su lytiškumo ugdymu – šeima, mokykla ir bendraamžės(-iai).

3.2.1 Mokykla ir lytiškumas

Šiame darbe tirti pasirinktos(-i) Z kartos atstovės(-ai), kurios(-ie) vis dar mokosi mokyklose. Toks sprendimas sąmoningai priimtas dėl to, kad šie jauni žmonės vis dar gyvena toje pačioje socialinėje aplinkoje, nėra pakeitę gyvenamojo miesto dėl studijų, o jų patirtys mokykloje vis dar itin šviežios. Toks sprendimas interviu metu atrodė pasiteisinęs, nes pašnekovės(-ai) noriai dalijosi savo

¹⁰² Corcoran, 96-112.

¹⁰³ Giniotaitė, „Mokinių lytiškosios patirtys. Lytinio raštingumo link.“, 95.

¹⁰⁴ Sujita Kumar, Kar, Ananya Choudhury, and Abhishek Pratap Singh. „Understanding normal development of adolescent sexuality: A bumpy ride.“ *Journal of human reproductive sciences* 8.2 (2015): 70-74.

įžvalgomis, nuomone ir patirtimi, susijusia su lytiškumo ugdymu per visus 12 jų mokymosi mokykloje metų.

Vieni svarbiausių aspektų visų interviu metu tapo laikas ir turinys – didžioji dalis informančių(-tų) teigė, jog pamokos apie lytiškumą buvo per vėlai (dažniausiai vykdomos tik gimnazijoje), o jų temos per siauros. Be to, atkreiptas dėmesys ir į pamokų formatą – dažniausiai vienintelė su lytiškumu susijusi informacija buvo gaunama per biologijos pamokas, tačiau į tokias pamokas dažnu atveju pašnekovės(-ai) žvelgė gana skeptiškai – pamokoje(-ose) buvo kalbama tik apie bendrus fiziologinius elementus, o informacija dažniausiai buvo pavėluota, nes apie lytinius organus ir lytinius santykius mokinės(-iai) jau žinojo.

„[...] per paskutinius porą metų, tai tikrai neprisimenu nei vieno, nei vieno dalyko, kuris man būtų papasakotas ar pristatytas naujai, nes buvo gal kokia viena paskaita ar paskaitėlė, bet kurioje ten tikrai pasakyti patys pagrindiniai dalykai, kuriuos ten jau ir taip turi žinoti, maždaug jau turi suvokimą apie tai“, – Jurgis.

„Tai nėra kažkoks dalykas, kurį reikia slėpti ir žmogus turėtų susižinot ar ten iš šeimos, ar ten iš interneto. Tai turėtų būti papasakojama žmogui. Ir galbūt tinkamiausias laikas būtų gimnazijos laikotarpiu. Gal pradėjus tik eiti, pirmoje gimnazijos klasėje. Kadangi paskui žmonės mano, kad jie yra pakankamai sužinoję iš interneto, iš draugų, iš šeimos ir kad jiems nebereikia, nebeįdomu“, – Goda.

Godos citata atskleidžia, jog laikas, kada mokykloje suteikiama informacija, yra itin svarbus – kai ji mokines(-ius) pasiekia per vėlai, jos(-ie) ją yra linkusios(-ę) atmesti, nes reikiamas žinias jau anksčiau yra gavusios(-ę) kitais šaltiniais. Be to, kaip teigiama šio darbo teoriniame pagrinde, suaugusiųjų bijojimas kalbėti apie lytiškumą su mokinėmis(-iais), pavėluotas informacijos suteikimas gali lemti nepasitikėjimą mokytojomis(-ais) ir dėl to skatinti jas(-uos) informacijos ieškoti kitais šaltiniais. Tiesa, svarbu pastebėti, kad paauglių vystymosi, o tuo pačiu ir aktualių klausimų atsiradimas iškyla skirtingu laiku. Pavyzdžiui, bendrą informaciją apie lytinius organus ir lytinius santykius gavęs šeštoje klasėje, Žilvinas teigia, jog tokia informacija buvo pateikta per anksti: *„Man nelabai tai svarbu buvo. Kam mes čia mokomės? Toks jausmas“.*

Būtent dėl tokios priežasties, anot informančių(-tų) atsiranda klasiokių(-ų), kurie tokių ar panašių pamokų metu kikeną, informacijos nepriima. Žilvino atveju, informacija tapo naudinga ir aktuali daug vėliau – gimnazijos metais turėjęs pamoką, skirtą būtent vaikinams, kurioje buvo pasakojama apie vyriškumą ir vyriškus hormonus, ją pašnekovas prisimena kaip itin naudingą ir svarbią.

Tačiau kaip išspręsti dilemą – pateikti reikiamą informaciją ir jos kiekį laiku, kad ji būtų priimta ir mokinėms(-iams) aktuali būtent jos dėstymo metu? Tyrimo pašnekovės(-ai) pastebi, kad svarbu, jog mokykloje pateikiama su lytiškumu susijusi informacija turėtų būti išskaidyta į aktualią

pagal amžių, būtų dėstoma palaipsniui. Tai galėtų išspręsti nejaukumo dilemą, kai gaudami stigmatizuotą, tabu esančią informaciją vaikai jaučiasi nejaukiai, dėl to nori juoktis ir nejučia atmeta gaunamą informaciją. Grėtė interviu metu teigė, jog kalbėjimas tokiomis temomis nuo mažų dienų gali padėti jas suprasti kaip normalias, o su lytiškumu susijusius procesus kaip vykstančius visoms ir visiems, todėl nesančius gėdingais:

„Aš sakyčiau, kad galima būtų žymiai anksčiau pradėti visus šituos dalykus komunikuoti ir tiesiog naikinti tą stigmą apie visa tai. Nes tiesiog, kai mus pakviečia į kokią paskaitą apie lytinius santykius, tai būna iškart labai nejauku ir nemalonu. Ir aš manau, kad šito neturėtų būti. [...] Aš manyčiau, kad reikėtų tą daryti anksčiau. [...] Tiesiog po truputį kažkiek jiems duot tos informacijos, parodyt, kad čia yra normalu, kad nereikia bijoti apie tai kalbėti, kad čia nėra nieko gėdingo“, – Grėtė.

Beveik visos(-i) pašnekovės(-ai) laikėsi nuomonės, jog kalbėti apie lytiškumą nuo pradinių klasių būtų per anksti, tačiau sutiko, kad pradėti plėtoti bendresnes temas reikia brendimo pradžioje, apie 10-13-tus gyvenimo metus ir tokį ugdymą palaikyti iki mokyklos baigimo, pritaikant temas prie socialinių, psichologinių, fiziologinių jauno žmogaus gyvenimo aktualijų. *„[...] jeigu kalbi apie brendimą [...] – 12-13 metų. Jeigu jau kalbėti apie kokį nors saugumą lytinio akto metu, tai 15-16. [...] Aš nemanau, kad reikia viską vienu sumesti metu žmogui, nes tada pasimeta tose žiniose“, – Jonė.*

Be biologijos pamokų, kuriose mokiniams suteikiama fiziologinė informacija, dalis pašnekovių(-ų) prisimena ir specialias pamokas, kuriose atskiriami berniukai ir mergaitės. Per tokias pamokas mergaitėms dažniausiai buvo pasakojama apie menstruacijas, dalijamos higienos priemonės. Grėtė prisimena, kad toks atskyrimas pagal lytį jai labai nepatiko, nes tokiu būdu mokyklos metais tarsi užtvirtinamos stigmos, susijusios su lytiškumu, natūraliais biologiniais procesais, tokiais kaip menstruacijos ir lyčių stereotipai:

„[...] Tada visus berniukus išvarė iš klasės, liko tik mergaitės ir tik su mergaitėmis buvo galima apie tai šnekėtis. Ir man labai nepatiko, nes menstruacijos nėra toks dalykas, kurį reikia slėpti. Ir vis tiek. Čia gal devintoje klasėje iš viso buvo, jau gimnazijoje. Vis tiek buvo tas dalykas, kurį reikia slėpti ir negali apie tai sužinoti vyrai, berniukai, vaikinai“, – Grėtė.

Šio darbo įvade minėtame A. Giniotaitės kokybiniame tyrime atrasta, jog mokinės(-iai) lytiškumo ugdymą, orientuotą tik į bazinę fiziologinę informaciją, vertina neigiamai, o mergaičių ir berniukų atskyrimą per panašaus pobūdžio pamokas suvokia kaip didinančius atskirtį¹⁰⁵, panašiai kaip savo atsakyme teigia ir šio tyrimo informantė Grėtė.

¹⁰⁵ Giniotaitė, „Mokinių lytiškosios patirtys. Lytinio raštingumo link.“, 95.

Nors ir ne visi, tačiau didžioji dalis tyrimo dalyvių teigė, jog bent kartą apie lytiškumą per biologijos arba/ir atskirą mergaičių pamoką šiek tiek girdėjo. Dalis pašnekovių(-ų) minėjo, kad su lytiškumu susijusiomis temomis girdėjo per etikos pamokas. Dažniausiai per jas kalbama apie santykius, tačiau Kotrynos atveju, būtent per etikos pamokas ji pirmą kartą išgirdo apie AIDS. Informantės teigimu, taip yra tik dėl asmeninės mokytojos iniciatyvos: *„Iš tikrųjų, mūsų mokytoja labai domisi ir labai daug kalba apie AIDS, ir visokius filmus mums rodo. Tai apie tai tikrai teko girdėti“*.

Visiškai priešingos tendencijos atsiskleidė kalbant apie tikybos pamokas. Gertrūda prisimena atvejį, kai tikybos mokytoja per kitos dėstančiosios mokytojos nuotolinę paskaitą išjungė garsą jai pradėjus kalbėti apie abortus: *„Buvo paskaita kažkokia, ją paleido ir jau užsiminė ten ta vedančioji apie abortus, [mokytoja] išjungė garsą ir tada palaukė porą minučių, ir vėl įjungė garsą“*.

Kordian mokosi tautinės mažumos – lenkų – gimnazijoje. Tai įvardija kaip pagrindinę priežastį, kodėl mokykloje nesulaukė jokios informacijos apie lytiškumą. Vaikinas pabrėžia lyties stereotipų propagavimą iš mokytojų pusės, patyčias tarp mokinių, lytinio raštingumo stoką ir iš to vedančias moksleivių problemas (pvz. neplanuotas 18-metės nėštumas), informaciją, pritaikytą tik heteroseksualams. *„[...] Nebent tau tikybos mokytoja pasakys, kad moterys turi klausyti, ką vyrai sako. Bet čia nėra labai lytiškumas. [...] aš pažįstų tokių gay čiuvų ir lesbiečių, bet jie apie tai nekalba, nes niekada nenori lenkų mokykloj kalbėti apie šitas problemas“*, – Kordian.

Lytiškumo ugdymo mokyklose svarbą dėl panašių priežasčių pabrėžia ir Jonė, minėdama savo draugės pavyzdį:

„Aš turiu draugę, kuri ji yra lesbietė. Ir jai buvo žiauriai sunkus periodas du metus gyvenime. Ta prasme, sakė, kad, aš sakau, aš nesupratau, kas, ta prasme, darosi, nes man atrodo, kad yra vienaip, o socialinės normos yra visiškai kitokios. Ir aš nesupratau, kas... ta prasme, ji galvojo, kad su ja yra kažkas ne taip“, – Jonė.

Jonės teigimu, būtent lytiškumo ugdymas mokyklose galėtų tapti nusistovėjusių socialinių normų neigimo įrankiu ir padėti jauniems žmonėms pasijusti supraciuoti bei prisidėti prie jų savivokos.

Kaip galima pastebėti iš anksčiau pateiktos Kordian citatos ir viso interviu su vaikinu (plačiau žr. Interviu Nr. 3, Priedas Nr. 4), savo tautinės mažumos – lenkų – mokyklą jis vertina itin skeptiškai, nes, anot vaikino, joje negalima jaustis saugiai dėl vyraujančių ir brukamų stereotipų, diskriminuojančios, nedraugiškos aplinkos. Būtent saugią aplinkos užtikrinimą, ypač kalbant apie lytiškumo ugdymą, akcentavo dalis informančių(-tų). Kotryna, reflektuodama savo patirtis mokykloje, pastebi, kad informaciją apie lytiškumą gavo per vėlai, jos buvo per mažai. Pasak merginos, mokykloje kur kas daugiau norėtųsi kalbėti apie santykius, lyties supratimą, smurtą. Visgi, tam svarbu pasirinkti tinkamus būdus: kalbėti mažesniuose rateliuose, o ne klasėje ar aktų salėje, kaip

yra dabar, taip pat svarbu sukurti intymią, jaukią ir saugią aplinką užduoti svarbius kylančius asmeninius klausimus. Be to, pašnekovė pasigenda daugiau informacijos, kuri būtų sukurta būtent paaugliams, pavyzdžiui, tinklalaidžių apie lytiškumą. Mokslininkės(-ai) taip pat pastebi, kad paauglės(-iai) mokykloje kalbėti apie lytiškumą norėtų saugioje, komfortą skatinančioje aplinkoje, o ne didelėse erdvėse su daug kitų mokinių. Be to, klausimų uždavimui reikėtų ieškoti privačių, naujesnių metodų, nes dažniausiai mokinės(-iai) nelinkusios(-ę) jiems svarbių klausimų užduoti prieš visus kitus.¹⁰⁶

Didžioji dalis tyrimo dalyvių išreiškia norą gauti daugiau lytiškumo ugdymo mokykloje. Jų teigimu, ugdymo įstaigose gaunamas didelis srautas informacijos apie narkotikų ir patyčių prevenciją, tačiau didesnio dėmesio norėtųsi ir kitoms temoms, o ypač lytiškumui. Vertinant pašnekovių(-ų) suteiktą informaciją interviu metu, galima pastebėti, kad lytiškumo ugdymas mokyklose teikiamas itin fragmentuotai: vienos temos aptariamasi per biologiją, kitos per etiką ar specialias pamokas, tačiau nėra vientisumo, aiškios laiko linijos, ne visos aktualios temos yra paliečiamos. Be to, daug kas priklauso ir nuo mokyklos specifikos, ir nuo individualių mokytojų pastangų, interesų, nuostatų.

Pavyzdžiui, Kevinas atkreipia dėmesį, kad šiek tiek informacijos apie lytiškumą gavo tik biologijoje pirmose gimnazijos klasėse. Vėliau informacijos gavimas nutrūko, nes vaikinai tiesiog netęsė biologijos kaip dalyko mokymosi. Jo teigimu, itin svarbu, kad mokyklose bent kas pusmetį visiems būtų vedamos pamokos tiek apie lytiškumą, tiek apie informacijos paiešką tokiomis temomis, nes mokinėms(-ioms) labai svarbu įgyti įgūdį surasti jiems rūpimą, teisingą informaciją savarankiškai. Tuo tarpu Lukas bendroje mokyklos programoje neturėjo nei vienos pamokos lytiškumo temomis. Vaikinas pasakoja žinąs, kad mergaitės tokioms pamokoms kartais atskirai vedavo į aktų salę, o berniukai – ne. Tačiau apie lyties supratimą, smurtą, seksualumą informacijos Lukas gauna, nes gimnazijoje mokosi pagal tarptautinio bakalaureato programą. Jo įsitikinimu, tokios pamokos turėtų būti užtikrinamos visiems, todėl būdamas aktyvus Alytaus miesto mokinių taryboje, Lukas ne kartą inicijavo pokalbius apie lytiškumo ugdymo užtikrinimą Alytaus mokyklose su miesto savivaldybės atstovais.

Tiesa, iš 19 pašnekovių(-ų), Darius, Laurynas ir Milda į lytiškumo ugdymą mokyklose žvelgė skeptiškiau negu kitos(-i) informantės(-ai), tikėdami, kad tokią informaciją kiekvienas gali susirasti pats.

„Nereikia, kad ten labai jau ištisai daug būtų kalbama, nes visi skirtingi ir galbūt visi... Šiais laikais tikrai gan lengva susirasti tą informaciją asmeniškai ir visiems labai skirtingos jos reikia, tai gal nereikia tiek daug, bet tikrai

¹⁰⁶ Corcoran, 96-112.

daugiau aptarti ir kad supažindinti, ir kad pasakyti, kad visi šitie dalykai yra normalu ir tikrai turėtų daugiau būti“, – Milda.

Visgi, kaip pastebi Milda, mokykla yra ta erdvė, kurioje reikėtų bent minimaliai aptarti šiuos klausimus ir akcentuoti, jog su lytiškumu susiję procesai yra natūralūs. Kaip teigia Grėtė, nors jaučiasi gebanti pati susirasti jai rūpimą informaciją, apie tai kalbėti mokyklose reikia vien dėl temos normalizavimo visuomenėje ir stereotipų atsisakymo:

*„Ne, pati tai aš galiu susirasti informaciją, jeigu aš kažko nežinau. Aš manau, kad mūsų laikais, dabar mūsų karta yra pakankamai apsišvietusi ties šituo klausimu. Bet tiesiog aš manau, apie tai turėtų būti kalbama daugiau mokyklose ar kitose įstaigose. Tiesiog tai turėtų būti labiau normalizuota ir iškomunikuoti visiems paaugliams ir vaikams gal
net“, – Grėtė.*

Kaip jau buvo pastebėta šiame darbo skyriuje, kai kurios(-ie) paauglės(-iai) yra linkusios(-ę) demonstruoti pasitikėjimą savo žiniomis ir akcentuoti savarankiškumą į įvairius klausimus surasti atsakymus patiems. Tačiau tikslinga ir laiku pateikta informacija iš šalies gali papildyti jau turimą žinojimą arba atkreipti dėmesį į temas, kuriomis savarankiškai jauni žmonės aktyviai nesidomi. Pavyzdžiui, Austėja pasakojo maniusi, jog apie lytiškumą žino itin daug iš savarankiškai susirinktų šaltinių, tačiau pamokoje apie kontracepciją sužinojo daug naujų dalykų: *„[...] aš maniau, kad aš daug žinojau. Bet tada buvo ta viena pamoka apie kontraceptikus per biologiją ir ten parodė tokių, kur aš net nežinojau, kad yra. Nors tikrai buvau įsitikinęs, kad viską žinau. Bet pasirodo, ne“.*

Nors šioje analizėje pastebėta, kad lytiškumo ugdymas mokyklose yra fragmentuotas ir nėra taip paprasta tvirtai teigti, jog visos(-i) abiturientės(-ai) turėjo užtikrintą galimybę gauti svarbią informaciją, tačiau galima teigti, kad didžioji dalis mokykloje gavo informaciją apie fiziologinius lytiškumo aspektus. Visgi, svarbu pastebėti, kad įvardindamos(-i) šiandien aktualias lytiškumo temas, abiturientės(-ai) dažniausiai išskyrė santykius, lyties supratimą, smurtą ir saugumą, vertybes, teises ir kultūrą – tai yra socialiniai lytiškumo aspektai, kurie mokyklose bene neliečiami, tačiau, analizuojant empirinius tyrimo duomenis, pastebėti kaip aktualūs jauniems žmonėms. Štai Kordian, šiuo metu ypatingai besidomintis lyties supratimu ir seksualine orientacija, pastebi, kad visa mokykloje prieinama informacija yra tinkama tik heteroseksualiems žmonėms, todėl homoseksualūs žmonės mokykloje neturi galimybės gauti informacijos apie santykius, lytinius homoseksualius santykius, joms(-iems) pritaikytą informaciją apie lytiškai plintančias ligas. Be to, tokia informacija būtų svarbi ne tik homoseksualiems žmonėms, tačiau visoms(-iems) mokinėms(-iams) – tai galėtų padėti naikinti visuomenėje vyraujančias priešiškas, homofobiškas nuostatas, stereotipus ir stigmatas apie lytį ir lytinę orientaciją, o homoseksualūs žmonės jaustųsi labiau priimti ir mažiau diskriminuojami. Kaip teigia

akademiniai tyrimai, LGBTQIA+ žmonių įtrauktis į lytiškumo ugdymo programas susijęs su saugesniu, įtraukesniu mokyklos klimatu įvairios lytinės orientacijos jaunimui.¹⁰⁷ Visgi, šiuo metu mokyklose pasitelkiamos „nutildymo“ strategijos, taikoma heterocentristinė perspektyva, izoliuojanti LGBTQIA+ jaunimą nuo joms(-iems) aktualios informacijos.¹⁰⁸

Kita svarbi tema – smurtas ir saugumas. Austėjos ir Jonės interviu metu galima pastebėti išreiškiamą baimę ir nepasitikėjimą vyrų atžvilgiu. Abi merginos pastebėjo, kad joms itin svarbu suprasti, kaip apsisaugoti nuo smurto, išnaudojimo ir priekabiavimo bei padėti kitoms merginoms. Jonę paveikė atvejis naktiniame klube, kai jos draugė patyrė seksualinį priekabiavimą. Jonės teigimu, kiekvienai merginai svarbu žinoti, kaip atpažinti tokius veiksmus ir kaip nuo jų apsisaugoti, tačiau teigia, kad tokiomis temomis tenka domėtis savarankiškai. Tokios jaunų merginų patirtys ir baimės kelia nerimą – nors tema, atrodytų, nėra aktuali, nes su ja nėra susidurta, tačiau neturint reikiamų žinių, gali būti sudėtinga žinoti, kaip reaguoti įvairiose situacijoje, brėžti ribas, atpažinti rizikingą kitų elgesį, suteikti pagalbą ir jaustis saugiai(-iam).

Kaip buvo pastebėta studijos teoriniame pagrinde, kol kas nebūtų galima teigti, kad Lietuvos mokyklose egzistuoja vientisas, tarptautinių organizacijų rekomendacijas atitinkantis lytiškumo ugdymas. Tyrimo metu pastebėtos šios informančių(-tų) patirtys ties lytiškumo ugdymu mokyklose:

- mokyklose informacija pateikiama fragmentuotai, per vėlai, nėra išskaidoma pagal poreikį, tinkamą amžių ir palaipsniui, o turinys ir pateikiamos temos yra per siauros, neatitinkančios jaunų žmonių gyvenimo aktualijų. Pastebėtina, kad tokios aplinkybės gali pastūmėti jaunas žmones ieškoti informacijos kitais šaltiniais. Tuo tarpu, informaciją formaliais šaltiniais gavus per vėlai, jauni žmonės linkę ją atmesti, ignoruoti.
- Vis dar vyrauja mergaičių ir berniukų atskyrimas, kai mergaitėms pasakojama apie menstruacijas, o berniukams ši informacija nesuteikiama, o tai tik fiksuoja ir toliau formuoja lyčių atskirtį, stereotipus bei tarsi ugdo supratimą, jog reikia domėtis tik savo lyties, asmeniniu lytiškumu. Tai svarbu suprasti kaip kritinį momentą, nes nesuprantant kitos lyties ar bendrai kitų žmonių (pavyzdžiui, senjorų) su lytiškumu susijusių aktualijų, gyvenime ir visuomenėje sėjamas kito žmogaus nesupratimas.
- Atsižvelgiant į ugdymo turinį, Z kartos atstovės(-ai) akcentavo ne tik fiziologinius lytiškumo aspektus, bet ir socialinius. Kai kurios temos, tokios kaip lytinė orientacija ar smurtas ir saugumas, yra vis dar eliminuojamos iš mokymo turinio, į ką mokinės(-iai) žvelgia kritiškai, nes jaučia poreikį tokią informaciją žinoti ir gauti iš formalaus šaltinio, tokio kaip mokykla.

¹⁰⁷ Kris Gowen, Nichole Winges-Yanez. „Lesbian, gay, bisexual, transgender, queer, and questioning youths' perspectives of inclusive school-based sexuality education.“ *The Journal of Sex Research* 51.7 (2014): 788-800.

¹⁰⁸ Ibid, 788-800.

- Pastebimi ugdymo kokybės skirtumai skirtingose mokyklose ir pamokose. Didelę reikšmę turi asmeninė mokytojų iniciatyva ir nusistatymai, tai ypač pastebima etikos ir tikybos dalykuose. Todėl ypač svarbus konkretus lytiškumo ugdymo programos parengimas ir jos vykdymo užtikrinimas visose mokyklose bei mokytojų rengimas ją dėstyti objektyviai. Be to, svarbus saugios, jaukios aplinkos kūrimas.

3.2.2. Tėvai ir lytiškumas

Kaip pastebima šios studijos teoriniame pagrinde, nors galvojant apie lytiškumo ugdymą dažniausiai pirmiausia žmonės ima mąstyti apie mokyklą, pirminė lytiškumo socializacija vyksta namuose – tėvų reikšmė formuojant vaiko, paauglės(-io) lytiškumą yra itin didelė.¹⁰⁹ Tačiau daugumos šio tyrimo informančių(-tų) teigimu, su tėvais joms(-iems) lytiškumo temomis kalbėti neteko arba teko tik kartą.

Iš 19 tyrimo dalyvių, tik 2 pašnekovės merginos, Klaudija ir Goda, ir 1 vaikinai, Domantas, įvardijo turinčios(-is) artimą ryšį su savo mamomis, todėl jaučiančios(-is) turinčios(-is) galimybę klausti ir kalbėtis lytiškumo temomis šeimoje. Kaip pastebima teorinėje tyrimo dalyje nagrinėtoje A.M. Ashcraft ir P.J. Murray studijoje, temų apie lytiškumą šeimoje gali vengti abi pusės – tiek tėvai, tiek vaikai, nes tai yra socialiai jautri tema, kuria kalbėtis nėra lengva.¹¹⁰ Tačiau vieni tėvai stengiasi ši emocinį barjerą perlipti, o kiti – neįstengia.

Klaudijos pasakojimu, jos mama su dukra pradėjo apie lytiškumą kalbėti nuo 10-11-tų dukros gyvenimo metų, dėl to šiandien, būdama 18-os, mergina nejaučia baimės ar nejaukumo mamos klausti įvairių klausimų. Kaip teigia Goda, jos mama augdama pati tokio ryšio su savo mama neturėjo, todėl dabar, pati būdama motina, stengiasi šias jos tėvų klaidas taisyti:

„Mama yra su manimi šnekėjusi ir aš su ja, jeigu man kas nors domina, aš visada jos pasiklausdavau. Tai su šituo man pasisekė, nes mama nebijo apie tai šnekėti. Kadangi su ja nebuvo šnekėta, tai ji taiso šitą klaidą ir su manim apie tai šneka“, – Goda.

Priešingą situaciją pasakoja Grėtė, kurios tėvai apie lytiškumą šeimoje nekalba:

„Aš kaip tik vakar kalbėjau su mama apie tai. Apie tai, kad ji man niekada nepaaiškino, kas yra mėnesinės. Ir ji pasakė: „O tai aš galvojau, kad tu ir taip žinai“. Ir paskui: „O kam tau iš viso reikia?“ Maždaug, „tu turi internetą, gali pasigooglint“, ir ji tiesiog pasakė: „Su manim irgi niekas nekalbėjo apie tai, kodėl aš turėčiau su tavim kalbėti?“. Tai ir viskas. [...] Bet aš žinau, kad ne man vienai taip yra ir kad dauguma mano amžiaus žmonių nekalbėjo su tėvais apie tokius dalykus. Nes jie visi, tėvai, augo sovietmečio laikotarpiu, kur visa tai buvo stigmatizuota labai“, – Grėtė.

¹⁰⁹ Shtarkshall, Santelli, Hirsch. „Sex education and sexual socialization: Roles for educators and parents.“, 116-119.

¹¹⁰ Ashcraft, Murray, 305.

Kaip pasakoja Grètė, tokio pobūdžio pokalbius su mama ji būtų norėjusi turėti anksčiau, ankstyvoje paauglystėje, tačiau jų tikslas nebūtų buvęs tiesiog informacijos gavimas, nes tam ji turi kitą įrankį – internetą. Visgi, laisvės lytiškumo temomis šeimoje pašnekovė norėjo dėl bendro šios srities neutralizavimo ir normalizavimo, gėdos ir baimės atsisakymo, kurias, priešingai nei norėtų mergina, jos mama pasėjo, prašydama savo menstruacijas slėpti nuo tėčio.

„Pagrindinė ne tam, kad sužinočiau kažką, o tam tiesiog, kad kažkokį ryšį sukurti arba, kad tiesiog neslėpti to ir nesigėdyti. Nes aš nežinojau kodėl ir kam tos mėnesinės yra. Bet aš paskui pasižiūrėjau Vikipedijoje ir plus minus supratau. Bet man pagrinde, kas nepatiko ir dėl ko aš tikrai būčiau norėjusi turėti tą pokalbį, tai, kad mano mama labai slėpė tą ir ji sakė tai slėpti nuo tėčio. Ir ji labai to gėdijosi dalyko. Man buvo keista labai, dėl ko“, – Grètė.

Grètė, taip ir nesulaukusi mamos inciatyvos, jos ėmėsi pati ir paklausė mamos, kodėl ji su dukra nepasikalbėjo apie menstruacijas. Tuo tarpu, Saulės mama apie šias temas užsiminė pati, tačiau taip pat vėlai – kai dukrai buvo 17-ka. Merginos manymu, toks pokalbis turėjo būti kur kas anksčiau, nes vėlyvoje paauglystėje visa informacija paauglėms(-iams) jau yra žinoma.

„O su mama kažkas buvo, kad nu vat „ar tu žinotai?“, kai man jau septyniolika metų. Nu taip, aš žinojau. Nu tai šiek tiek... Jeigu norėjai tą pokalbį jau galėjai anksčiau padaryt... nes ten tiesiog jau atrodo, kad biškį per vėlai ir nelabai yra jau reikšmės tam pokalbiui. Tiesiog pasijuokiau švelniai iš mamos, kad 17-os nusprendė pakalbėt apie tokias temas“, – Saulė.

Dažniausiai interviu metu pašnekovės(-ai) pastebėdavo, kad su tėvais tokių nejaukių pokalbių esant dabartinio amžiaus jau nebenorėtų, nes visą informaciją gali susieškoti internete, socialinėse medijose. Kelios(-i) tyrimo dalyvės(-iai) kaip alternatyvų informacijos šaltinį paminėjo ir bendraamžės(-ius). Be to, baiminamasi, kad jų vaikams domintis tokiomis temomis, tėvai gali išsigąsti, pasidaryti neteisingas prielaidas.

„Jei man kažkoks kilo klausimas aš iškart googlinuosi. Tai vat pirmą kartą, kai man buvo mėnesinės, buvo keli raudoni taškiukai, aš baisiai išsigandau, nes man atrodė, kas čia dabar darosi? Ta prasme, man baisu buvo. Pirmas dalykas, kur aš nusikreipiau, yra Google. Ta prasme, aš pasigooglinau. Nu išsiaiškinau, tada aš nuėjau pas mamą, pasakiau jai“, – Jonė.

„[...] aš žinau, kad visą informaciją, kurią man gali mama pasakyt, aš galiu iš interneto gauti, ir tada nereikia to nepatogaus pokalbio. [...] Aš bijau, kad mama gali ne taip pagalvoti, jeigu aš jos pradėsiu klausinėti apie įvairius dalykus, kaip apie kontraceptikus. Aš nenoriu, kad ji pagalvotų, jog čia kažką reiškia. Nes sau vėliau prisidarysiu problemų be reikalo. [...] Tai labai džiaugiuosi, kad yra tas šaltinis iš kurio aš galiu visko pasiklausti. Ir ne tik mano situacijoj, bet ir kitų vaikų pagalvojant – ne visi turi galimybę pasiklausti tėvų dėl vieno ar kito priežasčių, tai labai gerai, kad jeigu moki gerai naudoti internetą, tai jis gali duoti viską, ką tau reik žinot. Ten viskas yra“, – Austėja.

„Iš mano pusės, aš nieko neklausdavau. Iš mamos pusės, ar ten kitų šeimos narių, niekas manęs neklausdavo. Kur, tipo, nėra poreikio iš mano pusės kalbėtis. Jeigu mamai nėra, tai gerai. Aš viską, ką man reikėjo, išsiaiškinau socialiniuose tinkluose ir per draugus“, – Lukas.

Be to, kad pačios(-ys) informantės(-ai) įvardijo skaitmeninę erdvę kaip pagrindinį informacijos šaltinį, kuris atstoja pokalbius šeimoje, dalis pašnekovių(-vų) buvo linkusios(-ę) daryti prielaidą, jog jų tėvai tikisi, jog vaikai atsakymus į su lytiškumu kylančius klausimus gali susieškoti patys, todėl nebejautė poreikio bandyti kalbėtis. *„Nu aš manau, kad tėvai supranta, kad viskas internete yra ir galima pasižiūrėti pačiam viską. Taip, kad su tėvais pasikalbėti, tai gal ir reikėtų, bet, manau, kad kol kas dar poreikio nėra“, – Kevinas.*

Svarbu pastebėti, kad visų 19 interviu metu kalbant apie lytiškumo ugdymo ir tėvų santykį, tyrimo dalyvės(-iai) išskirtinai orientavosi į mamos vaidmenį, tėtį iš šių temų eliminuodamos(-i). Prielaidą, kad tėčiai nėra linkę dalyvauti savo vaikų lytiškumo ugdyme, rodo ir akademiniai tyrimai.^{111, 112} Tuo tarpu motinos gali imtis lytiškumo edukatorės vaidmens šeimoje, tačiau dažniausiai tik su dukromis.¹¹³ Tokios tendencijos atsiskleidžia ir analizuojant šio tyrimo informančių(-tų) interviu. Nors išskyrus Klaudijos, Godos ir Domanto mamas, kitų informančių(-tų) mamos apie lytiškumą taip pat nelinkusios kalbėti, dalis pašnekovių merginų tikino su mamomis turėjusios vieną pokalbį apie menstruacijas ir higieną jų metų. Tačiau tyrėjai klausiant, ar tėčiai dalydavo, stengėsi kalbėti lytiškumo temomis, bene visos(-i) pašnekovės(-iai) atsakė, kad tėtis šiose diskusijose nedalyvavo niekada. Išimtinai būtų galima paminėti Jurgio tėtį, kuris sūnui keliskart stengėsi užsiminti apie lytinius santykius bei Žilvino patėvį, kuris vieną kartą vaikinui be jokių paaiškinimų davė prezervatyvą. Štai Kordian tėtis, nors ir nekalba apie lytiškumą, dažnai užsimena apie tam tikras vyrui priskiriamas socialines normas: *„Aš matkės nekenčiu, apskritai nekenčiu matkės. Ir jie man visada sakė, kad aš ne vyras, nes aš matkės nekenčiu. Ir aš ne vyras, nes aš romantizmą mėgstu kaip literatūrą“.*

Stengiantis įsigilinti į pačių tyrimo dalyvių nuomonę apie tokius pokalbius su tėvais, atsakymai išsiskiria – vienos(-i) pokalbių būtų norėjusios(-ę), kitos(-i) visiškai ne. Svarbiausia pastaba, girdėta iš didžiosios dalies informančių(-tų) – dabar pokalbiams jau per vėlu, jie būtų buvę aktualūs daug anksčiau. Daliai pašnekovių(-ų) pokalbių su tėvais nesinori dėl ryšio, artimo santykio su tėvais nebuvimo.

¹¹¹ Izdebski, et al. „What One Gets Is Not Always What One Wants—Young Adults’ Perception of Sexuality Education in Poland.“, 1366.

¹¹² Grossman, Jones, Richer. „‘I put it all out there. I have nothing to hide. It’s my mom’: parents’ and emerging adults’ perspectives on family talk about sex.“, 449-463.

¹¹³ Jennifer M. Grossman, and Amanda M. Richer. „Parents’ perspectives on talk with their adolescent and emerging adult children about sex: A longitudinal analysis.“ *Sexuality Research and Social Policy* (2023): 1-14.

„Gal anksčiau ir būtų tas poreikis. Nežinau. Galų gale, jis, turbūt, būtų išėjęs į naudą. [...] Ar dabar kažkurių pokalbių norėčiau su tėvais? Tai abejoju, nes, kaip ir sakau, mano tėvai abu yra konservatyvūs, konservatyvių pažiūrų ir visą šitą, turbūt, perteiktų per tą konservatyvią prizmę. Aš pats esu liberalas“, – Ligitas.

„Aišku, labai pavydžiu žmonėms, kurie turi gerą santykį su su mama ar su tėčiu, kurie yra kaip draugai, kur ten vos ne kalba iki paslapčių, nieko nenuslėpia. Pas mane taip nėra. [...] Na, bet vėlgi, dabar aš vertinu iš to, kad su manim apie tai buvo kalbėta pakankamai vėlai ir mokykloj nelabai kalbėta. Tai gal dėl to man ir nejauku būtų. Jei aš būčiau kalbėjusi mokykloj dar prieš tai, tada su tėvais dar anksčiau, tai gal kitaip ir būtų. Dabar nežinau kaip vertinti“, – Kotryna.

Šiame darbo skyriuje išanalizuotos pašnekovių(-ų) patirtys atskleidžia ir akademiniuose tyrimuose pastebimus aspektus – lytiškumas šeimose vis dar suprantama kaip itin jautri tema, kuria tėvai kalbėti nenori, dažnai vėluoja arba kalba itin siaurai.

- Kaip ir analizuojant lytiškumo ugdymą mokyklose, taip ir šeimoje, labai svarbus laiko aspektas – kalbintos(-i) 18-metės(-mečiai) teigia, kad dabar kalbėtis su tėvais jau per vėlu, tačiau pokalbiai ankstyvoje paauglystėje būtų galėję sumažinti tolimesnio bendravimo šiomis temomis nejaukumą, mažinti stigmas lytiškumo klausimais. Visi, pastebėta, kad su lytiškumu susijusios baimės, o iš to išplaukiantys lyčių stereotipai, šeimose vis dar aktualūs (pvz. prašymas slėpti menstruacijas nuo tėčio, teigimas, kad tikri vyrai turi mokėti matematiką).
- Tėvai apie lytiškumą yra linkę kalbėti labai mažai: šį vaidmenį šeimoje apsiima mamos, tėčiai paprastai nedalyvauja išvis. Tačiau ir mamos dažniausiai kalba tik su dukromis ir tik kartą – apie menstruacijas ir higieną. Tik 3 informantės(-as) iš 19 teigė galinčios(-is) kalbėti su mamomis apie visus lytiškumo aspektus itin atvirai. Vis dar aktyvus naratyvas „su manimi nekalbėjo, todėl nekalbu ir aš“.
- Nekalbėjimas apie lytiškumą šeimoje veda prie kitų informacijos šaltinių paieškų. Dažniausiai šaltiniu tampa skaitmeninė erdvė, kartais – draugės(-ai).

3.2.3. Bendraamžės(-iai) ir lytiškumas

Kaip galima pastebėti iš šio tyrimo analizės, Lietuvos Z kartos atstovių(-ų) lytiškumo ugdymo patirtys mokyklose ir šeimose nėra itin pozityvios – jaunimas vis dar iš dalies izoliuotas nuo suaugusiųjų paramos, todėl vienu iš informacijos šaltinių gali tapti bendraamžės(-iai). Kaip pastebėta šio darbo teoriniame skyriuje, jaunų žmonių bendravimas su bendraamžėmis(-iais) gali formuoti asmenybę, mąstymą ir netgi seksualinį elgesį, o tai ypač aktualu tada, kai paauglė(-ys) negauna informacijos iš tėvų ir mokytojų.

Analizuojant surinktus empirinius studijos duomenis, svarbu akcentuoti, kad didžioji dalis informantų vaikinų pastebėjo, jog su draugais lytiškumo temomis nekalba visai arba kalba labai retai,

fragmentuoti. Pavyzdžiui, Dariui yra tekę diskutuoti socialinėmis temomis, susijusiomis su lytine orientacija, kaip homoseksualų santuokos ar partnerystės įteisinimu Lietuvoje, o Žilvinas su draugais kalbasi tik apie santykius, nes tik ši tema šiuo metu jo draugų tarpe yra aktuali.

Kaip pastebi Jurgis, merginos apie lytiškumą kalba laisviau negu vaikinai. Jo teigimu, tokios kalbos tarp vaikinų vis dar yra tabu.

„Na, kiek aš pažinęs ir moteriškos lyties draugų, ir šiaip tiesiog ir bendravęs, tai aš pastebėjęs, kad jų tarpe tas komunikabilumas yra daug platesnis, jeigu galiu taip sakyti. Nes nu jos tikrai į labai smulkmenas įeina, kiek žinau. Tarp mūsų tai nelabai“, – Jurgis.

Tuo tarpu, visos pašnekovės merginos teigia, kad su moteriškos lyties bendraamžėmis gali kalbėti su lytiškumu susijusiomis temomis. Visgi, tiek Gertrūda, tiek Jonė pastebi, kad taip buvo ne visada – laisvumas kalbant atvirumo reikalaujančiomis temomis atėjo su amžiumi. Be to, svarbus aspektas yra ir žmogaus asmenybė: netgi artimai bendraujant vienoje kompanijoje, ne visos draugės gali norėti dalintis savo patirtimi ar nuomone taip atvirai, kaip kitos.

„Tai aš atsimenu kažkada su draugėmis ten kažką kalbėjom apie masturbaciją... Atrodo nejauku, bet man tai vapsie nerūpėjo. Bet mano vienai draugei buvo žiauriai nejauku, kai ji negali nei žodžio pasakyti. Ir aš pasijaučiau taip blogai, kad gal mes kažkaip pressurinom pasakyti, ko ji gal nenori dalintis. Bet čia kaip būdavom jaunesnės. Dabar jau, kai esam vyresni, jau 18 metų, tai tada jau nebėra tokios baimės kalbėt, nes jau dabar visi suvokia, kad tai yra natūralu“, – Jonė.

Nors dalis pašnekovių teigė, kad apie šiuos klausimus kalba tik su draugėmis, kita dalis dalijosi, kad apie viską gali kalbėti tiek su merginomis, tiek su vaikinais – tai ne tik populiaru tema tarp jaunimo, bet ir informacijos šaltinis, kai visi gali pasidalinti savo patirtimi ir mokytis vieni iš kitų, klausti jiems rūpimų klausimų.

„Jiem [vaikinams] nėra nepatogu kažko paklausinėt apie mėnesinės, jeigu nesupranta. Ir nežinau, atvirkščiai, mes irgi, jei kažko nesuprantam, kas vyram vyksta, tai visiškai laisvas pokalbis vyksta“, – Austėja.

„Šitos temos yra tikrai populiarios šnekėjimuisi ir tikrai nėra kažkoks tabu, nes kaip jaunas su jaunu žmogumi, vis tiek žmonės tokio pačio amžiaus“, – Goda.

„Tipo pas mane bachūrai visai suprantantys yra ir ten galima ne tik pasikalbėti, bet ir pasiskųsti normaliai galima ir tipo labai labai atvirai bendraujam“, – Saulė.

Tačiau bendras tendencijas ir nuomones pastebėti šia tema būtų sunku. Dalis pašnekovų vaikinių plačiai apie lytiškumą su draugais(-ėmis) renkasi nekalbėti. Tuo tarpu kalbančiųjų nuomonės išsiskyrė – kol vienos(-i) labiau pasitiki skaitmeninėje erdvėje gaunama informacija dėl jos tikslumo ir šaltinių platumo (Mildos citata), kitos(-i) pastebi, kad bendraamžės(-iai) gali dalintis gyvenimiškomis, tikromis patirtimis, kurių internete rasti sunku (Luko citata).

„Jei kažkoks kyla klausimas, tai tu dažniausiai ir pasižiūri internete, nes paklausęs kažkokio žmogaus, tai tu gausi iš jo perspektyvos, kaip ir atsakymą. Ir jis ne visada būna teisingas. Ir internete ne viskas būna teisinga, bet kai pasidomi, tikrai pasidarai, nu tikrai pasižiūri daug šaltinių, tai tada tikrai gali gauti, manau, tikslingesnį atsakymą“, – Milda.

„Per socialinius tinklus tu gali sužinoti bendrą informaciją, bet su draugais, kai kalbiesi, tu apie viską pakalbi iš gyvenimiškos pusės, tai tas irgi labai reikalinga“, – Lukas.

Iš Lietuvos Z kartos atstovių(-ų) atsakymų galima pastebėti, kad tarp jaunų žmonių vis dar egzistuoja nepatogumas kalbėti su lytiškumu susijusiomis temomis, tačiau tai itin priklauso nuo lyties, asmeninių žmogaus bruožų, amžiaus:

- pašnekovės(-ai) išsiskyrė į dvi dalis – tie, kurie su bendraamžiais(-ėmis) lytiškumo temomis nekalba visai arba kalba labai siaurai bei retai, ir tos(-ie), kurios(-ie) įvardijo kalbančios(-ys) atvirai. Pastebėtina, kad visai su draugais(-ėmis) šiomis temomis nekalba tik vaikinai informantai – jiems tai vis dar tabu temos. Kai kurios informantės merginos kalbasi išskirtinai tik su draugėmis merginomis, kitos – ir su vaikinais,
- Pašnekovės(-ai), kurios(-ie) šia tema kalbasi su abejomis lytimis, tokią galimybę vertina labai teigiamai, nes ji sukuria terpę dalintis informacija apie skirtingas patirtis, klausti rūpimų klausimų ir gauti atsakymus į juos,
- Nors dalis informančių(-tų) teigė, kad pokalbiai su draugėmis(-ais) yra itin patikimas informacijos šaltinis, interviu eigoje pastebėta, kad visų tyrimo dalyvių(-ų) pirminiu lytiškumo ugdymosi šaltiniu, visgi, buvo ir iki šiol yra skaitmeninė erdvė.

Analizuojant empirinius tyrimo duomenis pastebėta, kad Lietuvos Z kartos lytiškumo ugdymo(si) procese suaugusios(-ieji) – tiek mokytojos(-ai), tiek tėvai – vis dar neatlieka itin didelio vaidmens kaip šios temos edukatorės(-iai). Atvirkščiai, rodos, kad jauni žmonės tarsi paliekami užsiimti lytiškumo ugdymusi savarankiškai ir tarpusavyje, tačiau pastarasis dėmuo taip pat komplikotas, nes, kaip pastebėta, tik maža dalis informančių(-tų) akcentuoja informacijos sklaidą tarp bendraamžių kaip itin reikšmingą (be to, dažnai tai pasireiškia tik vėlyvoje paauglystėje), o

pirminiu informacijos apie lytiškumą šaltiniu tampa skaitmeninė erdvė. Dėl to aktualu išsiaiškinti, kaip jau aptartame Z kartos realaus pasaulio socializacijos fone lytiškumo ugdymui(si) veikia skaitmeninė erdvė, o ypač socialinės medijos.

3.3. Socialiniai tinklai – tendencijos ir poveikis

Jau minėtas N. Döring darbas „*Sex education on social media*“ atranda tiesioginį ryšį tarp skaitmeninio raštingumo ir informacijos apie lytiškumą ieškojimo socialinėse medijos. Anot jos, socialinių tinklų vartotojai vertina šias platformas dėl lengvai pasiekiamos informacijos bet kur ir bet kada. Taip pat, svarbus platus temų spektras bei anonimiškumas ir diskretiškumas. Tačiau tai kelia iššūkį rasti tinkamą informaciją ir įvertinti jos tikslumą. Tos ir tie, kurios(-ie) nesulaukia visapusiško lytiškumo ugdymo savo aplinkoje ir pasižymi skaitmeniniu raštingumu, socialines medijas savišvietai naudoja labiau. Pavyzdžiui, tai itin paplitę tarp LGBTQIA+ bendruomenei priklausančių jaunų žmonių, kurie jiems rūpimais klausimais informacijos mokykloje ar šeimoje negauna.¹¹⁴

Kaip pastebėta praėjusiuose šios studijos empirinės analizės skyriuose, Z kartos lytiškumo ugdymas(is) Lietuvoje neatsiejamas nuo skaitmeninės erdvės. Bene visų tyrimo dalyvių teigimu, socialiniai tinklai yra neatsiejama jų gyvenimo dalis: Z kartai tai – laiko praleidimo ir atsipalaidavimo, kontakto palaikymo ir bendravimo, saviraiškos, informacijos sklaidos ir mokymosi platformos. Kaip dažniausiai naudojamus socialinius tinklus informantės(-ai) įvardijo TikTok, Instagram, Snapchat, Facebook (Messenger). Taip pat naudojami, tačiau ne visų ir rečiau – X, iFunny, Youtube, Discord, Reddit.

Remiantis Y. Kim ir J. Jung teorinėmis prielaidomis, jauni žmonės socialinius tinklus naudoja supratimo, orientacijos, pramogos ir saviraiškos siekiams.¹¹⁵ Pastebėta, kad Z kartos atstovės(-ai), pasakodami savo patirtis socialiniuose tinkluose, labiausiai pabrėžė supratimo ir orientacinius siekius, kai socialinius tinklus teigė naudojančios(-ys) naujienoms, informacijai sužinoti bei formuoti savo elgesio modelius iš socialinėse medijose matomų pavydžių. Saviraiškos siekis buvo įvardijamas tik trijuose interviu, kai Kotryna, Grėtė ir Austėja minėjo, jog socialinės medijos gali didinti pasitikėjimo jausmą, suteikdamos platformą sukurti norimą savo įvaizdį aplinkiniams. Pramoginis siekis ypač išsiskyrė kalbant apie TikTok platformą, tačiau pramoginis laisvalaikio praleidimas ir toks atsipalaidavimo būdas, jaunimo akimis, susijungia ir su neigiamomis pasekmėmis, kai sunku valdyti socialiniuose tinkluose praleidžiamo laiko kiekį.

Panašias rizikas galima pastebėti ir orientaciniu siekiu. Iš vienos pusės, tai gali būti teigiamų elgesio modelių mokymosi būdas, tačiau daug dažniau Z kartos atstovės(-ai) minėjo, kad socialiniai

¹¹⁴ Döring, 1-12.

¹¹⁵ Kim, Jung, 1458-1475.

tinklai tampa elgesio modelių kopijavimo vieta, kur jauni žmonės lyginasi vieni su kitais, patiria „FOMO“ (ang. *fear of missing out*) jausmą, jaučiasi nepilnavertiškai. Panašios tendencijos pastebimos ir ties supratimo siekiu – viena vertus, socialinės medijos yra puiki vieta sužinoti naujienas ir norimą informaciją dėl plačios jos sklaidos ir daugybės šaltinių, kita vertus, anot tyrimo pašnekovių(-ų), susiduriama su iššūkiais, kai informacija klaidina, jos yra per daug, pasiekiamas nemalonus, amžiui netinkamas turinys. Šie aspektai itin svarbūs analizuojant, kokios yra Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialiniuose tinkluose.

3.3.1. Lytiškumo ugdymas(is) socialinėse medijose

Tyrimo empirinių duomenų analizėje iki šiol buvo galima pastebėti, kad socialinės medijos ir, bendrai, skaitmeninė erdvė lytiškumo ugdymo(si) kontekste buvo minima dažnai.

„[...] aš pamenu, kad aš vaikystėje buvau, nes pas mane ne tik kad buvo tabu ta tema su mama, ar dėl mėnesinių, bet aš nuoširdžiai, kol dar pati neturėjau, nesupratau, kas tai yra. Tai aš tiesiogėjau į YouTube ir žiūrėjau video apie tai, kad man paaiškint kažkokį... ten ne tai, kad mama, bet kita moteris. Ir tada man viskas labai aišku tapo“, – Saulė.

Kaip pastebi informantės(-ai), kilus bet kokiems klausimams ir neaiškumams, padeda tai, jog po ranka yra įrankis – internetas, kurio erdvė yra privati, o joje galima rasti visus atsakymus. Tokią informacijos paiešką lengvina socialinės medijos, kur informacija dažnai pateikiama paprasčiau, labiau apdorotai, pasitelkiant vizualius, vaizdinius sprendimus, dažnai pateikia asmeninę žmonių perspektyvą. Tokias paieškas ir naudojimąsi šiais įrankiais palengvina tai, kad būtent Z kartos atstovės(-ai) pasižymi skaitmeniniu raštingumu – tai atskleidžia tiek akademiniai tyrimai¹¹⁶, tiek šio tyrimo Z kartos atstovių(-ų) atsakymai interviu metu. Jų teigimu, vienu esminių socialinių medijų, ir bendrai skaitmeninės erdvės, požymių yra itin didelis informacijos srautas. Tai tampa pozityviu veiksniu dėl to, jog skaitmeninė erdvė tampa įrankiu išsiaiškinti atsakymus į bene visus klausimus ir nereikalauja ypatingų pastangų, informacijos paieška trunka trumpai. Visgi, bene visos(-i) informantės(-ai) minėjo, kad vienas didžiausių uždavinių naudojantis šiuo įrankiu tampa informacijos atranka – gaunant labai didelį jos srautą, svarbu turėti įgūdžius, kurie padėtų pasirinkti teisingą informaciją. Tai ypač aktualu jauname amžiuje, nes būtent su lytiškumu susiję klausimai individams kyla jau ankstyvoje paauglystėje arba net vaikystėje¹¹⁷, tad savarankiška informacijos paieška tampa gana rizikinga dėl skaitmeninėje erdvėje, o ypač socialiniuose tinkluose, sklindančios dezinformacijos, žalingų, nepilnamečiams pasiekiamų vaizdinių ir informacijos. Kaip teigia Kevinas, tai yra „geras įrankis, bet su tuo įrankiu reikia mokėti naudotis“. Atsižvelgiant į tai, kad Z karta dar

¹¹⁶ Schreurs, Vandenbosch, 321-233.

¹¹⁷ Robinson, 1-20.

vadinama skaitmenizuotąja karta, galima tikėtis, kad jos atstovės(-ai) pasižymi skaitmeniniu raštingumu, tad ir įgūdžiais pasirinkti patikimą informaciją. Interviu metu, dalyvės(-iai) kalbėdamos(-i) apie šiuos aspektus, pastebi kritiškumo informacijai svarbą ir dažnai demonstruoja pasitikėjimą ir savimi, ir savo karta šiuo klausimu. „Čia čia jau šitą meną mes, kaip gen Z, tikrai manau, kad esam išmokę, kaip atpažinti tą informaciją, nes visas tas internetinis amžius, mes visą laiką gyvenom, jam tai tikrai mokam atsirinkti informaciją“, – Domantas.

Visgi, tai tik subjektyvi pačių jaunų žmonių nuomonė ir patirtys, todėl neužtikrinant oficialių informacijos šaltinių, tokių kaip oficialus lytiškumo ugdymas mokyklose, nėra įmanoma užtikrinti, kad jauni žmonės (ypač vaikystėje ir ankstyvojoje paauglystėje) lytiškumo ugdymąsi atlikdami patys, pasirenka teisingą ir tikslingą informaciją, o tuo labiau, jie nėra apsaugomi nuo nemalonaus, netikslingo turinio. Interviu metu informantės(-ai), paklausti apie jiems nemalonų turinį, į šį klausimą žvelgė iš skirtingų perspektyvų, tačiau pastebėtina, kad buvo minimos trys pagrindinės nemalonus jausmus sukėlusios turinio kategorijos: vizualiai žiaurus turinys, neapykantos kalba ir pornografija. Apie pirmąją kategoriją interviu metu užsiminė tik informantai vaikinai, minėdami karo, teroristinius, bendrai smurtinius vaizdinius. Kaip teigia Žilvinas, būtent Discord yra ta platforma, kurioje vizualiai žiauraus turinio rasti labai lengva: „Tai tiesiog labai neapsaugota sistema. Ir jeigu žinai, kaip ją pereiti, tai gali surasti ir pornografijos, ir prieš vaikus irgi, ir žiaurumo, terorizmo. Ten tiesiog reikia mokėti ieškoti“. Ligita ir Kordian teigia, jog vaikus labai neigiamai veikia stereotipais, dezinformacija ir homofobija grindžiama neapykantos kalba socialiniuose tinkluose. Tokia laisvai skleidžiama informacija ne tik gali įskaudinti, paveikti jai jautrius arba su ja susijusius žmones, tačiau ir prisidėti prie tam tikrų, pavyzdžiui, diskriminacinių ar/ir homofobinių nuostatų, plitimo ir įtvirtinimo visuomenėje. Kordian atveju, jauname amžiuje vaikinai tiesiog kopijavo tokius elgesio modelius ir naratyvus per daug nesusimąstydami apie jų turinį:

„I mean, žiauriai daug transfobijos, žiauriai daug homofobijos, žiauriai daug seksizmo. Nu tipo. Internetas yra šūdinas dalykas. Kai aš nežinojau, kad trans žmonės egzistuoja, aš sharindavau visokius memus transfobiškus, nes visi taip darė. Dabar, žiūriu, tipo what the fuck? [...] Žiauriai buvau didelis homofobas“, – Kordian.

Galiausiai, trečia nemalonaus turinio kategorija, pastebėta interviu metu, yra pornografija, apie kurią išskirtinai užsiminė tik pašnekovės merginos, teigdamos, kad ją atsitiktinai arba su kitų vaikų iniciatyva pamatė labai ankstyvame amžiuje:

„[...] kai buvau gal 12 ar 11-os, aš turėjau tokį emo phase ir aš labai norėjau ant savo wallpaperio, kad būtų parašytas žodis „fuck“ ir jis būtų juodas ant balto. Aš ir parašiau, ta prasme, „fuck black and white“ ir man išmetė tiesiog porno ir aš žiūriu ir galvoju: „Dieve mano, ką aš čia dabar?“. Ir aš taip aš išsigandau. Aš pagalvoju: „kas čia

man, ką čia man rodo?“. Tai tokiu atveju buvo labai baisu, bet dėl to, nes man buvo 11. Aš nesupratau, kas čia dabar įvyko ir aš ieškojau visiškai ne to“, – Jonė.

„Aš galiu pripažinti, kad aš sužinojau apie pornografiją labai anksti, labai anksti. Penkerių metų. Ir tiesiog dėl to, kad aš buvau kaime su vyresniais kažkokiais vaikais. [...] Tai man labai ilgai buvo nesuprantama, kas čia yra, ir po to aš nelabai dabar. Nu žodžiu, man nepatiko, kad aš taip anksti sužinojau, nes aš nelabai supratau, kas čia yra, bet man labai addictive tapo“, – Saulė.

Kaip pasakoja tyrimo dalyvės, tokie vaizdiniai buvo netikėti, nemalonūs, neatitinkantys jų turimo žinojimo pagal amžių, tačiau tiek Saulė, tiek Austėja, minėdamos pornografinį turinį jauname amžiuje, pripažino, kad tuo metu jis tapo keliantis priklausomybę, jį norėjosi žiūrėti dažnai.

Kitas svarbus aspektas, atrandamas socialinėse medijose, yra kitų žmonių perspektyvos ir patirtys, kuriomis jie pasirenka dalintis šiose platformose. Tai ypač populiari forumų tipo platformose kaip Reddit, o tarp Z kartos, kaip jau minėta, esant itin populiariam trumpų vaizdo įrašų formatui, TikTok gali tapti vieta rasti įvairių žmonių įrašų apie jų patirtis įvairiais klausimais.

„Mano pagrindinis ieškojimo šaltinis, tai man labiau patinka išgirsti iš žmogaus žmogui – tai būtų TikTokas. [...] Jei pas mane nebuvo tų atvejų, tai aš galiu išgirsti iš žmonių, kurie tai patyrė, jų išgyvenimus“, – Goda.

„Nes tikrai daug istorijų, tikrai labai daug būna ir draugai, ir šeima ne visada tokių dalykų yra patyrę viską ir tiesiog labai gali rasti lengvai sau panašiai mėstančių žmonių, panašių patirčių turinčių“, – Milda.

Kaip galima matyti informančių citatose, socialiniai tinklai suteikia terpę informacijos ir patirčių dalinimuisi. Atsiradus internetui dažniausiais informacijos šaltiniais buvo Google paieškoje randami straipsniai, specialistų pateikiama informacija, tačiau Z kartos atstovės(-ai) teigia, kad patikimesne informacija laiko tą, kuri pateikiama tokių pačių žmonių, kaip jie. Tokia socialinių medijų specifika leidžia surasti naujų perspektyvų, kurios nebūtinai figūruoja jauno žmogaus realiame socialiniame burbule. Kordian, pasakojęs ankstyvoje paauglystėje skaitęs homofobiškus virtualius komentarus ir jais dalindamasis, vėliau socialinėje virtualioje erdvėje atrado priešingas perspektyvas – vaizdo žaidime, kuriame galima bendrauti su kitais žaidžiančiais, Kordian su žaidime prisijungusiu nepažįstamuoju, pradėjo kalbėtis apie transeksualumą, nebinarinę lytį ir lyties supratimą. Tai paskatino Kordian toliau domėtis apie tai internete, o ypač Youtube. Vėliau, antriniu informacijos šaltiniu tapo su laiku virtualiai surasta pažįstamų grupė, su kuriais šiomis temomis Kordian gali pasikalbėti gyvai. Visgi, pirminiu naujos informacijos šaltiniu tapo socialiniai tinklai ir juose rasti nepažįstami žmonės.

Kordian socialiniai tinklai tapo vieta, kurioje jis sužinojo kitų perspektyvų ir visiškai pakeitė savo nuomonę apie lyties supratimą ir seksualinę orientaciją. Visgi, Lukas interviu metu baiminosi, kad socialiniuose tinkluose, savarankiškai ieškant informacijos apie seksualinę orientaciją, kyla rizikų dėl ten skleidžiamos homofobijos ir dezinformacijos: „[...] *jei domėtumeis, jei tau kyla klausimų apie tavo seksualumą ir pan. Tu ieškai, ir tu randi, kad tai nėra normalu, kad turėtum gydytis ir pan*“. Kita vertus, anot vaikino, internetas užtikrina privatumą ir saugumą, nes niekas negali sužinoti, kuo žmogus domisi ir ko internete ieško, todėl tai tampa svarbus įrankis sužinoti tai, ko baisu paklausti kitų žmonių arba to, ko nenorėtum, kad sužinotų kiti. Panašias mintis išreiškia ir Gertrūda: „*Manau, kad iš principo tai yra labai geras dalykas, nes uždaresni žmonės, intravertai, pavyzdžiui, aš net neabejoju, kad yra labai nejauku ir nemalonu. Tai tu gali visą research pasidaryti pats. O nežinau, turbūt neįmanoma nerasti kažko*“.

Visgi, dalies interviu metu išryškėjo nuomonės *versus* patikrintos informacijos priešprieša. Nors didžioji dalis informančių(-tų) džiaugėsi galimybe taip lengvai dalintis ir rasti kitų žmonių patirtis ir perspektyvas, pavyzdžiui, Jonė pabrėžė, kad socialiniuose tinkluose galima rasti tik nuomones, bet ne faktus, todėl siekian žinių, ji socialinių medijų stengiasi nenaudoti, tam verčiau pasitelkia Google paiešką, kur gali rasti daug skirtingų straipsnių. Panašiai teigia ir Laurynas, kuris mėgsta domėtis būtent specialistų parengtą turinį: „*Pagrindė ten, kur rašo gydytojai, daktarai, žmonės tikrai žinantys ir išmanantys savo darbą, o ne tiesiog žmonės, kurie formuoja nuomonę*“.

Kalbant apie konkretų turinį ir jo kūrėjus, informantės(-ai) pastebėjo, jog dažniausiai nėra linkusios(-ę) sekti konkrečių profilių viena ar kita tema. Vietoje to, dažniau naudojasi paieška konkrečiu klausimu ir perskaito, peržiūri daug skirtingo turinio vienu metu, o vėliau palygina ir pasidaro išvadas patys. Visgi, kaip jau buvo minėta darbe, dalis pašnekovių(-ų), dažniau vaikinai, minėjo ieškantys kvalifikuotų profesionalų parengto turinio, tačiau kartu toks turinys turėtų būti pateiktas gana paprastai ir patraukliai:

„*Aš buvau netyčia suradęs, ta prasme, būtent kažkokios moterytės, kuri užsiima su lytiškumu, profilį. Jinai ten iš Anglijos, nežinau iš kur. Bet ten buvo profilis, kur nemažai prisižiūrėjau informacijos ir ji paprastai pateikta tiesiog paaugliams*“, – Lukas.

Merginos dažniau minėjo tendenciją ieškoti turinio, pateikto kitų eilinių žmonių, pasakojančių savo patirtis ir istorijas – toks formatas, anot jų, užtikrina patikimumą, gali būti pritaikomas tikrame gyvenime. Nors pašnekovės(-ai) nebuvo linkusios(-ę) išskirti konkrečių sekamų profilių, keliskart tyrimo metu buvo paminėtas Instagram profilis @ta_lezbe_feministe, kuris šiuo metu yra deaktyvuotas. Nors šis profilis buvo plėtojamas lietuvių kalba, Z kartos atstovės(-ai) teigė ieškančios(-tys) informacijos anglų kalba, nes lietuviškai jos tiesiog neužtenka arba ji pateikiama ne

patraukliai. Kaip mano Goda, lietuviams kurti turinį tokiomis temomis vis dar yra tabu: „*Bet dažniausiai anglų kalba, nes manau, kad anglų kalba yra daugiau video sukurta ir galbūt ne tiek žmonėms tabu yra šnekėti tokiomis temomis, kaip lietuviams*“. Jurgio manymu, svarbu apie lytiškumą su jaunu žmogumi pradėti kalbėti kuo anksčiau, kad tai netaptų gėdingu dalyku. Šiam tikslui svarbu pasitelkti tikslingą kanalą, kuris yra socialinės medijos: „*Nesakyčiau, kad jis labai geras, bet čia geriausias būdas, kuriuo tu gali pasiekti jauną žmogų, nes jis tikrai nesiruošia daug domėtis. Jau geriau bandyti jį pas jį pasiekti, negu jis bandytų tą informaciją pasiekti*“.

Šiame darbe pastebėta, kad žmogaus lytiškumo socializacijos procesai vyksta ne tik realiame pasaulyje, bet ir virtualiame – ypač socialinėse medijose. Formalus lytiškumo ugdymas mokyklose ir neformalus lytiškumo ugdymas(is) šeimoje bei tarp bendraamžių nėra efektyvus, o šiuolaikinė skaitmenizuotoji Z karta socialines medijas naudoja įvairiems siekiams, tarp kurių yra ir supratimo siekis. Būdami ignoruojami suaugusiųjų ir siekdami suprasti vykstančius lytiškumo procesus, jauni žmonės informacijos ieško skaitmeninėje erdvėje, tačiau, kaip matyti iš šio tyrimo empirinių duomenų analizės, tai yra problematiška, nes internete ir išskirtinai socialiniuose tinkluose egzistuoja itin didelis informacijos srautas, kurį svarbu atskirti į naudingą ir tikslingą bei klaidinantį. Šis aspektas itin svarbus jauname amžiuje, kai vaikas yra patiklus ir mažiau kritiškas. Be to, lytiškumą suvokiant kaip jautrią temą, tikėtina, kad jauni žmonės, ieškodami atsakymų į jiems rūpimus klausimus, realybėje nepasitiksins, ar rasta informacija yra ištis teisinga, todėl sunku kontroliuoti klaidinančios informacijos plitimą. Taip pat Z karta pastebi, kad socialiniuose tinkluose kyla iššūkis atskirti nuomones nuo faktų. Dažnai įvardijama pozityvi socialinių tinklų galimybė rasti įvairių žmonių nuomones ir perspektyvas bei jomis dalintis pačiai(pačiam), tačiau, iš pirmo žvilgsnio atrodanti patikima asmeninė žmogaus žinutė gali lengviau sukurti kitų pasitikėjimą ir taip skleisti dezinformaciją, netikslingą informaciją ir nuomones pateikti kaip faktus.

Be viso to, kaip neigiamą aspektą lytiškumo ugdymuisi skaitmeninėje erdvėje svarbu paminėti ir tai, jog jauni žmonės socialinėse medijose itin lengvai aptinka nemalonų turinį, kuris gali būti vizualinis arba lingvistinis (neapykantos kalba), be to, neatsiejamas ir itin lengvas pornografijos prieinamumas, kuris itin jauname amžiuje taip pat tampa itin nemalonus ir net šokiruojantis.

Visgi, be negatyvių Z kartos lytiškumo ugdymosi socialinėse medijose aspektų, svarbu pastebėti, jog atrasta ir tai, jog skaitmeninė erdvė užtikrina privatumą ieškoti informacijos, kuri asmeniui yra jautri. Tai sukuria technologijų amžiuje augusių ir augančių vaikų pranašumą prieš ankstesnes kartas – su paslaptimis, abejonėmis ir intymiomis problemomis ar klausimais socialinių medijų eroje susitvarkyti tampa lengviau dėl visada lengvai, greitai ir privačiai prieinamos informacijos internete ir galimybės surasti bendraminčių, atrasti įvairias žmonių perspektyvas,

patirtis, požiūrius virtualiai, išlipant iš savo socialinio burbulo realiame pasaulyje. Tai gali būti ypač svarbu LGBTQIA+ žmonėms.

Taip pat pastebėta, kad specifiniai teminiai socialinių medijų profiliai nėra efektyvūs, nebent randama niša informaciją pateikti patraukliai ir išskirtinai būtent jaunimui. Be to, turinys lytiškumo temomis lietuvių kalba nėra populiarus, tačiau tai iš esmės nėra problema šiuolaikinei(-iam) Z kartos atstovei(-ui), nes informacijos ji ar jis paprastai ieško anglų kalba.

3.4. Gal užtenka savišvietos?

Kaip buvo pastebėta ankstesniuose šio darbo empirinės analizės skyriuose, Z kartos atstovų(-ų) lytiškumo ugdymo(si) patirtyse suaugusiosios(-ieji), t.y. tėvai ir mokytojos(-ai) nefigūruoja arba figūruoja minimaliai. Ugdymasis ir patirčių dalinimasis tarp bendraamžių taip pat nėra tvirtas, kad būtų galima teigti, jog visos(-i) paauglės(-iai) nelieka vienos(-i) su savo patirtimis, klausimais ir žiniomis, gautomis skaitmeninėje erdvėje, nes surinkti empiriniai duomenys suponuoja apie vis dar sunkų bendravimą lytiškumo temomis ir tarp draugų(-ų), ypač ankstyvojoje paauglystėje ir išskirtinai tarp berniukų. Tad jauni žmonės tarsi paliekami ugdytis patys. Tačiau ar to užtenka?

Pirmiausia, tikėtina, jog jauni žmonės, domėdamiesi apie joms(-iems) aktualius kylančius klausimus, susijusius su lytiškumu, domėsis išskirtinai apie savo lytiškumą ir savo lytį. Pavyzdžiui, berniukai gali nemanyti, kad jiems gali būti aktualūs fiziologiniai procesai, vykstantys su mergaičių kūnais, ir atvirkščiai, todėl savarankiškai apie tai nesidomėti. Toks fokusavimasis ties savimi fiksuojamas ir mokyklose, kai paauglės ir paaugliai specialiose pamokose apie lytiškumą yra atskiriamos(-i) pagal lytį, lyg nurodant, jog berniukams nėra aktuali mergaičių reprodukcinė sistema. Tačiau toks požiūris yra kritikuotinas, nes kiekvienas asmuo yra dalyvaujanti(s) ir priklausanti(s) visuomenėje, kur kuria ir palaiko santykius su kitomis(-ais), skirtingos lyties, amžiaus žmonėmis, kurios(-ie) taip pat yra seksualios būtybės. Todėl lytiškumo savišvieta, suvokiama kaip savišvieta apie save, gali blokuoti suvokimą, jog svarbu suprasti ne tik save, bet ir kitas(-us), atsižvelgiant į jų lytiškumą, pavyzdžiui fiziologinius procesus senatvėje, tokius kaip menopauzė, impotencija, nėščių moterų savijauta, kitos orientacijos, kitos lyties žmonės ir jų skirtumai.

Kalbant apie lyčių atskirtį lytiškumo ugdyme(si) svarbu pastebėti ir tai, kad tyrimo metu daug aktyviau, plačiau ir atviriau į klausimus atsakinėjo merginos nei vaikinai. Jos naudojo daugiau su lytiškumu susijusių sąvokų, demonstravo didesnę žinojimą šia tema. Gali būti, jog tokį skirtumą lemia tai, jog merginos turi menstruacijas, todėl su jomis bent kartą apie tai kalbėjo mamos, taip pat dėl to mokykloje buvo vedamos papildomos pamokos menstruacijų ir reprodukcijos temomis, apie šias temas jos dalijasi su draugėmis. Tuo tarpu, vaikinai tarsi paliekami vieni, nes panašių jų lytį

jungiančių akivaizdžių fiziologinių panašumų neturi¹¹⁸, todėl būtinybės tai aptarti šeimoje arba mokykloje nėra. Taip berniukai su savo lytiškumu paliekami vieni ir taip neugdo savo įgūdžio kalbėti šia tema. Tikėtina, kad tai susiję ir su šios temos kaip tabu išlaikymu tolimesniame vyrų gyvenime, kas ypač atsiskleidžia tėvystėje (beveik visos(-i) informantės(-ai) minėjo, kad tėčiai šeimose apie lytiškumą nekalba išvis).

Teiraujantis tyrimo dalyvių, kaip jie įsivertintų savo žinias apie lytiškumą, didžioji dalis teigė žinantys, kad jeigu jaus, jog kokių nors specifinių žinių trūksta, visada galės pasidomėti apie tai skaitmeninėje erdvėje. Tačiau svarbu pastebėti, kad paauglystės metais kai kurios temos gali neatrodyti aktualios, tačiau turėti žinių apie jas yra svarbu prevenciškai¹¹⁹ – tai ypač aktualu kalbant apie seksualinį smurtą, priekabiavimą tiek realybėje, tiek virtualioje erdvėje. Kaip interviu metu pastebėjo Jonė (žr. Priedas Nr. 4, Interviu Nr. 5), merginoms ir mergaitėms jauname amžiuje itin svarbu suprasti, kas yra seksualinis priekabiavimas, kaip nusibrėžti ribas ir jaustis saugioms, o tokį poreikį ypač aktualizuoja socialinės medijos, kuriose galima rasti daug netinkamų pavyzdžių, norėti kopijuoti juose matomus elgesio ir išvaizdos modelius, nors tai gali būti netinkama amžiui ir netgi pavojinga. Visgi, tokios temos dažnai gali neatrodyti aktualios, o susidūrus su netinkamais veiksmais prieš save ar aplinkoje esančią(-tį) kitą individą(-ą), galima nežinoti, kaip reaguoti, apsiginti arba net nesuprasti veiksmų netinkamumo.

Galiausiai, kaip pastebėta praėjusiame analizės skyriuje, skaitmeninėje erdvėje turinio yra daug, jis yra įvairus ir dažnai klaidinantis, todėl sunku suvaldyti, kokį poveikį ir reakciją gali iššaukti savarankiškai randama informacija, ypač atsižvelgiant į tai, kad jos pradedama ieškoti jau ankstyvais paauglystės metais ar net vaikystėje (ypač atsižvelgiant į informančių(-tų) įvardintą nemalonų turinį). Svarbu akcentuoti, kad jeigu vaikas, susidūręs su tokiu turiniu, apie šias temas nekalba nei mokykloje, nei šeimoje, ji(s) paliekama(s) su tuo susitvarkyti ir tokį turinį suprasti bei interpretuoti pats arba, geriausiu atveju, su bendraamžėmis(-iais).

Kaip pastebima iš Z kartos atstovių(-ų) atsakymų, lytiškumo ugdymas Lietuvoje nevyksta nei formaliai mokyklose, nei neformaliai šeimoje, todėl vaikai ir paauglės(-iai) su šia tema paliekami tvarkytis pačios(-ys). Visgi, kaip pastebėta darbe, nors Z karta ir suvokiama kaip skaitmenizuota, todėl turinti įgūdžius ir galimybes ugdyti savo lytinį raštingumą savarankiškai, šiam tyrimui surinkti duomenys atskleidžia, kad toks jaunų žmonių palikimas yra kritikuotinas ir turi nemažai neigiamų aspektų bei rizikų. Išeitimi gali tapti formalus visapusiškas lytiškumo ugdymas mokyklose, tačiau kol kas Lietuvoje jis nėra užtikrinamas.

¹¹⁸ Šio darbo autorės manymu, taip manyti nėra tikslinga, nes tiek vyrai, tiek moterys paauglystėje patiria daug įvairių kūniškų reiškinių, kurie turėtų būti aptariami su abejomis lytimis tiek šeimoje, tiek mokykloje.

¹¹⁹ Seksualinis smurtas ir saugumas yra tik vienas iš prevencinių temų, susijusių su lytiškumu, pavyzdys. Aktualios yra ir lytiškai plintančių ligų, lyties supratimo (lyčių stereotipų ir diskriminacijos dėl lyties, lytinės orientacijos), ir kitos temos.

Išvados

Lytiškumo ugdymas šiame darbe suprantamas kaip itin svarbus asmeniniam žmogaus gyvenimui ir visos visuomenės sanklodai. Apžvelgiant egzistuojantį akademinių tyrimų lauką ir temos aktualijas Lietuvoje, buvo daroma prielaida, jog šalyje neegzistuojant oficialiam lytiškumo ugdymui ir nesant užtikrintumui dėl pokalbių šiomis temomis šeimoje dėl vis dar vyraujančio gėdos jausmo ir stigmų visuomenėje, skaitmenizuota Z karta savarankiškai ugdo savo lytinį raštingumą skaitmeninėje erdvėje, o ypač socialinių medijų pagalba. Suvokiant pačios Z kartos atstovių(-ų) perspektyvų ir patirčių svarbą, tyrime buvo keliamas **probleminis klausimas: kokios Z kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialinių medijų eroje?** Siekiant atsakyti į šį klausimą, buvo atlikti 19 pusiau struktūruotų giluminių interviu su Z kartos atstovėmis(-ais), o surinkti duomenys išanalizuoti pagal darbe nusibrėžtus teorinius rėmus, leidžiančius pažvelgti į jaunų žmonių lytiškumo ugdymo(si) patirtis keturiuose lytiškumo socializacijos lygmenyse: mokykloje, šeimoje, tarp bendraamžių ir skaitmeninėje erdvėje (socialiniuose tinkluose).

Patirtys mokykloje. Tyrimo metu išsiaiškinta, jog Lietuvos mokyklose žinios apie lytiškumą suteikiamos fragmentuotai, pavėluotai, turinys yra orientuotas tik į fiziologinius lytiškumo aspektus, nors Z kartos atstovėms(-ams) aktualūs ir socialiniai lytiškumo aspektai, tokie kaip santykiai, lyties supratimas, smurtas ir saugumas. Krišškai mokinės(-iai) žvelgia ir į pačios informacijos pateikimo būdus, pastebimas mokytojų objektyvumo trūkumas.

Patirtys šeimoje. Analizuotos Lietuvos Z kartos patirtys atskleidė, kad lytiškumas šeimose vis dar yra jautri tema, kuria tėvai kalbėti vengia ir vėluoja. Minimalų lytiškumo edukatorių vaidmenį šeimoje yra linkusios prisiimti mamos, tačiau jis labiau tikėtinas su dukra nei su sūnumi dėl menstruacijų, o dažniausiai toks pokalbis būna tik kartą. Patys jauni žmonės teigia žinių apie lytiškumą iš tėvų gauti norintys, tačiau tokie pokalbiai turėtų prasidėti ankstyvoje paauglystėje – tai galėtų prisidėti ir prie stigmų, susijusių su lytiškumu, mažinimo, ir prie kalbėjimo šiomis temomis neįtakojimo.

Patirtys tarp bendraamžių. Nors pokalbiai apie lytiškumą tarp bendraamžių gali būti puikus būdas dalintis patirtimis, pastebėta, kad Z kartos patirtys išsiskiria, ypač atsižvelgiant į lyties aspektą. Vaikinai šia tema tarpusavyje kalbėti nėra linkę išvis, kai, tuo tarpu, merginos apie lytiškumą dažniausiai kalbasi tik su kitomis merginomis.

Patirtys skaitmeninėje erdvėje. Supratimo siekiui naudodama socialines medijas, Z karta susiduria su itin dideliu informacijos srautu, kuris kelia įvairias rizikas, tokias kaip dezinformacija, susidūrimas su nemalonių turinių (smurtiniais vaizdiniais, neapykantos kalba, pornografija), bendrai netinkamas turinys itin jauname amžiuje. Iš kitos pusės, socialiniai tinklai sukuria erdvę išlipti iš

socialinio burbulo realiame pasaulyje, be to, tai tampa privačia, visada prieinama aplinka ieškoti asmeniui jautrios, intymios informacijos.

Išanalizavus tyrimo empirinius duomenis galima patvirtinti tyrimo įvade darytą prielaidą, kad suaugusioms(-iems) nefigūruojant (arba tai darant minimaliai) jaunų žmonių lytiškumo ugdyme, Z karta, pasižyminti skaitmeniniu raštingumu, savo lytinį raštingumą ugdo savarankiškai socialinių medijų pagalba. Tačiau tokios savišvietos neužtenka, nes 1) savišvieta dažnai yra ribota ir orientuota tik į asmens lytį ir jai(jam) aktualias temas, eliminuojant kitus svarbius aspektus, 2) merginos dėl menstruacijų lytiškumo ugdyme tampa pranašesnės už vaikus dėl joms skiriamo mamų dėmesio ir papildomų pamokų mokykloje, o vaikinai su savo lytiškumu paliekami vieni, 3) užsiimant tik savišvieta, jaunų žmonių gali nepasiekti prevencinė informacija apie lytiškai plintančias ligas, smurtą ir saugumą, lyties supratimą (lytinę orientaciją, lytinę diskriminaciją, smurtą dėl lyties, lyčių stereotipus), kitas svarbias temas, 4) skaitmeninėje erdvėje savarankiškai aptinkamas neteisingas, nemalonus turinys be suaugusiųjų dėmesio jaunas žmones gali veikti žalingai.

Iš šio tyrimo išvadų keliama **hipotezė, kad jaunų žmonių lytiškumo savišvietos rizikas galėtų sumažinti formalus visapusiškas lytiškumo ugdymas mokyklose**, kuris, atsižvelgiant į šiame tyrime išanalizuotas Z kartos patirtis, būtų išskaidytas pagal temas, pritaikytas skirtingam jaunų žmonių amžiui, prasidėtų nuo ankstyvosios paauglystės, būtų suteikiamas palaipsniui, jo turinys būtų įvairus. Taip pat, itin svarbus vientisas mokytojų paruošimas visoje šalyje ir jų objektyvumas, saugios ir jaukios aplinkos mokinėms(-iams) kūrimas, joms(-iems) patrauklių mokymosi būdų pritaikymas. Tikimasi, kad mokykla gali tapti ta vieta, kurioje, skirtingai nei užsiimant lytiškumo ugdymusi, jauni žmonės būtų supažindinami su 1) įvairiais požiūriais, siekiant mažinti diskriminaciją ir stereotipus visuomenėje (pvz. susijusius su lyties supratimu, seksualine orientacija, lyčių vaidmenimis), 2) kitos lyties ir kitų žmonių lytiškumu ir su tuo susijusiomis aplinkybėmis, pokyčiais, žmonių elgesiu (pvz. moterų ir vyrų hormonine sistema, menopauze ir impotencija, nėštumu ir kitais aspektais, kurie tuo metu jauniems žmonėms dar neatrodo aktualūs asmeniškai, tačiau yra svarbūs suprasti priklausant ir veikiant įvairialypėje visuomenėje) bei 3) prevencinėmis temomis, kaip seksualinio smurto ir priekabiavimo atpažinimas bei apsaugojimas nuo to, lytiškai plintančios ligos. Toks švietimas ne tik galėtų sumažinti jaunų žmonių savišvietos rizikas, bet ir taptų papildomu, visoms(-iems) prieinamu, autoritetingu informacijos šaltiniu.

Tyrimo rezultatų apibendrinimas. Bendrai galima teigti, kad tyrimo tikslas, analizuojant ir interpretuojant Lietuvos Z kartos įžvalgas ir perspektyvas, suprasti, kokios šios kartos lytiškumo ugdymo(si) patirtys socialinių medijų eroje, atsižvelgiant į mokyklos, šeimos, bendraamžių ir skaitmeninės erdvės aspektus, yra pasiektas. Tyrimo atradimai ir išvados suteikia balsą Lietuvos Z kartos atstovėms(-ams) ir leidžia išgirsti jų perspektyvą dėl lytiškumo ugdymo(si) realiųjų ir galimybių,

leidžia pateikti visapusiško lytiškumo ugdymo Lietuvoje plėtros rekomendacijas ir kelti hipotezę ateities tyrimams.

Visgi, kokybinis metodas, nors ir leidžia įsigilinti į kiekvieno asmens patirtis itin giliai ir leidžia apčiuopti netikėtus, įdomius aspektus, kartu ir riboja – prieitos tyrimo išvados negali būti generalizuojamos. Tam, kad šiame tyrime atrastas išvadas būtų galima pritaikyti visai Z kartai ir, galimai, atrasti papildomų faktorių, ateities studijose būtų pravartu atlikti kiekybinius tyrimus.

Literatūros sąrašas

Abdullahi, Ali Arazeem, and Nafiu T. Abdulquadri. "New media and adolescents' sexual behaviour in Sub-Sahara Africa: Linking theories to Realities." Sage Open 8.4 (2018).

Andriejauskaitė, Jurgita, BNS, Viktorija Smirnovaitė, ELTA, "ŠMSM ir SAM laikosi vienos pozicijos: 11-metės nėštumas rodo, kad gyvenimo įgūdžių programa labai reikalinga", LRT.lt, žiūrėta 2024 m. lapkričio 25 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2092145/smsm-ir-sam-laikosi-vienos-pozicijos-11-metes-nestumas-rodo-kad-gyvenimo-igudziu-programa-labai-reikalinga>

Ashcraft, Amie M., and Pamela J. Murray. "Talking to parents about adolescent sexuality." Pediatric Clinics of North America 64.2 (2017).

Bytautas, Marius, and Sigitas Daukilas. "Vertybių naratyvai lytiškumo ugdymo temomis: pedagogų pasirengimas ar atsitraukimas?." Pedagogy Studies/Pedagogika 150.2 (2023).

Chen, Angela Chia-Chen, et al. "Contextual influence of Taiwanese adolescents' sexual attitudes and behavioral intent." Nursing & health sciences 18.3 (2016): 355-361.

Choukas-Bradley, Sophia, et al. "Experimentally measured susceptibility to peer influence and adolescent sexual behavior trajectories: A preliminary study." Developmental psychology 50.9 (2014).

Chua, Zi Le, et al. Social media influence and sexual content: A perception study on sexual behaviour among generation Z. Diss. UTAR, 2023.

Cooper, Spring Chenoa, et al. "A Qualitative Exploration of Young Australians' Lived Experiences of Social Media Use and Sexual Agency." Sexuality & Culture (2023).

Corcoran, Jessica L., et al. "Adolescents' perceptions of sexual health education programs: An integrative review." Journal of Adolescence 84 (2020).

Daudaravičienė, Vita. "Lytinis ugdymas ar lytinis švietimas?." Pedagogika. No. 49. 2001.

De Haas, B., Hutter, I. Teachers' conflicting cultural schemas of teaching comprehensive school-based sexuality education in Kampala, Uganda. *Culture, Health & Sexuality*, 21(2) (2019).

Dolev-Cohen, Michal, Limor Brief, and Gaia Cucci. "# Sexuality: Sexuality Education Content in TikTok Israel Videos." *Sexuality & Culture* (2023).

Döring, Nicola, "Sex education on social media." *Encyclopedia of sexuality and gender* (2021).

Essop, R., et al. "'They tell you about the risks': Exploring sources of sexuality education among very young adolescents in rural Mpumalanga." *South African Journal of Child Health* 2018.1 (2018).

Gaižauskaitė, Inga, Natalija Valavičienė, *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu: vadovėlis*, (Registrų centras, 2016).

Giniotaitė, Akvilė, "Lytiškumo ugdymas kaip galimybė dekonstruoti heteronormą: mokytojų turimo žinojimo ir nuostatų analizė." *Acta Paedagogica Vilnensia* 41 (2018).

Giniotaitė, Akvilė, "Mokinių lytiškosios patirtys. Lytinio raštingumo link." *Acta Paedagogica Vilnensia* 45 (2020).

Gowen, L. Kris, and Nichole Wings-Yanez. "Lesbian, gay, bisexual, transgender, queer, and questioning youths' perspectives of inclusive school-based sexuality education." *The Journal of Sex Research* 51.7 (2014).

Grossman, Jennifer M., and Amanda M. Richer. "Parents' perspectives on talk with their adolescent and emerging adult children about sex: A longitudinal analysis." *Sexuality Research and Social Policy* (2023).

Grossman, Jennifer M., Charnell Jones, and Amanda M. Richer. "'I put it all out there. I have nothing to hide. It's my mom': parents' and emerging adults' perspectives on family talk about sex." *Sex education* 23.4 (2023).

Horlick, Sidney Alisha. "A Qualitative Study on the Perspectives of Young Adults in Iqaluit on School-Based Sexual Health Education." *International Journal of Indigenous Health* 17.2 (2022).

Yong-Chan, Kim, Joo-Young Jung. "SNS dependency and interpersonal storytelling: An extension of media system dependency theory." *New Media & Society* 19.9 (2017).

Izdebski, Zbigniew, et al. "What One Gets Is Not Always What One Wants—Young Adults' Perception of Sexuality Education in Poland." *International journal of environmental research and public health* 19.3 (2022).

Jamali, Bitia, et al. "Women's sexual health literacy and related factors: a population-based study from Iran." *International Journal of Sexual Health* 32.4 (2020).

Jones, R. K., & Biddlecom, A. E. Is the Internet filling the sexual health information gap for teens? An exploratory study. *Journal of Health Communication*, 16, (2011).

Kanhar, Krishna, Lalit Kumar, and Dehradun Selaqi. "Impact of Sexuality and Substance Abuse on Generation-Z with Reference to Instagram" (2023).

Kar, Sujita Kumar, Ananya Choudhury, and Abhishek Pratap Singh. "Understanding normal development of adolescent sexuality: A bumpy ride." *Journal of human reproductive sciences* 8.2 (2015).

Kendall, N. *The sex education debates*. Chicago, IL: University of Chicago Press (2012).

Kim, Kyung-Sun, Sei-Ching Joanna Sin, and Tien-I. Tsai. "Individual differences in social media use for information seeking." *The journal of academic librarianship* 40.2 (2014).

Klumbys, Valdemaras, Tomas Vaisieta, "Mažasis o: seksualumo kultūra sovietų Lietuvoje", *Baltos lankos*, 2022.

Kowara, Mellysa, Anastasia Titisari, and Luh Kadek Ratih Swandewi. "The Roles of Parents, Health Workers, and Peer in Preventing Youth Premarital Sex Behaviour in Indonesia." *WMJ (Warmadewa Medical Journal)* 9.1 (2024).

L'Engle, Kelly Ladin, and Christine Jackson. "Socialization influences on early adolescents' cognitive susceptibility and transition to sexual intercourse." *Journal of research on adolescence* 18.2 (2008).

Leaper, C., & Smith, T. E. A meta-analytic review of gender differences in language use in children and adolescents. *Developmental Psychology*, 40(6) (2004).

Lewis, Larissa, et al. "I see it everywhere': young Australians unintended exposure to sexual content online." *Sexual health* 15.4 (2018).

Manduley, Aida E., et al. "The role of social media in sex education: Dispatches from queer, trans, and racialized communities." *Feminism & Psychology* 28.1 (2018).

Miškolci, Jozef, et al. "Young people's attitudes toward sex education as their human right in Slovakia." *Sex Education* 20.3 (2020).

Murauskaitė, Aida, "Gyvenimo įgūdžių pamoka – mitų ir protestų jūroje: gretina net su pataisos namais ir režia bijantys dėl vaikų seksualinės orientacijos", *lrt.lt*, žiūrėta 2025 m. sausio 2 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2079607/gyvenimo-igudziu-pamoka-mitu-ir-protestu-juroje-gretina-net-su-pataisos-namais-ir-rezia-bijantys-del-vaiku-seksualines-orientacijos>

Oosterhoff, Pauline, Catherine Müller, and Kelly Shephard. "Introduction: Sex education in the digital era." *IDS Bulletin* 48.1 (2017).

Owan, Valentine Joseph, Mercy Valentine Owan, and Samuel Eneje. "Undergraduates' utilization of social networking media and sexual behaviours in higher education: A case study." *Pedagogical Research* 5.2 (2020).

Pariera, Katrina L., and Evan Brody. "'Talk more about it': Emerging adults' attitudes about how and when parents should talk about sex." *Sexuality Research and Social Policy* 15 (2018).

Platukytė, Domantė, „Vyrai linkę į prievartą, o moters kūnas – vartojimo objektas“? Po VDU dėstytojos teiginių – aštri kritika”, *LRT.lt*, žiūrėta 2024 m. lapkričio 25 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2248648/vyrai-linke-i-prievarta-o-moters-kunas-vartojimo-objektas-po-vdu-destytojos-teiginiu-astri-kritika>

Regmi, Pramod, et al. "Role of social media for sexual communication and sexual behaviors: A focus group study among young people in Nepal." *Journal of Health Promotion* 10.1 (2022).

Ritchwood, Tiarney D., et al. "Understanding African American youth and adult perspectives on sex education in rural North Carolina." *Sex education* 20.6 (2020).

Robinson, Kerry H. *Innocence, knowledge and the construction of childhood: The contradictory nature of sexuality and censorship in children's contemporary lives*. Routledge, 2013.

Rose, A. J., & Rudolph, K. D. A review of gender differences in peer relationship processes: Potential trade-offs for the emotional and behavioral development of girls and boys. *Psychological Bulletin*, 132(1) (2006).

Saulytė, Kristina, „Kodėl Lietuvai reikalingas visapusiškas lytinis ugdymas mokyklose?“, manoteisės.lt, žiūrėta 2024 m. lapkričio 23 d. <https://manoteises.lt/straipsnis/kodel-lietuvai-reikalingas-visapusiskas-lytinis-ugdymas-mokyklose/>

Schreurs, Lara, and Laura Vandenbosch. "Introducing the Social Media Literacy (SMILE) model with the case of the positivity bias on social media." *Journal of Children and Media* 15.3 (2021).

Shtarkshall, Ronny A., John S. Santelli, and Jennifer S. Hirsch. "Sex education and sexual socialization: Roles for educators and parents." *Perspectives on sexual and reproductive health* 39.2 (2007).

Silver, Rachel, "Which Generation Is Having Safe Sex? Millennial Or Gen-Z." (2022).

Simon, Laura, and Kristian Daneback. "Adolescents' use of the internet for sex education: A thematic and critical review of the literature." *International journal of sexual health* 25.4 (2013).

ŠMSM, „Gyvenimo įgūdžių programa“, žiūrėta 2024 m. lapkričio 25 d., https://smsm.lrv.lt/uploads/smsm/documents/files/GIP_mokytojam.pdf

Vilniaus universitetas, „Vilniaus universiteto lyčiai neutralios kalbos gairės“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 13 d.,

https://www.kf.vu.lt/dokumentai/VU_ly%C4%8Diai_jautrios_kalbos_gair%C4%97s.pdf

Vytauto didžiojo universitetas, Sociologija: [vadovėlis], (Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2004).

WHO Regional Office for Europe, BZgA, “Standarts for Sexuality Education in Europe”, 2010, žiūrėta 2024 m. lapkričio 25 d., https://www.bzga-whocc.de/fileadmin/user_upload/BZgA_Standards_English.pdf

Women, U. N., and UNICEF. International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach. UNESCO Publishing, 2018.

World Health Organisation, „Defining sexual health“, žiūrėta 2025 m. sausio 6 d., <https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research/key-areas-of-work/sexual-health/defining-sexual-health>

Zimmerman, Jonathan. Too hot to handle: A global history of sex education. Princeton University Press, 2015.

Priedai

Priedas Nr. 1.

Klausimynas

[Prieš interviu pristatoma trumpa informacija apie tyrimą ir jo tikslą. Patikinama, kad interviu yra anoniminis ir vykdomas laisva valia, todėl informantė(-as) į klausimus gali neatsakyti arba nutraukti pokalbį].

1. Ar sutinki, kad šis pokalbis būtų įrašytas ir naudojamas mano tyrime?
2. Įvardink, kiek tau metų ir iš kokio miesto esi.

Socialinių medijų naudojimo ypatumai

3. Kokia socialinių tinklų svarba tavo gyvenime?
4. Kaip įvertintum, kiek laiko per dieną praleidi naudodamasi(-s) socialiniais tinklais?
5. Kodėl naudoji socialinius tinklus? Kokios jų funkcijos tau svarbiausios?
6. Kokiais socialiniais tinklais naudojiesi dažniausiai?
7. Kodėl naudoji būtent šiuos socialinius tinklus? Kokios šio/šių socialinių tinklų ypatybės tau patraukliausios?
8. Ar pati/pats daliniesi įrašais savo socialinių tinklų paskyroje? Kokio pobūdžio jie dažniausiai būna? Kodėl tai darai/to nedarai?
9. Kaip manai, kaip socialinių tinklų naudojimas veikia pačią(-į) tave?

Lytiškumas

10. Kaip įvardintum, kas yra lytiškumas? Kokie elementai gali įeiti į šią sąvoką?
[Po šio klausimo parodoma lentelė su visapusiško lytiškumo ugdymo komponentais (žr. Priedas Nr. 2), paaiškinama, kad visi komponentai yra priskiriami prie lytiškumo sampratos]
11. Kurios temos, iš pateiktų šioje lentelėje, yra tau svarbios, aktualios? Kodėl?
12. Ar esi ieškojusi(-ęs) informacijos, domėjusis(-ęsis) kažkuria ar keliomis temomis iš čia pateiktų? Kaip jos ieškojai?
13. Kokios informacijos šiomis temomis teko gauti mokykloje? Kada, kaip dažnai?
 - 13.1. *[Jeigu atsakymas, kad negavo išvis]* Ar reikėtų? Kokios ir kaip pateikiamos?
 - 13.2. *[Jeigu atsakymas teigiamas]* Ar reikėtų daugiau/kitokios?
14. Ar šiomis temomis teko kalbėti su tėvais/globėjais?
 - 14.1 *[Jeigu taip]* Kada tai įvyko? Kokius tiksliau klausimus aptarėte? Ar toks pokalbis(-iai) buvo naudingas(-i)?
 - 14.2. *[Jeigu ne]* Ar būtum norėjusi(-ęs) turėti panašaus pobūdžio pokalbių su tėvais/globėjais?
15. Ar temomis apie lytiškumą esate kalbėję/kalbate su draugais? Kaip dažnai?
 - 15.1. Kokios temos tampa aktualiausios?
 - 15.2. Ar tokių pokalbių norėtumėte turėti daugiau?

- 15.3. Ar tokie pokalbiai vyksta gyvai, ar virtualiai?
16. Kokie kiti informacijos šaltiniai tau padėjo ir padeda išsiaiškinti rūpimus klausimus, susijusius su lytiškumu?

Socialinės medijos ir lytiškumas

17. Ar prisimeni bent kartą, kai internete arba būtent socialiniuose tinkluose ieškojai informacijos su lytiškumu susijusiais klausimais? Kur tiksliau? Kodėl būtent ten?
- 18.1. Kaip įsitikini, kad rasta informacija yra patikima?
- 18.2. Ar rasta informacija atitiko tavo lūkesčius?
- 18.3. Kaip naudoji (naudojai) surastą informaciją? (Ar dalinai ja su draugais, pažįstamais?)
18. Ar šiomis temomis socialiniuose tinkluose tau yra tekę matyti nemalonaus turinio? Kaip jį radai ir kaip reagavai?
19. Žvelgdama(s) į mano duotą lentelę, kaip manai, kokių bendrai negatyvių dalykų apie lytiškumą gali išmokti/sužinoti/pamatyti socialinėse medijose? O kokių pozityvių?
20. Kaip įvertintum, ar socialiniai tinklai yra svarbus įrankis jauniems žmonėms siekiant surasti atsakymus į jiems rūpimus klausimus, tokius kaip lytiškumas?
21. Ar esi atradusi(-ęs) tau aktualių profilių, kuriuose kalbama lytiškumo temomis?
- 20.1. [*Jeigu ne*] Ar tokių reikia, ar jie būtų aktualūs?
- 20.2. [*Jeigu taip*] Kuo jie patraukė, ko tau reikalingo juose gali rasti?
22. Ar jautiesi turinti(s) pakankamai žinių lytiškumo temomis? Kodėl?
23. Ar turi dar ką nors pridėti?

Priedas Nr. 2.

Santykiai 1. Šeima 2. Draugystė, meilė ir romantiniai santykiai 3. Tolerancija, įtrauktis ir pagarba 4. Ilgalaikiai įsipareigojimai ir tėvystė	Vertybės, teisės, kultūra ir lytiškumas 1. Vertybės ir lytiškumas 2. Žmogaus teisės ir lytiškumas 3. Kultūra, visuomenė ir lytiškumas	Lyties supratimas 1. Lyties ir lytiškumo normos 2. Lyčių lygybė, stereotipai 3. Smurtas lyties pagrindu
Smurtas ir saugumas 1. Smurtas 2. Sutikimas seksualiniams santykiams ir kūno privatumas 3. Saugus informacinių ir komunikacinių technologijų naudojimas	Sveikatos įgūdžiai ir gerovė 1. Bendraamžių įtaka ir seksualinis elgesys 2. Sprendimų priėmimas 3. Komunikacija, atsisakymas ir derybų įgūdžiai 4. Medijų raštingumas ir lytiškumas 5. Pagalbos ir palaikymo radimas	Žmogaus kūnas ir vystymasis 1. Lytinė ir reprodukcinė anatomija bei psichologija 2. Reprodukcinė 3. Brandimas 4. Kūno įvaizdis
Seksualumas ir seksualinis elgesys 1. Seksas ir seksualumas 2. Seksualinis elgesys	Lytinė ir reprodukcinė sveikata 1. Nėštumas ir nėštumo prevencija 2. ŽIV ir AIDS stigmos, prevencija ir gydymas 3. Lytiškai plintančių ligų atpažinimas ir prevencija	

1 paveikslas

Sudaryta tyrimo autorės, remiantis Women, U. N., and UNICEF. *International technical guidance on sexuality education: an evidence-informed approach*. UNESCO Publishing, 2018.

Priedas Nr. 3.

Nr.	Informantės(-o) vardas	Miestas	Interviu trukmė
1.	Ligitas	Vilnius	26 min. 05 s.
2.	Darius	Vilnius	18 min. 37 s.
3.	Kordian	Vilnius	29 min. 17 s.
4.	Kevinas	Vilnius	14 min. 20 s.
5.	Jonė	Vilnius	42 min. 45 s.
6.	Austėja	Vilnius	21 min. 20 s.
7.	Kotryna	Alytus	24 min. 42 s.
8.	Milda	Alytus	15 min. 55 s.
9.	Domantas	Alytus	22 min. 29 s.
10.	Lukas	Alytus	18 min. 43 s.
11.	Goda	Alytus	18 min. 06 s.
12.	Klaudija	Alytus	15 min. 00 s.
13.	Monika	Alytus	21 min. 50 s.
14.	Jurgis	Alytus	20 min. 20 s.
15.	Saulė	Vilnius	21 min. 10 s.
16.	Grėtė	Vilnius	21 min. 39 s.
17.	Gertrūda	Vilnius	30 min. 59 s.
18.	Laurynas	Vilnius	15 min. 45 s.
19	Žilvinas	Vilnius	20 min. 46 s.

1 lentelė

Lentelę sudarė tyrimo autorė. Dėl anonimiškumo užtikrinimo, visų pašnekovų vardai buvo pakeisti. Interviu transkripcijas galima rasti šio darbo Priede Nr. 4.

Priedas Nr. 4.

Interviu transkripcijos

Pilnos interviu transkripcijos pateikiamos tik šio darbo recenzentei(-ui) ir vertinimo komisijai.

Siekiant apsaugoti informančių(-tų) anonimiškumą arba jautrią, asmenišką informaciją, pilnus interviu galima gauti susisiekus su darbo autore elektroniniu paštu: galinytegabriele1230@gmail.com

Summary

Maybe Enough of Self-Education? The Sexuality (Self-)Education Experiences of Lithuanian Generation Z in the Era of Social Media is a master's thesis written by Gabrielė Galinytė, utilizing theoretical approaches related to sexuality socialization, the digitalized Generation Z, and the use of social networks.

Sexuality education in this work is understood as extremely important for personal human life and the structure of society as a whole. Reviewing the existing field of academic research and the relevance of the topic in Lithuania, it was assumed that in the absence of official sexuality education in the country and the lack of certainty about discussions on these topics within families due to the still prevalent sense of shame and stigmas in society, the digital Z generation independently develops its sexual literacy in the digital space, particularly with the help of social media. Understanding the importance of the perspectives and experiences of the representatives of the Z generation themselves, the research raised the problematic question – what are the experiences of sexuality education of the Z generation in the era of social media? To answer this question, 19 semi-structured in-depth interviews were conducted with representatives of the Z generation, and the collected data were analyzed according to the theoretical frameworks outlined in the work, allowing an examination of the experiences of young people's sexuality education at four levels of sexuality socialization: in school, within the family, among peers, and in the digital space (social networks).

The analysis of the empirical data confirmed the assumption made in the introduction of the study that adults do not play a role in young people's sexuality education: sexuality remains a sensitive topic in families, which parents avoid and delay discussing, and in Lithuanian schools, knowledge about sexuality is provided in a fragmented and delayed manner, with content focused only on the physiological aspects of sexuality, while the social aspects of sexuality, such as relationships, gender understanding, violence, and safety, are relevant to the representatives of the Z generation. Under such circumstances, the digitally literate Z generation develops its sexual literacy independently with the help of social media.

The hypothesis raised from the findings of this study is that the risks of young people's sexual self-education could be reduced by formal comprehensive sexuality education in schools, which, considering the experiences of the Z generation analyzed in this study, would be divided by topics, adapted to the different ages of young people, starting from early adolescence, provided gradually, and with varied content. Also, the uniform preparation of teachers throughout the country and their objectivity, the creation of safe and comfortable environments for students, and the application of attractive learning methods are extremely important. Such education could not only reduce the risks

of young people's self-education but also become an additional, accessible, authoritative source of information for all.

The aim of the research, analyzing and interpreting the insights and perspectives of the Lithuanian Z generation, to understand what the experiences of this generation's sexuality education in the era of social media are, considering the aspects of school, family, peers, and digital space, has been achieved. The findings and conclusions of the study give a voice to the representatives of the Lithuanian Z generation and allow their perspective on the realities and possibilities of sexuality education to be heard. However, although the qualitative method allows for deep insights into each person's experiences and enables the capture of unexpected, interesting aspects, it also limits – the conclusions of the study cannot be generalized. To apply the conclusions reached in this study to the entire Z generation and possibly discover additional factors, it would be useful to conduct quantitative research in future studies.